

kitap

TÜRKÜN
ATEŞLE
İMTİHANI
III

(İstiklal Savaşı Hatıraları)

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Baskı - Yayınlayan:

Yenigün Haber Ajansı

Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Eylül 1998

TÜRKÜN

ATEŞLE
İMTİHANI

III

HALİE EDİP ADIVAR

CGAZETESİNİN

OKURLARINA ARMAĞANIDIR

KISIM III

"Onlar (Yunanlılar) Zafer ve megaloida için dövüştüler, fakat Türkler ocaklarını ve yurtlarını korumak için savaştılar."

A. H. Lybeyer

B Ö L Ü M İ X

Cepheye nasıl
katıldım

Ankara'da Dr. Adnan bana:

"Nasuhçal'dan geldiler, tabii, Fevzi Paşa'nın dediği gibi. Bu adamın anlayışı adeta sihirli."

Yeni durumu nasıl gördüğünü sorduğum zaman, Fevzi Paşa'nın gayet iyimser olduğunu, Sakarya'nın doğusunda onları yeneceğiz dediğini söyledi. Bu konuşma, vadideki evimize giderken oldu.

Karargâhta tek heyecanlı ve ümitli insan Fevzi Paşa'ydı. Askerler bir şey söylemiyorlardı. Yüzleri keder

indeydi. Büyük Millet Meclisi durumu vatansever bir hisle telakki ediyor, Mustafa Kemal Paşa'yı

başkumandan yapmayı düşünüyordu. Ona karşı büyük bir güven vardı. Bütün memleket yeis ve heyecan

indeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın kumandayı almasını bekliyordu. Fakat, kendisi bir şey söylemiyordu.

Eskişehir'den döndükten iki gün sonra, karargâhta Dr. Adnan'la yemek yedikten sonra, odamda bir saat

kadar çalıştım. Sonra eve gitmek için onu aradım. Sesini duyduğum bir odaya girdiğim vakit, Mustafa Kemal

Paşa ile konuştuğumu gördüm. İkisi de odanın ortasında, ayakta duruyordu. Paşa'nın yüzü sapsarıydı. İç

ayaklanmaların en kötü günlerindeki kadar endişe içindeydi. Evet, Türk milletinin bütün acısı o yüzde

toplanmış gibiydi. İçeriye girdim, el sıkıştıktan sonra bu durumdan ne kadar müteessir olduğumu söyledim.

Bana, bir fincan kahve içip, Eskişehir'de döğüşen İsmet Paşa'dan gelecek haberleri beklememi söyledi.

Oturdum. Nihayet neticeyi öğrendik. Yakup Kadri de bizimle beraber karargâhta durdu. Mustafa Kemal

Paşa'nın yaveri durmadan haber getirirken, Mustafa Kemal Paşa hepsine sövüyordu. Nihayet, sabah oldu.

Mustafa Kemal Paşa:

"İsmet Eskişehir savaşını kaybetti, haydi bir fincan kahve daha içelim" dedi.

Dr. Adnan biraz odadan kaybolduktan sonra geri döndüğü zaman, daima kötümser görünen yüzü gülüyor ve sevinçli görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa:

"Neredeydin, Adnan?" diye sordu.

O da Fevzi Paşa ile konuştuğunu, onun çok iyimser olduğunu, Yunanlıları yeneceğimizi söylediğini ifade etti.

Mustafa Kemal Paşa da güldü ve Fevzi Paşa'yla epeyce alay etti. Ama, yine de memnun görünüyordu.

Çünkü, böyle anlarda o da fala ve rüyaya çok inanırdı.

Ondan sonra, korkulu rüya gibi, korkulu iki hafta geçti. Ankaralılar bir şey söylemiyorlarsa da, adeta

"Yunanlıları siz başımıza getirdiniz" der gibi idiler. Her akşam, Kalaba'nın önündeki harman yerinden

geçerken, atımın etrafını köylüler alır, bana "Ne haber?" diye sorarlardı. Bütün harmandakiler durur, hemen beklerlerdi.

Yusuf Akçura Bey cepheden birkaç günlük izinle yanımıza geldi. Cephe karargâhındaki işleri görecektiydi.

kitap

derecede adam olmadığından şikâyet etti. Okur yazar bir adamın ne kadar lazım olduğunu ve münevverlerin vazife almak zamanı geldiğini söyledi. Akçura'nın bu sözleri beni bütün gece uyutmadı.

5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa başkumandan, yani bir nevi bütün kudrete sahip bir askeri diktatör olarak Büyük Millet Meclisi tarafından seçildi. Yani Meclis kendi elindeki bütün kudreti Mustafa Kemal Paşa'ya veriyordu. Fakat bunu yalnız üç aya inhisar ettiriyor, her üç ay sonunda, tekrar bir seçim yapacağını ilan ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, askeri bir kabine kurdu. İçlerinde (Diyarbakırlı) Kazım Paşa ile Miralay Arif Bey de vardı. Bu seçimin ilk haftası, çok heyecanlı geçti. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa attan düşmüş ve evine götürülmüştü. Bereket yarası önemli değildi. Yirmi dört saat sonra cepheye hareket etti. Her şeye rağmen Ankara'daki heyecan panik halini alıyordu. Bir hayli kimse Kayseri'ye göçtü. Köylü birkaç gün sabrettikten sonra, bir kaçı gelerek bana dedi ki:

"Beyler Ankara'dan savuşuyor. Yunanlılar yaklaşmış. Şehir kaçaklarla dolu. Biz de arabalarımızı hazırladık. Ne dersin?"

Ben: "Yerinizden kıınıldamayın" dedim. Benim Kayseri'ye gidip gitmeyeceğimi sordukları zaman, katiyen gitmeyeceğimi söyledim. Bunun üzerine, benim, ne zaman Ankara'dan ayrılmak gerektiğini kendilerine haber vermeme rica ettiler. Ben onlara:

"Böyle bir zaman gelmeyecek." dedim. Bu, onları biraz avuttu.

Durum çok korkunç bir hal alıyordu. Yüzbin kişilik Yunan ordusu, bütün mühimmatı ve levazımı ile, Ankara'ya gelmek istiyordu. Hatta, Ankara'da bazı İngiliz zabıtlarına ziyafet vereceklerini söyleyerek onları davet etmişlerdi. Türk ordusu yirmi beş bin kişilikti. Henüz bir mağlubiyet geçirmişti. Ateş kuvveti Yunanlıların yarısından azdı, nakil vasıtaları çok kıt, silahları değerce düşüktü. Bu, son teşebbüstü. Ya son bir taarruza geçmek, ya da mahvolup gitmek gerçeği ile karşı karşıyaydık. Fakat, bizler o günü görmeyecektik. İşte, garip bir surette "Ben" denilen şeyin tamamen milletin içine karışmış olduğunu en fazla o zaman hissettim. Millet göçerse, ben de onlarla beraber gitmek istiyordum. Bence kendimin, bir küçük parça olmamın hiç bir önemi yoktu.

On altı Ağustos'ta, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek gönüllü olmak istediğimi yazdım. Beni Garp cephesine tayin eden bir cevap aldım. Sureti aşağıdadır:

Halide Edib Hanımefendi Hazretlerine

Aceledir

Garp cephesi

Ordu safları arasında vatanımızın müdafaasına fiilen iştirak için şiddetli arzu ile vuku bulan müracaatı vatanperveraneleri orduca memnuniyetle telakki olundu. Hizmeti fiiliyeye askeriyyeye kabul ve Garp cephesine memur edildiğinizi tebliğ ederim. Keyfiyet cephe kumandanlığına da iş'ar kılındı. İlk vasıta ile cephe karargâhına müracaat ve oradan vazifenizin telakki buyurulması rica olunur.

Fi 18/8/37

Başkumandan

Mustafa Kemal

BÖLÜM X

Sakarya

Cephenin karargâhı gizli tutulduğundan, nereye gideceğimi bilmiyordum. Mallı İstasyonu'nda trenden indim. Bana cepheye gitmekte olan bir genç yüzbaşı refakat ediyordu.

Şimdi artık Ankara'dan Sarıköy'e kadar küçük bir saha Türklerin elinde kalmıştı. Kömür hemen hiç yok gibiydi. Hemen yalnız askerlerin ihtiyacı için kullanılan trenler odunla işliyordu. Vagonlar hep üçüncü mevki ve çok eskidiler. Oturacak yerler hep tahta, pencereler kırık. Her yer tahta kurusuyla doluydu. Her istasyonda orduya katılacak olanlar geliyor, istasyonda, kadınlar arkalarından koşuşarak ağılıyorlardı. Dışsız bir ihtiyar kadının açık ağzından çıkan inilteleri hâlâ duyar gibiydim. Trendeki erkekler birbirleriyle konuşuyor, nereli olduklarını soruyorlardı. İçlerindeki büyük kudrete rağmen, pek de ümitli görünmüyorlardı. Ümidi, yalnız, tanınmamış genç zabıttan alabiliyordunuz. Evet, bu, ateşle imtihanın son safhasıydı Mallı'ya gelmeden önceki istasyondayken ay doğdu. Sol tarafta gayet muntazam küçük bir suvari birliği gidiyordu. At nallarının akisleri kulağımıza geliyordu. İki adam, benim kırık pencereye tırmanarak, ellerini uzattılar:

"Ne istiyorsunuz, hemşeriler?" diye sorduğum zaman,

"Biz Nâzım Bey'in fırkasındanız, senin elini öpmeye geldik." diyorlar. İkisi de elimi öptükten sonra, ben de onlara başarı diliyorum. Bir çaresini bulup şehit Nâzım'a askerlerinin bu sonsuz muhabbetini bildirmek isterdim.

Mallı İstasyonu'nda, genç yüzbaşı geldi, kapımı açtı. Aşağıda mutlak bir sükûtle oturup bekleyen bir hayli

kitap

asker vardı. Kısa boylu bir asker bana doğru gelerek, İsmet Paşa'nın yaveri olduğunu ve paşanın arabasını gönderdiğini söyledi. Atımla seyisim yanımda olmakla beraber, hiç ses çıkarmadan itaatle onu takip ettim. Evet, asker, artık bir fert değil, ordu birliğinin bir noktasından ibaretti: Anadolu'nun çorak topraklarını istila eden insan selinin bir parçası. Sessiz, sarı bir boşluk. Tek ses, arada bir kulağımıza gelen at nallarından ibaret. Nihayet, toprak yığınlarına ve sırtlarına doğru gitmiştik. Yüzbaşından karargâhın nerede olduğunu sorduğum zaman, Alagöz köyünün yanında, bu sırtların arkasında, küçük bir vadide olduğunu söyledi. Nihayet, otomobil dar bir yoldan geçti. Uzaktan çoban köpeklerinin havlaması işitiliyor ve yer yer, birer kocaman ateş böceği gibi ışıkları yanan çadırlar görünüyordu. Köyde, ahşap bir evin önünde durduk. İki süngülü asker kapıda nöbet bekliyordu.

Açık kapıdan, zeminleri toprak iki oda ve orada çalışan zabitler görünüyordu. Evin ikinci ve son katına çıktığım zaman Kaymakam Tefvik, beni köşesinde kocaman bir masa ve yanında bir portatif karyola bulunan odaya götürdü. Burası İsmet Paşa'nın odasıydı. Ayakta, bir binbaşı ile konuşuyordu. Genç binbaşı odadan çıkınca, bana döndü, bir tahta iskemle gösterdi:

"Artık benim ordumda bir nefersin" dedi. Ben de çok askerce bir tavır aldım.

"Evet, Paşam." dedim.

Bana küçük, bir odalı bir ev vereceklerini ve bir de nefer bulacaklarını söyledikten sonra: "Başkumandanı ziyaret ettiniz mi?" diye sordu.

"Hayır, Paşam" dedim.

"Şimdi hemen gitmelisiniz, sizi bekliyor, döner dönmez sizi vazifenize tayin edeceğim" dedi.

Yine bir zabıt beni Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına götürdü. Solda, toprak yığınlarının altında birkaç evin ışığı yanıyor. Bir tek ses karanlıktan geliyordu. O da, telefon servisini yapan bir askerin: "İnler Katrancı, İnler Katrancı" diye bir köyle muhaberesiydi. Sağ taraf bir çukur. İçinden su geçiyor. Arkasında üç ev daha var. Bu evlerin arkasında, yine ışıkları yanan çadırlar, uzun ve sivri bir direk. Telsiz tesisatı. Köy yolları karanlık, çamur içinde. Ay batmış. Gece yarısı oluyor. Küçük bir tahta köprüyü geçerek öbür taraftaki eve gittik. Mustafa Kemal Paşa'nın muhafızları kapıda. Onlardan biri beni yukarıya çıkardı. Paşa'nın yaveri yüzbaşı Muzaffer Bey beni Paşa'nın odasına götürdü. Çok aydınlık ve tek lüks lambası olan bir Anadolu odası.

Mustafa Kemal Paşa, oturduğu koltuktan güçlkle kalkmaya çalıştı. Çünkü, kaburga kemikleri hâlâ ağırlar içindeydi. Yanında Mustafa Kemal Paşa'nın ikiz kardeşiymiş gibi kendisine benzeyen bir miralay ayakta duruyor. Mustafa Kemal Paşa'ya doğru, kalbimle mutlak bir hürmetle gittim. O mütevazı odada, bütün gençliğin bir millet yaşasın diye ölmeyi göze alan kararını temsil ediyordu. Ne saray, ne şöret, ne herhangi bir kudret onun o odadaki büyüklüğüne yaklaşamaz. Gittim, elini öptüm.

"Sefa geldiniz, hanımefendi" dedikten sonra, yanındaki zabiti "Miralay Arif" diye takdim etti. Tasavvur edilemeyecek derecede Paşa'ya benziyordu. Zahiri nezaketine rağmen, benim orada olmamdan memnun değildi (1).

Mustafa Kemal Paşa, ben oturduktan sonra, Ankara hakkında havadis sordu. aynı zamanda, tahta masanın üzerindeki bir haritaya eğilerek durumu dört yaşında bir çocuğun anlayabileceği kadar açık ve sade bir ifade ile anlattı. İşte Sakarya, kıvrılarak gidiyor. Etrafına bir takım toplu iğneler üzerinde kırmızı ve mavi k^âğıtlar konulmuş. Birer kelebeğe benzeyen iğneler. Eğer askeri durum hakkındaki duygularımı Mustafa Kemal Paşa'ya söylesem, mutlaka gülerdi. Yunan ordusu kocaman bir canavar gibi Ankara'ya yaklaşmış görünüyordu. Buna muvazi olarak Sakarya'nın doğusunda Türk ordusu da kıvrılarak bu canavarın Ankara'yı yutmasına mani olmaya çalışıyordu. Siyah canavar o kadar kocamandı ki, insana yeis veriyordu.

"Eğer Ankara'ya gider de bizi geride bırakırsa,"ne yaparız?" diye sordum. Korkunç bir kaplan gibi güldü:

"Bon voyage, messieurs, derim. Arkalarından vurarak onları Anadolu'nun boşluğunda mahvederim."

Ben ayağa kalkarak İsmet Paşa'ya gidip: "Sizinle görüştüğümü bildireceğim" dediğim zaman, ilk defa olarak tabii bir gülüşle güldü: "Yeriniz rahat mı?" diye sorduktan sonra, akşamları kendi masasında yemek yememi söyledi. İsmet Paşa, Miralay Arif ve yaverleri de orada yemek yiyorlardı. Sakarya savaşı sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın hususiyeti bambaşkaydı. Zaferden emin, aksi takdirde bütün arkadaşlarıyla beraber ölmeye hazır görünüyordu.

Döndüğüm zaman, İsmet Paşa beni Birinci Şube'ye -orada insana en çok ihtiyaç olduğu için- memur ettiğini söyledi. Benim şefim, orada gördüğüm binbaşı olacaktı. Garnizon kumandanı beni eve götürdü. Evin iki odası vardı. Bir tanesinde neferim portatif karyolamı kurmuş, elinde bir lamba, beni bekliyordu. Uzun boylu, üstübaşı ve ayakkabıları param parça bir adamdı. İçinde bana karşı, bir kardeş himayesi olduğunu hissettim. Selam vererek:

"Battaniyemi getirip kapınızın dışında yatayım mı, efendim?" diye sordu.

"Garnizon kumandanından izin aldıktan sonra, yatabilirsin" dedim.

Garnizon kumandanı: "Edib kızı Halide, karargâh erlerinden" diye adımı, yaşımı tespit ettikten sonra, neferimin yiyeceğini buraya getireceğini, saat onda karargâha gitmem gerektiğini, bütün gece çalışılıp gündüzleri yatıldığını söyledikten sonra, ayrıldı. Benim nefer, bana İstanbul'dan gelen genç bir zabıt muamelesi yapıyordu. Çayımı saat sekizde getirmesini söyledim. Adı, Ali Rıza idi. Nihayet, bu dar odada, alçak tavanın altında yapayalnızdım. Odanın beyaz perdeli küçük bir penceresi vardı. Bütün gece, dev kadar

kitap

büyük arılar vızlıyormuş gibi, ateş sesleri duydum durdum. Beyaz perdenin arkasındaki demir parmaklıkların arasından dışarıdaki ağaçların gölgesini görüyordum. Ali Rıza çayımı getirdiği zaman, o gece ateş olup olmadığını sorunca, Yunan uçaklarının Mallı İstasyonu'na her zamanki gibi hücum etmiş olduklarını söyledi. Karargâha gittiğim vakit, çalışacağım odadaki zabitler henüz uyanmış oldukları için, Kaymakam Tevfik'in odasına girdim.

Ben Birinci Şube'nin bir kısmında bulunan Binbaşı Kemal'in emrinde çalışacaktım (Kemalettin Sami Bey'le karıştırılmamalıdır). Bu genç adamın vücudunda dokuz yarası varmış. Mektepten çıktığı günden itibaren, her dövüşe girip çıkmış, inkılap taraftarı ve militarizm aleyhtarı olduğu için de büyüklerince pek sevilmiyormuş. Bu odanın duvarları da yataklarla doluydu. Orta yerdeki büyük tahta masanın etrafında sıkışmış zabitler, yazı yazıyorlardı. Binbaşı Kemal beni onların arasına sıkıştırarak, vazifemi söyledi. Her gün, muhtelif fırkaların insan, mühimmat ve silah bakımlarından kuvvetini tespit edecek, not alacaktım. Böyle bir raporu hazırlamak öyle sanıldığı kadar kolay değildi. Gündüz de yanan lambanın altında çalışıyordum. Benden başka da orada sigara için yoktu. Öğle yemeğini kaymakam Tevfik ve bir kaç zabitle yedim.

İkinci Şube'de pek fazla iş yoktu. Ona Binbaşı Tahsin'le Yusuf Akçura Bey yardım ediyorlardı. Ben, boş vakitlerimde, onlara da yardım etmeyi vaat ettim. Bu sayede ordunun en cesur ve kabiliyetli zabitlerinden biri olan Binbaşı Muharrem'i tanıdım. Anlaşılan, Miralay Arif'in on birinci fırkasında çalışmıştı. Miralay Arif'in fırkası lağv olunmuş, fakat kendisi Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşı olduğu için askeri kabineye alınmıştı. Miralay Arif'i çok içki içiyormuş diye tenkit ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa da bu tenkitte kendisine de bir ima olduğunu sezmiş. Herhalde, fırkasından çekildikten sonra da bir kurmay olarak hizmeti çok büyük olmuştu.

Genç zabitlerden biri Miralay Arif hakkında fikrimi sorduğu zaman, akıllı bir adam göründüğünü söyledim, ve benim yanımda, tenkit edilecek tek kelime bile söylememiş olduğunu anlattım.

O akşam yemekten sonra, Miralay Arif ile beraber Mustafa Kemal Paşa'nın odasında oturduk ve sabahın beşine kadar zabitler durmadan raporlarını getirdiler. Arada bir İsmet Paşa geliyor, yorgun bir halde, bir tahta sandalyenin üstünde uyuklaya kalıyordu. Mustafa Kemal Paşa daima askeri meseleler üzerinde duruyor, harita üstündeki kırmızılı mavili iğneleri oradan oraya götürerek askeri hareketi tanzim ediyordu. Bu, bana çocukluğumuzda "Çaylak yavrumu kapamazsın ya!" oyununu hatırlattı. Bana Mustafa Kemal Paşa, yavrularını muhafaza eden bir tavuk, ve Papulos da Yunan tarafında bir çaylak gibi görünüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, topçu kuvvetini, mühimmatı ve asker azlığını düşünüyordu. Biz Yunanlılara karşı ancak üçte bir kuvvettedydik. Bu Sakarya vadisinde, Türkler tarafından alınıp verilen yediden fazla küçük mevki vardı. Mustafa Kemal Paşa Çanakkale'de on bir bin kişiyi bir hücumda nasıl yok etmiş olduğunu düşünerek o günlere hasret çekiyordu. Her akşam, Binbaşı Kemal yahut ben, kuvvetlerimizin listesini ona götürüyorduk. Mustafa Kemal Paşa'nın teferruat hakkındaki bilgisi beni hayrete sokmuştu. Bir gün, bir rakamın yanlış olduğunu derhal farketti. Bana bu rakamın Binbaşı Kemal tarafından verilmiş olduğunu söylediğim zaman, ona sordu. O da çok mert bir tavırla yanlışını itiraf etti.

Sakarya savaşında Refet Paşa'nın Milli müdafaanın başı sıfatıyla ne kadar mühim bir hizmette bulunmuş olduğunu anladım. Sakarya ordusuna cephanesiz, mühimmat ve insan göndermek için, memleketin her tarafını arar tarardı. Gerçi, Sakarya savaşının başında yirmi beş bin tüfenk ve insan var idiye de, bunlardan on altı bin kişiyi kaybetmiştik. Halbuki, savaşın sonunda kuvvetimiz kırk bine çıkmıştı. Erkanı Harbiye'nin başında olan Fevzi Paşa da, ordunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Refet Paşa'ya borçlu olduğumuzu söylerdi. Fakat, Refet Paşa'nın kendisi, bütün bu zaferin köylü kadınların marifeti olduğunu, yayan yürüyerek orduya yardım ettiklerini söylerdi.

Mustafa Kemal Paşa yemeklerden sonra, muhtelif konular üzerinde konuşurdu. Bazen, yenilirse, Sivas'a çekileceğimizi söylerdi. Fakat, bunu nadiren söylediği zaman, Miralay Arif de ben de müteessir olurduk. Miralay Arif daima bu memlekette hayatın kıymeti olmadığını, ölüme gönderecek sayıda insan bulunduğunu söylerdi. Miralay Arif, hayatını tamamen orduda geçirmişti. Nadiren konuşuyordu. Konuştuğu zaman da, ya Almanya'daki günlerinden bahseder, ya savaş meselelerine temas eder, gayet realistçe konuşurdu. İnsan tarafını, ihtiyar hizmetçisi Ayşe Hanım'dan ve boz ayısından bahsettiği zaman hissederdiniz. Bu ayıyı Pazarcık ormanlarında yavru iken bulmuş ve yanına almıştı. Dişlerini çıkartmış, onunla daima güreş edermiş. Aylarca bu ayı güreşinden mahrum olmak ona güç geliyordu. Bu ayıyı yenecek kimse olmadığını söylerdi. Ayının Ayşe Hanım'la güreş edip etmediğini sorduğum zaman, Boz Oğlan'ın bu kadına karşı bir evlat gibi davrandığını anlatırdı. Anlaşılan, en büyük zevki bu ayı ile güreş etmektir. Boz Oğlan'ı Mustafa Kemal Paşa'nın bahçesinde birkaç ay sonra gördüm. En çok sevdiği armuttu. Koskocaman ve korkunç bir mahluktu. Uzattığım armudu alıp yedi, fakat benimle güreş etmeye kalkmadı.

25 Ağustos'ta savaş başladı. İlk günleri, Yunanlılar yer kazanıyordu. Ufak tepeleri birer birer ele geçiriyorlardı. Bu tepeler askeri bakımdan çok önemli idiler. Mustafa Kemal Paşa onların Çal tepesini işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını, fakat Haymana'ya girerlerse, bizim de kapana tutulacağımızı söyledi.

Ben Yusuf Akçura ve Binbaşı Ali Bey'le karargâhtan Alagöz tepesine çıkarak savaşı seyrettik. Yunan uçakları uçuşup duruyorlardı. Binbaşı Ali bizim yerimizi keşfetmiş olmalarından endişe ediyordu. Bu aralık, Mustafa Kemal Paşa, Refet ve İsmet Paşalar karargâhta toplanmışlardı.

Alagöz tepesinden aşağı doğru inen sonsuz vadiler ve toprak yığınları, kırmızı mavi renklere boyanmış

kitap

gibiydiler. Çal tepesi bunların üstünde bir dev gibi yükseliyordu.

Fevzi Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın evinin önünde rastladım. Beraber yürüdük ve konuştuk. O, Kaymakam Salih ile beraber en ön saftaydı. Onda zaferimize karşı o kadar büyük bir emniyet vardı ki, bu, insana ümit veriyordu.

Bir hafta geçmeden Çal Tepesi düştü. Korkunç bir sükût. Mustafa Kemal Paşa sövüyor, aşağı yukarı dolaşiyor ve geri çekilme emri verip vermemekte tereddüt ediyordu. Bir zabıt odaya girerek:

"Fevzi Paşa sizi telefonda arıyor, efendim" dedi.

Gece yarısından sonra, saat tam ikiydi. Bana orası o gece bir tiyatro sahnesi gibi gelir. Mustafa Kemal Paşa, karşıki odada telefon ediyor, ben de kapıya dayanmış, dinliyordum. Sofa, ayakta dimdik duran zabıtlarla doluydu. Herkes bekliyordu.

"Mustafa Kemal konuşuyor. Siz misiniz Paşa Hazretleri? Ne? Vaziyet lehimizde mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar kuvvetlerinin sonuna gelmiş, ricat mi edecekler?"

Orada duranların yüzleri ışıldıyor. Ondan sonra Mustafa Kemal Paşa geldi. Yunanlılar daha ileri gitmeden önlerine göndereceği kuvveti temin için plan yapmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri o gece Dante'nin Cehennem'i'nde yananların gözleri gibi, anlatılamıyacak kadar acı içindeydi.

"Dinleniniz Paşam, yatınız!" dedim.

"Hayır, haydi bir kahve daha içelim" diyerek, kendisine hizmet eden Ali Çavuş'a seslendi. Eğer bazan tesadüfi bir hareket bir milletin kaderini değiştirebilirse, işte Fevzi Paşa'nın telefonu böyle bir tesadüf oldu.

Fevzi Paşa'nın hakkı vardı. Ertesi gün Yunanlılar Haymana'ya hücum edemeyecek kadar yorgundular. Oradaki gedik bizim tarafımızdan kapatılmıştı. Dördüncü Fırka Kumandanı Kemalletin Sami Paşa üç Yunan fırkasıyla dövüşüyordu. Türk fırkası bin beş yüz, Yunan fırkasının her biri üç biner kişilikti. Adeta Kemalettin Sami'ni fırkası karşısındakinin hareketine mani olmak isteyen bir dirsek gibi görünüyordu. Gece yarısı, Mustafa Kemal Paşa'ya telefon ederek, acı acı cephaneye istedi. Bütün bu aralık, Fevzi Paşa Yunanlıların çekileceklerinde ısrar ediyordu. Bir sürü münakaşa oldu.

İkinci Şube'nin işi önem kazanmıştı. Ben de o şubeye bağlandım. Bizim tarafımızdan süvari kuvvetlerinin hücum birlikleri büyük bir rol oynadılar. Yunan nakliyatını durduruyor, mühimmat depolarına hücum ediyor, tren yollarını bozuyorlardı. Vaktiyle Ethem'in yanından ayrılmış, fakat orduya katılmamış olanlar da artık şimdi bir çete savaşına başlamışlardı. Yunan esirlerinden aldığımız bilgiye göre, orduları üçte birini kaybetmişti. Genç bir Yunan esiri bana dedi ki:

"Bize her tepeye hücumda, arkasında Ankara var diyorlardı. On altı gün geçti Ankara görünmedi. Türklerin eline geçerse bizi öldüreceklerini söylüyorlardı. Durmadan da makineli tüfeklerle bizi ileri sürüyorlardı."

Her halde Anadolu beyabanı korkunç sessizliğiyle Yunanlıların mizacına uymuyordu. Bununla beraber, Sakarya'da iyi dövüştüler. Ordularının bir kısmı yerli Hıristiyanlardan, yani Türk tabalarından teşekkül etmişti. Bunlar dövüşüyorlardı, çünkü tutulurlarsa vurulacaklarından emindiler. Biz teslim olanları vurmayacağımızı ilan etseydik, Yunan ordusunun yarısını bizim tarafa çekecektik. Yerli Hıristiyan köyleri de çok feci durumdaydılar. Yunanlılar köyleri yakıyor, hayvanları alıyor ve İzmir'e gönderiyordu. Artık Yunan ricatı ciddi bir şekil alıyordu.

Yunanlıların yirmi bir uçağı vardı. Bizim bir uçağımız vardı, onun da benzini eksik, makinesi bozuktu. O günlerdeki Türk havacılarının cesaretinin derecesini anlatacak kudrette değilim. Onların sadece getirdikleri haber değil, Yunan uçaklarına ve nakliyat kollarına yaptıkları hücumlar da son derece mühimdi. Bunların arasında, dünyanın muhayyilesini şaşırtacak olan bir tanesi Yüzbaşı Fazıl idi. Bir havacıyla, Fazıl'a ne göndereyim diye sorduğum zaman: "Tan gazetesini yollayın, Fazıl yalnız onu istiyor" demişti. Fazıl'a Tan gazetesini yolladık.

Eğer Türk savaşçıları içinde Fazıl'a insan-üstü sıfatı vermek gerekirse, sıhhat şubesinin başmüfettişi Dr. Murat'a da bir insan mucizesi demek lazım gelir. O yokluk içinde hastaneler, ambulanslar yaratıyor, yaralıları öküzarabalarında taşıyordu. Bu vahşetabâtta esen soğuk rüzgârda kolları başları sarılı bir sürü askerin yattığını görürdünüz. Dr. Murat at üstünde dolaşırdı. Herhangi bir memlekette mevki yapabilecek bir doktordu. Çok zaman ateş altında yaraları sarar, hastaları taşıtırdı. Bizim Yunanca mütercimimiz bir Türktü. Her gün Yunanlıların "Risos Pastis" adlı günlük gazetelerinden tercümeler yapardı. Herhalde Atina'da bu Anadolu savaşının insan hayatına karşı bir kıtal olduğunu anlayanlar vardı.

Eylül'ün dokuzuncu sabahı, garnizon kumandanını evimin kapısında buldum. Bana yalnız iki battaniye ile atımı götürebileceğimi, Dr. Murat Mallı İstasyonu'na giderken onunla beraber gidebileceğimi söyledi. Bu, bir emirdi. O gün muhitteki sevinç, kötü günlerdeki yeis kadar sessizlik ve sükün içinde kendini ifade ediyordu. Karargâh, Polatlı'nın on mil ötesine kadar gitti. Mallı'da trene bindiğim zaman, ilk defa hava kumandanı meşhur Fazıl'ı gördüm. Bir kurşuni köpekle kompartımanda, karşımda oturuyordu. Geniş yüzlü, mahzun ve iyi bakışlı gözleri olan bir adamdı. Bu gözler, muhitinin ötesinde bir şeylere bakıyor gibiydi.

Mutfak takımlarını götürememiştik. O sabah sade bir fincan çay içmiş olduğum için, trende açlıktan kıvranıyordum. Bu açlığı gidermek için çıkıp dolaşırken (trenin kapısında Ali Çavuş'u gördüm: "Bana biraz ekmek ver" dedim. Kompartımanın kapısına battaniyelerimden birisini asmıştım. Öteki battaniye hem yastık, hem örtü vazifesini görüyordu. Sabaha kadar titredim. Ertesi gün, ilk Türk taarruzu olacaktı. Önce, üç paşa

kitap

arabayla geçtiler. Bizler de, kırk kişi kadar, beyaz, kara ve doru atların üstünde onları takip ettik. Tabii, benim doruyu geçebilecek at olmadığı için, o daima önde gidiyordu. Buğday tarlalarındaki olgun başaklar rüzgârda sallanıyordu. O gün askerlerin sırf savaştan dolayı duydukları heyecanın mahiyetini sezer gibi oldum. Bir Tatar köyünün önüne gelince attan indik. Bir tepeyi tırmandık. Dar bir boğazda Elli Üçüncü Fırka vardı. Bu, Üçüncü Kolordu'nun bir parçasıydı. On beşinci ve yirmi üçüncü hücumla geçmişlerdi. Hepsini dev arılar gibi vızıldayan Yunan uçaklarının altında. Bu tepenin önünde geniş bir vadi, etrafında Polatlı ve Katırlı bulunuyordu. Hava toz ve duman içinde. Zabitlerden biri:

"Bu manzara gece çok güzeldir" diyor.

Biz ilerlerken, Ali Çavuş yanıma geliyor ve diyor ki:

"Sol üzengeye ayağını geçirmemişsin. Paşa gönderdi, düzeltelim diye."

Ali'nin öbür tarafındaki bir siperde Mustafa Kemal Paşa'nın gülerek bize baktığını gördüm. Seslendi:

"Gelin, Hanımefendi, harp ediyoruz."

Yüzü, en çok sevdiği oyunu oynayan bir çocuk gibi, gülüyordu. Bana Üçüncü Kolordu Kumandanı Kazım Paşa'yı takdim etti. Arkasında bir kürk, elinde bir telefon, karşıdaki tepelerle konuşan bir adam. Mustafa Kemal Paşa:

"Duatepe'ye hücum ediyoruz" dedi.

Ondan sonra, öteki siperleri de dolaştım. Top ve makineli tüfek sesleri hiç ara vermiyor. Elimdeki dürbünle savaş oyununu seyrediyordum. Bunun neticesinin hastanelerde ne şekil aldığını unutmamış gibiydim. Evet, insanlar birbirine giriyor. Nihayet süngü savaşları. Adeta kocaman karıncaların yuvaları etrafında kavga etmeleri gibiydi. Yanımdaki:

"Şu sivri ehrama benzeyen tepeyi görüyor musunuz? O Karadağ'dır. Onun arkasından bakarsanız, Yunan ricatini görürsünüz" dedi.

Baktım. Güneşli göğün altında, siyah bir toz bulutu arasında kapkara bir insan sürüsü gidiyor. Dedi ki:

"Yunanlılar cesaretli dövüşüyorlar. Kuvvetlerinin çekilişini kapatmak için topçuları kendilerini feda ediyor."

İşte, Papulos'un askeri görüşü, bu ilk çekilmeden sonra savaşı bir yıl daha sürdürdü. Askeri bakımdan mükemmel bir şey. Ama, insanlık bakımından, bir yıl önce bitmesi iki taraf için de daha iyi olurdu.

Savaş o gün saat dört kadar sürdü. Yirmi Üçüncü Fırka Duatepe'nin arkasından Çekirdekler'e girmişti.

Bunu söyleyen Binbaşı Muharrem On Beşinci Fırkaya bunu haber vermek için, onbaşıyı da beraber götürmesi gerektiği zaman, bir çocuğa mükâfat vaat ediyormuş gibiydi.

Yeni karargâha geldiğimiz zaman, Miralay Asım beni onbaşı yapmış ve bana bir nevi uğur alâmeti gibi muamele etmişti.

Binbaşı Muharrem dedi ki:

"Şimdi insanların top ateşi ile öldüğü yere gidiyoruz." Bunu söyledikten sonra, arabaya binerek epeyce gittik.

Bana Duatepe'de dumanlar arasında savaşan insanları elimle tutacakmışım gibi geliyordu. Orada bir şey parladı, bir ses: "Ateş" diye gürledi ve parlak bir madde uçup gitti. Duman ve gürültü. Nihayet, kendi topçu kısmımıza gelmiştik. Yine demir gibi bir ses bize sert bir eda ile emir verdi:

"Yüzükoyun yürüyün!"

Binbaşı Muharrem: "Mevkilerinin Yunanlılar tarafından keşfedilmesini istemiyorlar" dedi. Yüzükoyun yürümek bana gülünç geldi.

"İşte kumandanım siperde geldik" diye yanımda bir ses fısıldayınca, siperden bir dev kolu gibi bir kol uzandı, beni yakalayıp aşağıya çekti. Bu, Şükrü Naili Paşa'nın koluydu. Bu adam gayet uzun boylu, sarışın ve çocuk gibi mavi gözlüydü. Yüzü toz toprak içinde. Beni siperdeki dürbününün başına oturarak:

"Şimdi onbaşı buradan Yunanlılara ateş edeceksin!" dedi.

Beni mazur görmesini rica ettim. O, kendisi ateş meselesini temin ederken, biz siperden sürünerek çıktık.

Şükrü Naili Bey, eski Cermenlerin devrine yaraşır bir insandı. Miralay Arif, onun icabında süngü ile dövülecek kabiliyette bir insan olduğunu söyledi. Yedi fırka kumandanı Sakarya'da şehit olmuştu Şükrü Naili'nin şehit olmaması için (sekizinci olmaması için) içimden dua ettim.

Duatepe alınmıştı. Üstünde bir tek Türk askerinin, güneşin altında, ayakta durduğunu gördüm.

Saat dokuzda karargâha döndük. Geçtiğimiz vadi, havasına mürekkep sürülmüş gibi kararmıştı. Şurada burada nakliyeciler, ateş yakmış oturuyorlardı. Onların arasından, atlarımızın nal sesleri vadide akisler yaparak, geçtik.

Bizim hücum bir hafta kadar devam etti. Karadağ'a Elli Yedinci Fırka hücum etti. Bunlara bakarken, insan kalabalıklarının birbirlerini öldürdüklerini görüyordum. 1200 kişiden müteşekkil olan Elli Yedinci Fırka'nın yedi yüzü şehit olmuştu. Ben, kendi kendime içimden, bu cehennem sahnesiyle ilgilenmemi tenkit ediyordum. Miralay Kâzım'ın çadırına geldiğimiz zaman, bize yer gösterdi. Kumandanın bir saman yığınının ibaret olan yatağının üstünde oturduk. Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesini bekledik. Ondan sonra da, at üstünde, onu arabasında takip ettik.

Yunanlılar Sakarya'nın doğu tarafını aceleyle terk ediyorlardı. Biz de artık Polatlı'ya gidebilirdik. Eylül'ün on üçünde Mustafa Kemal Paşa ile öğle yemeği yerken, Malta'dan henüz dönmüş olan Fethi Bey'i orada bulduk. Miralay Arif de oradaydı. Mustafa Kemal Paşa, bir çocuk gibi memnun görünüyordu. elini Miralay Arif'e uzatarak, el falına bakmasını söyledi. Miralay Arif:

kitap

"Bak, parmaklarının arasından ışık sızıyor. Hiç içini saklamıyorsun" dedi.

Mustafa Kemal Paşa gülerек:

"Bunu bilmek için elime bakmak lazım mı?" dedi.

Miralay Arif, benim avucuma da bakınca, bir dost gülümsemesiyle, benim hem içini saklayan, hem kuvvetli bir insan olduğumu söyledi ve geleceğim hakkında parlak sözler ekledi.

Şimdi, düşünüyorum. Acaba, kendi avucuna bakarak korkunç istikbalinin ne olacağını görmüş müydü?

Bir zaman için, Polatlı'da, istasyonda kalmaya mecbur olduk. Kasabadaki evlerin oturulacak hale sokulmasını bekliyorduk. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gitmişti. Sakarya kumandanları bir bir gelerek İsmet Paşa'yı tebrik ediyorlardı. Gayet vakur ve sakin olmalarına rağmen, bir küçük çocuğun kendinden kuvvetlileri yendiği zamanki vaziyette olduklarını hissediyordum. Ben vagonun merdiven basamağında oturarak, Polatlı'nın kırmızı damlı evlerinden yükselen toz bulutlarına bakıyordum. O aralık, bir Türk çavuşu bir küçük grup Yunan esiri getirdi. Onlar da oraya çömeldiler. Aralarında, herhalde on sekizinden fazla olmayan, mahzun yüzlü bir genç vardı. Onu yanıma çağırdım. Memnun göründü. Ben, insanların hür doğduğuna inandığım için düşman esirleri görmekten de müteessir oldum. Bana kendi memleketini anlattı.

Annesi, altı kızkardeşi varmış. İsimlerini bir bir söyledi ve aynı zamanda hükümetlerinin bu vahşi savaşa kendilerini sürüklemesinden ne kadar üzgün olduğunu anlattı. Herhalde, bu çocuk, o günlerin Yunan vatanseverlerinden değildi. Alelade bir insan evladiydi. Çünkü, Yunan vatanseverliği çok çirkin ve insani olmayan şeyler yaptırıyordu. Bu genç, megaloida'yı anlamıyordu. Bu mefkûre, binlerce yıl önce Yunanlıların olan Anadolu'yu almayı ve içinde yerleşmiş Türkleri, çocukları, evleri malları mülkleriyle yok etmeyi öğütüyordu. Öldürmek, zaptetmek, taarruz etmek, işte megaloidanın o günkü ifadesi. Delikanlı yanımdan ayrılırken "Adioses Kiria" dedi. Çocuk sahibi bir kadının ona yakınlık göstermesi, onu avutmuştu.

O akşam, geç vakit, Yusuf Akçura ile Dr. Murat beni görmeye geldiler. İki de Karadağ'ın tepesine çıkmışlar, savaşın en şiddetli olduğu yeri tetkik etmişlerdi. Dr. Murat dedi ki:

"Allah bizi oraya yolladı. Orada üç yaralı Türk askeri bulduk. Bir Yunan doktoru yaralarını sarmış, onlara ekmek, su bırakmış."

Yusuf Akçura'nın anlattığı belki daha da dikkate değer. Biri Türk, biri Yunan askerinin birbirlerine sarılmış olduklarını görmüş. Acaba birbirlerini boğazladıktan sonra, insanların kardeş olduğunu mu hissetmişlerdi? Yoksa, aralarında artık hiçbir siper kalmayan ve ölüme giden iki insan gibi birbirlerine mi sarılmışlardı? Polatlı'ya yerleşir yerleşmez, Yunanlıların Sakarya köylerindeki vahşi hareketleri hakkında çok çirkin haberler aldık. Tamamen hayvanlar gibi hareket etmişlerdi. Polatlı'ya yerleştiğimiz üçüncü günü, İsmet Paşa'ya raporumu götürdüğüm zaman, onu bir Tatarın evinin balkonunda buldum. Beni öğle yemeğine alıyordu. Bana orada yeni bir vazife verdi. Mübalağa ve yalan katmadan, Yunanlıların o bölgede yapmış oldukları zulümleri tetkike beni memur etti. Bu Tetkik-i Mezalim adı altında bir vazifeydi.

Burada işim hakkında bilgi vermeye başlamadan önce, dünyada "Mücrim millet" olmadığını söylemek isterim. Aynı zamanda, barışa engel olan şeylerden biri de, siyasi emeller için isteriye kaçan mübalağalı yazılardır. Böyle bir hareket, gençliğe kötü duygular veriyor, babaların yaptığından evlatları mesul gösteriyor. Bunun neticesi, ya patolojik bir öç alma duygusu, ya da karşı tarafta geçmişten mesul olmayanlarda bir çeşit utanma duygusu uyandırıyor. Siyaset kumarcıları bu duygulardan faydalanarak, daima bir milleti ötekinin boğazını sıkıya zorlarlar. Bundan dolayı, bu faciayı çok tarafsız ve sakin tetkik etmek istiyorum. Ne var ki, ben de bunun bazı sahnelerinden çok müteessir oluyordum.

Başında bulunduğum Tetkik-i Mezalim şubesinde Yakup Kadri, Yusuf Akçura, bir mülazım, bir de fotoğrafçı hizmete memur edilmişlerdi. Mülazımla fotoğrafçı en uzak yerlere giderek resim çeker, bana, harap edilmiş köyler hakkında rapor verirdi. Birkaç gün sonra, benim de tetkike şahsen katılmam gerektiğini hissettim. Çünkü, Yunanlıların bu köylerdeki hareketleri aklını kaçırmış insanların hareketleri gibiydi. Mülazımdan ve gelenlerden işittiğime göre, Yunanlıların Anadolu kadınlarına muameleleri, bütün vahşet ölçüsünü aşmış gibiydi. O zaman benim şefim olan Binbaşı Tahsin Bey'e (aile babası ve çok ahlak sahibi bir adamdı) Yunanlılar tarafından kirletilmiş kadınların isimlerini raporlara geçirmememizi teklif ettim. Kabul etti. Ne kadar zaman kül olmuş köy evlerinin harabeleri üzerinde oturarak itiraflar dinledim! Hiçbir katolik papazı, insanın içindeki ebedi ve vahşi hayvan hakkında bu kadar içten itiraflar dinlememiştir.

Polatlı civarındaki Üzümbeyli ve Çekirdekler, en fazla vahşete maruz kalmışlardı. Papulas Erkânı Harbiyesiyle beraber Üzümbeyli'de kuşatılmış ve büyük güçle kaçmıştı. Geride kalan Yunanlılar, bana verilen raporlara göre, o köyü ve civarını tamamen yakmışlardı. İnsan, pencerelerin demir parmaklıklarında yanmış el parçaları görüyordu. Yirmi gün sonra, buradan köylülerin çoğunun kaçmış olduğunu tahkik ettik. Çekirdekler'de bulduklarını haber alınca, oraya gittim.

Duatepe'nin eteğinde, yirmi beş evli bu küçük köyden yalnız üç ev kalmıştı. Ötekileri yanmıştı. Yunanlılar, Duatepe'den çekilirken, tabii hayvan sürülerini götürmedikleri için, onları da öldürmüşlerdi. Her yerde yığın yığın hayvan leşine rastlıyordunuz. O karanlık günün kapattığı kül ve taş yığınları üzerinde bir sürü insan oturmuştu. Erkekler bir şey söylemiyor, kadınlar durmadan hareket ediyor ve çocuklar ağlıyordu. O gün Miralay Kenan ile Yakup Kadri benimle beraber gelmişlerdi. Onlar da taş yığınları üzerinde oturdular. Başlı kirlili bir mendile sarılı, ihtiyar, buruşuk yüzlü bir kadın, dişsiz ağız açıkta, siyah gözleri ölüm azabı içinde, birer pençe gibi uzanan elleri ile omuzumdan yakalamış bağıırıyordu:

"Kocamı, benim Üzeyir'imi burada diri diri yaktılar!"

Köylüler, başları önlerinde, susuyorlardı. Sadece, bir ihtiyar adam bu sahneyi merakla ve başını sallayarak seyrediyordu. Ben, meseleyi bu ihtiyardan dinlemek istedim. Kadının pençesinden güç bela omzumu kurtararak:

"İnsanları burada diri diri yaktılar mı?" diye sordum.

Sakin bir sesle:

"Öyle galiba" dedi.

Anlaşıldığına göre, Duatepe taarruzu başlamadan önce, Yunanlılar köylüleri götürmüş, angaryaya koşmuşlardı. Giden adamlar hiç geri dönmemiş. umumi Yunan çekilmesinde, erkekler döndükleri zaman, kadınları evlerinin külleri üzerinde bulmuşlar. Çocukların bazıları aklıktan ölmüş, kadınların maruz olduğu muameleye gelince, ondan hiç bahsetmiyorlardı. Yerde dört çukurun içinde küller, küllerin arasında yanmış kemikler ve parça parça asker esvapları, bazen de üzerinde Türkçe yazılar bulunan yanmış kâğıt parçaları buluyorduk. İşte, Üzeyir'in karısı, kocasının burada yakılmış olduğunu söylüyordu.

Burası Sakarya'nın en çok fecaate uğramış olan köyüydü. Herkes derin bir keder içindeydi. Gelecek hakkında hiçbir düşündükleri yoktu. öteki köylerde rastladığım filozofça görüşe burada rastlamadım. Bu köyün çoğunun Rumeli muhaciri olduklarını dillerinden anladım. Türk ordusu, Sakarya'da o kadar yorulmuştu ki, Yunan ordusunu Bolvadin'den öteye sürecek mecali kalmamıştı. Eylül'ün yirmisinde, Sivri Hisar'ın elimize düşmesini bekliyorduk. Üç gün için, raporları bastırmak üzere Ankara'ya gittim. Dönüşte Yoldaş'ı beraberimde getirdim. Henüz, gayemize ulaşmamıştık. Ulaşıncaya kadar da, ne kadar can kaybı olacağını kestirmek mümkün değildi.

BÖLÜM XI

Onbaşı Halide

12 Eylül 1921'den Ağustos 1922'ye kadar

Şimdi Onbaşı Halide'yi, herhangi bir yabancı gibi önüme alarak onu tahlil etmeye çalışacağım. Acaba, bu kadar insan kaybına ve bu kadar fecaate tahammül edebilecek kuvveti nerede bulmuştu?

Her halde, son dakikaya kadar, yani Anadolu topraklarından bu korkulu rüya geçinceye kadar sabretmeye karar vermiş bir ruh haleti taşıyordu. Bu ruh haleti, en basit neferden ta İsmet Paşa'ya kadar açıktı. Birbirimizin gözlerinin içine baktığımız zaman, bu ışısız bakışların ardında, geleceğe inanan bir kuvvet vardı. O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın orada bulunmaması belki de iyiydi. Çünkü, o, çok sabırsızdı. İsmet Paşa'nın, buna karşılık, sınırsız bir sabrı vardı. Gerek İsmet Paşa'da gerek askerde, bu mizaç yani geleceği beklemeye ve onu hazırlamaya azmeden sabır ve sükûnet olmasaydı, Türkler muvaffak olamazlardı. Buna karşılık, Yunanlılar megaloidanın arkasındaki heyecanlı ve sabırsız mizaçlarıyla bu geçen günleri kavgalara, içkiye ve her türlü acı hayata vakfetmişlerdi.

Üç gün sonra Ankara'dan dönünce, karargâhı hâlâ Polatlı'da buldum. Benim Tetkik-i Mezalim şubemin işi, sabahleyin onda başlayıp öğleden sonra dörtte bitecek dediğim zaman Yusuf Akçura fena halde kızdı. Bir tarih hocası olan Akçura'nın muntazam saatlere tahammülü yoktu. Eskiden talebesi olan Binbaşı Tahsin adeta onun emrindeymiş gibi her arzusunu yapıyordu. Akçura savaşı heyecanı olmadığı zamanlar, bilhassa yeni evlenmiş olduğu için, çok sabırsızlanıyordu. Bunu da biraz tabii karşılamak gerekti. Buna karşılık, Yakup Kadri gayet sakin davranıyor ve Yusuf Akçura ile beraber yattıkları odada geçen şeyleri bana gülerek anlatıyordu.

Akçura sabahleyin gözlerini açınca, bana sövüp sayarmış, "O kadın büyücü" dermiş. İşin garip tarafı, sahiden de benim büyü yaptığımı inanıyormuş. Benim eski dostum Akçura, bir hafta kadar bana surat ettikten sonra, gelip çalışmaya başladı. Haftanın sonunda, kendisine çukulata ikram ederek barışmak istedim, fakat bu vaziyete uzun zaman dayanamadı. Yakup Kadri de bir hafta sonra gitti. Onun gitmesinin sebebi sihhatinin bozulmuş olmasıydı.

Sakarya vadisini, at üstünde, inceden inceye tetkik ettim. Boşluklarda savaşın izleri kalmamıştı. Orada burada belki elle tırnakla kazılmış çukurlar vardı.

Bir hafta kadar bir Tatar Köyü'nde kaldım. Onları Rus saydıkları için, Yunanlılar bir şey yapmamışlardı. Köy çok temiz bir yeri. Kadınları yorgun değil, çocuklar okuyup yazıyordu. Mektep hocaları vardı. Kısacası, Anadolu'da o sınıf halkın biraz üstünde görünüyorlardı. Bunlar elli yıl önce, Kırım Muharebesi esnasında göç etmişlerdi. Çocuk ölümü az olduğu için de çoğalmışlardı. O zaman Türkiye'nin büyük meselesi, nüfusunun azlığı olduğu için, bir gün İsmet Paşa'ya Kırım'dan göçmen getirtmek fikrini vermek istedim. İsmet Paşa, pencereden, bahçede su taşıyan Moğol yüzlü elmacık kemikleri çıkık yaşlıca bir kadına bakıp başını salladı ve:

"Türk ırkının simasını değiştirirler. Onlara benzemek istemem" dedi.

kitap

Bir gün, balkonda, kırık bir ütü bulmuştum. Topçu müfettişi Miralay Galip, bunu elimde gördüğü zaman, ona ütülenmemiş mendil kullanmanın sıkıcılığından bahsettim. Bunu kendi şubesinin atelyesine tamir için göndermemi söyledi. O atelyede her şey yapıyordu.

Sivrihisar büyük bir yanardağın ağızındadır. Yarım ay şeklinde, kayalıklar Sakarya'ya hâkimdir. Oraya Binbaşı Tahsin ile beraber giderken, bu kayaların ucu göklere değıyormuş gibi bana yüksek göründü.

Sivrihisar yolunda en büyük köy Mülk'tür. Anadolu'da böyle bir köyün bulunduğunu aklımdan geçirmezdim. Bağları, bahçeleri, iki üç katlı taş binaları vardı. Bu defa orası dinamitle yıkılmıştı. Kadınlar yıkıntılar arasında, hasta çocuklarla dolaşıyorlardı. Bazıları da tarlalardaki yatmış ekinlerin arasından bir şeyler çıkarıp çocuklarının karınlarını doyurmaya çalışıyorlardı. Yunanlılar en fazla burasını yakıp yıkmışlar, yaşama vasıtalarını ortadan kaldırmışlardı. Ne kimsenin başında bir dam, ne hayvan, ne yiyecek kalmıştı. Kerem Dede'nin karısı Fatma nine ile konuştum.

"Ah, evladım, dedi, ne oturup da yazı yazıyorsun. Boğazları kesilmiş bir halk için yazı neye yarar? Bu köyün üç bin sığır ve koyunu vardı. Şimdi yaralı kocamla kızıma yedirecek yumurta bile bulamıyorum. Bir tek tavuk kalmadı. Tuz bile yok. Yaprakları, otları kaynatıp yerken insan içine bir parça tuz koyabilse."

Ben ona Sivrihisar'dan bir horozla iki tavuk göndereceğimi vaat ettim. Fakat, olan bitenleri yazmanın benim vazifem olduğunu da anlattım. İsmet Paşa'ya haber vermek gerektiğini söyledim. Kadın, boynunu ve gözlerini kollarına silerek:

"Paşa'ya söyle, daha evvel bizim ihtiyaçlarımızı görsün. Bir şey yürümüyor, her şey bozuldu evladım. Eski zamanda biz sade jandarmaların bir felaket olduğunu düşünürdük. Halimizden padişah haberdar değil derdik. Fakat o günler adeta cennetmiş. Nasıl Yunanlılara yalvardım, bilsen. Biraz yaşayanların başında bir dam bırakın, dedim. Köylülere bizi Avrope yolladı dediler. Bana bak kızım, o Avrope denilen adama söyleyin, biz ona fenalık etmedik, biz zavallı köylüleri rahat bırakın."

Tuhafı şu ki, Yunanlılar, Sakarya bölgesinde en iptidai köylüye kadar bu işin arkasında İngilizlerin olduğunu anlatmışlardı. Orada, taşların üzerinde not alarak Hilal-i Ahmer merkezine, süratle ilaç, yiyecek ve battaniye göndermelerini, aksi halde, hiç kimsenin yaşayamayacağını bir telgrafla bildirdim. O gece, Sivrihisar'a çok geç dönebildim.

Halide Onbaşı, ondan sonraki günlerde, daima at üzerinde savaş kalıntılarının süprüntücülüğünü yapan akbabalar arasında, yıkıntıların üstünde hep köylüleri dinler, not alır ve durmadan yardım için civardaki kumandanlara başvururdu. Benim daha önceki şefim. Binbaşı Kemal bütün kalbiyle kendini bu işe verdi ve İsmet Paşa bu yakılıp yıkılmış sahaya mensup askerlere iki ay izin verdi.

Ekim ayı çıkmadan, bütün Sakarya vadisinde her damla su donmuştu. Köylüler arasında sırtımda deri kürkle dolaşırken fena halde utanırdım. Ellerimin ve ayaklarımın donması, bu kabahat hissini biraz giderirdi. O ay çıkmadan Hilali Ahmer telgrafla cevap verdi. Bu sahanın ihtiyaçlarını tespit için, Abdülmuttalip ile Amerika'nın Yakınoğu'ya yardım teşekkülünü temsil eden Miss Allen ile Miss Billing de geldiler. Bana bir memur dedi ki: "Onların gelmesini biz istedik. Çünkü Miss Allen raporlarımıza inanmıyordu." Herhalde Hıristiyan bir milletin böyle facialar yapması onu çok mahcup ediyordu.

Ben onları Mellek köyünde karşıladım. Sakarya'daki harap olmuş altı köyü onlara gösterecektim. Onları yatıracak ev yoktu. Çok şükür, 12. Fırka seyyar hastanesi bize çadırlar verdi ve doktorlar çok yardımda bulundu. Soğuk o kadar korkunçtu ki, çadırda yatarken, Yoldaş'ı yatakta kendime bağlıyordum. Binbaşı Tahsin ile fotoğrafçımız ve Yüzbaşı Cemil de bizimle beraberdi.

Miss Allen Türkçe'yi Anadolu şivesiyle konuşurdu ve köylülerle hemen dost oluveriyordu. Onun, benim teşekkülümde devamlı bir yardımcı olarak çalışmasını çok isterdim.

Bu uzun gezintide çok acı hatıralar da vardır: Bir gün Köseağaç'tan Gecek'e, geceyi geçirmek için gidiyorduk. Misafirler arabayla, Binbaşı Tahsin'le ben de atla gidiyorduk. Vakit geçti. Hava çok kararmıştı. Tepeden doğru, bir kadın eşeğini güderek geldi: "Tahsin, oğlu Tahsin" diye feryada başladı. Sesi bütün o boş vadiyi tarıyor gibiydi. Binbaşı Tahsin müteessir oldu. Atını durdurarak:

"Ben buradayım ana, gel ne söyleyeceksen söyle" dedi.

"Bu üniformayı nereden buldun? Bıyıkların nasıl çıktı?"

Köseağaçlı bir kadındı. Yirmi üç yaşındaki oğlunu Yunanlılar öldürmüştü. Kafası alt üst olduğu için Binbaşı Tahsin'i oğlu sanmıştı. Binbaşı Tahsin oğlu olmadığını söyleyin:

"Bulun öyleyse benim Tahsin oğulu, bu eşeğe bindirir, götürürüm ben onu."

Köseağaç'a girerken, o acıklı ses yine etrafı "Tahsin oğul Tahsin oğul" diye arayıp tarıyordu.

Gecek'te balkonlu bir eve indik. Misafirlerimiz ocağı yanan bir odada oturuyorlardı. Yüzbaşı Cemil onlarla konuşuyordu. Kendisi Saint-Cyre'in eski bir talebesi, aynı zamanda bir havacıydı. Birinci Dünya Savaşı'nda kulakları sağır olmuştu. Sıhhati gayet nazikti. İyi resim yapardı. Onun köy karikatürleri hepimizi büyüledi.

Bunlardan biri Halide Edip Hanım'ın bir konferansından sonra Anadolu köylerinin teşekkürü" ismini taşıyor ve kadın-erkek, eşeklerinin üstünde kabak getiriyorlardı. Bu adam, kalben askerlik aleyhindeydi ve her yaşayan insana karşı büyük bir muhabbet besliyordu. Onunla at üstünde uzun müddet gitmek imkânsızdı. Bir saat sonra daima attan iner, atından onu yorduğu için özür dilerdi. Daima da "Ben sağır, çirkin, romatizmalı ve fakir bir adamım, fakat ölmek istemiyorum. Onun için insanların zulmüne ister istemez şahit oluyorum" derdi. İngiliz umumi efkârı ve basını Yunanlılar üzerinde büyük bir tesir yaptığı için, eğer Miss Allen'in raporlarını

kitap

İngilizler basmış olsaydı, bu İzmir kampanyasının felaketleri iki taraf için de daha hafif olabilirdi. Sivrihisar'a döner dönmez, Binbaşı Muharrem'den bir mektup aldım. Aziziye'de merkezi olan İzzettin Paşa grubunun erkânıharbiye reisi idi. Beni İzzettin Paşa'nın misafiri olarak davet ediyordu. Raporlarımı İsmet Paşa'ya götürdüğüm zaman bundan bahsettim. Dedi ki:

"Onbaşı, ben Bolvadin'e gidiyorum. Geceyi Aziziye'de geçireceğim. Eğer yarım saate kadar hazırlanırsan, seni arabamla götürürüm."

Yarım saat sonra, İzzet Paşa'nın otomobilinde hareket ettik. Bunu iyi hatırlarım. Çünkü, köyden geçerken, bilhassa çocuklarla ilgileniyordu. Bizim yolumuzdaki köyler pek o kadar yakılıp yıkılmamış bir durumdaydı ve Makedonyalı göçmenlerle doluydu. Bir küçük kız, saçlarının örgüleri sırtında sallana sallana İsmet Paşa'nın otomobiline sıçradı. ötekiler de etrafında serçeler gibi zıplayıp duruyorlardı. İsmet Paşa, kızın başını okşayarak:

"Sen bu saçların birazını bana ver, bak benim başımda saç yok" dedi. Ve kız da bir geyik yavrusuna benzettiğini söyledi. Burada İsmet Paşa, Türkiye'nin geleceğinden bahseder, bütün kötülöklere, suiistimallere son verileceğini söylerdi. Evet, İttihat ve Terakki de aynı idealle başa gelmişti. İzzettin Paşa bir yemek ziyafeti veriyordu. Bütün fırka kumandanları ve erkânıharp reisleri oradaydılar. Herkes belinden kemerini ve tabancasını çıkararak bir masanın üzerine bıraktı. Bize Aziziye'nin eski kaymakamı diye bir adamı takdim ettiler. Adı Nuri idi. Bana bir evlat muamelesi yaptı. Adeta beni tanıyormuş gibiydi. Fakat ben, bir türlü kim olduğunu hatırlayamadım. Bu zengin adam, oradan geçen paşaları evinde misafir ederdi. İsmet Paşa, kendisi karargâhta yatacağını söyleyerek Nuri Efendi'nin evinde ona hazırlanan yeri bana bıraktı. Adam bana dedi ki: "Beni nasıl unuttun Halide Hanım? Ben seni ne kadar omuzlarımda taşıdım ve gece yarısı sarayın kapısını sana açtırdım." (1)

Hemen elini yakaladım:

"Sen Çerkez Mehmet Efendi'sin, değil mi? Niye Nuri Efendi dedirtiyorsun kendine" diye sordum. Yürüyerek evine gittik. O kadar eski günleri hatırlamış ve kendimi unutmuştum ki, kemerimle tabancamı almayı akıl etmemiştim.

Yolda giderken bir çocuk gibi o bölgede ne kadar mektep açtığını, yollar yaptırdığını anlattı, durdu.

"Baban velinimetimdi. Bu işleri yaparken lazım oldukça, halka nasıl dayak attığımı kendisine söylediğim zaman beni azarlardı."

Yedi çocuğu, bir tane de torunu vardı. Omuzunda taşımış olduğu bir çocuğun, bu beyabanda (çölde) at üstünde dolaşması ona çok tuhaf geliyordu.

"Ah Halide Hanım ah, zenginim, kalabalık ailem var, fakat bir kızım dilsiz ve sağır. Onu kurtarabilsem, her şeyi feda ederim. Kaşları da sana benzer."

Yedi çocuğunu ve yedi aylık torununu gördüm. Dilsiz yavru babasının dizlerine sıçradı. İki çocuk gibi birbirlerinden ayrılmadılar. Babası ona, "Hadi anlat" dediği zaman, işaretlerle Yunanlıların gelişini ve yaptıkları işkenceleri o kadar canlı anlattı ki, adeta bir Ruth Draper olabilirdi. Babası "Hadi şimdi de mektepleri ve nutukları anlat" dedi. Bu, onun en parlak marifetiydi. Aziziye'deki kız mektebinin Türk ordusu şerefine verdiği ziyafette kız çocuklarının nutuklarını taklit ediyordu. Bir kelime söylemeden, o kadar güzel taklit yapıyordu ki, gülmekten gözlerimden yaşlar aktı. Yalnız o gece, ilk defa olarak, Anadolu'nun bu yerlerinde köpeksiz ve tabancasız bulunmam beni biraz endişeye düşürdü.

Nihayet, gece uykumdan bir çekmece açılıyormuş gibi bir ses duyarak uyandım. Fakat birdenbire, hafif bir gürültü oldu. Etrafıma bakındım, bahçeye açılan yan pencerenin beyaz perdeleri tuhaf bir surette kımıldanıyordu. Gürültü oradan gelmişti. Bir dakika bekledim. Yattım. Birisi o pencereyi dışarıdan açıyordu.

Yataktan fırladım. "Kim var orada" diye pencereye koştum. Perdeyi çektim. Bir siyah kalpaklı başın, henüz ağarmaya başlayan ışıktaki, aşağı eğildiğini gördüm. Koyu renk bir esvap giyinmişti. Başında astragan bir kalpak vardı. Ellerine yüzünü kapamıştı. O da bekliyordu. Bu adamı mutlaka yakalatmak istiyordum.

Kıyafetinden adi bir hırsize benzemiyordu. Beni öldürmek kimsenin aklına gelmeyeceğini zannettiğim için, belki İsmet Paşa'nın burada misafir olacağını duyduktan sonra, bir suikast yapmak için gelmiş olması düşünülebilirdi. Pencereyi açmadan yanımdaki odaya koştum. Nuri Efendi'ye seslendim:

"Çabuk gelin, bir adam odama girmek istiyor!"

Nuri Efendi, terliklerini ararken:

"Rüya görmüş olacaksın diye söyleniyordu. Geldi, pencereyi açtı. Görünürde kimse yoktu. Bahçeye koştum. Pencereye dayanmış uzun bir merdiven vardı.

Nuri Efendi'nin bahçesiyle, Aziziye kaymakamının bahçesi birbirine açılıyordu. Merdiven bu yeni kaymakamındı. Sabahın ayazında o meçhul şahıs, merdiveni sürüklerken yerde izler bırakmıştı. Ben daima odamda ışıkla uyuduğum için adamcağız epeyce pencerenin dışında beklemiş olacaktı.

Elli Yedinci Fırka Kumandanı meseleyi ele aldı. Bu kıyafette bir adam (Aziziye'ye yabancı) oraya gelmiş, misafirler hakkında ona buna sualler sormuştu. Oranın karakolu da kendisini görmüştü. Onun hakkında alınan bilgi işte bundan ibaretti.

Sivrihisar'da İsmet Paşa sordu:

"Korktun mu, Onbaşı?"

"Bıçaklanmak istemem. O da herhalde ateş etmezdi."

"Elinde tabancan olsaydı, vurur muydun?"

Bunu hiç düşünmemiştim. Bu adamı yakalatmak istiyor, ama hakikatte öldürtmek istemiyordum. Bununla beraber, tabancamın yanımda olmamasına sevindim, çünkü korku belki bana böyle bir cinayet işletebilirdi. İsmet Paşa: "Keşke tabancan olsaydı da adamı vursaydın" dedi.

Kasımın ortasına doğru basılması gereken raporlar o kadar çoğalmıştı ki, yirmi gün izinle Ankara'ya gittim. Binbaşı Tevfik de Nallıhan'daki ailesine gideceği için onunla beraber Beylikköprü'ye kadar geldim. Oradan Polatlı trenine binecektim. Bu defa Doru ile seyisim İbrahim'i getirmemişim. Ali Rıza (emirberim) Ankara'ya benimle geliyordu. Binbaşı Tevfik bana Beylikköprü'deki kumandanın çok sert bir adam olduğunu ve birçok askerinin onun yanından kaçtığını söylemişti.

Çadırına onu ziyarete gittiğim zaman, içimden gülmek geldi. Çocukluğumda ortaoyununda gördüğüm karakterleri hatırlatıyordu.

"Merhaba, Onbaşı!"

"Merhaba Kumandan Bey!"

"Ben size bir başka kadın asker tanıtmak isterim. O, kadın nakliyatının başındaki Fatma Çavuş'tur." Bunu söylerken geriye çekilmiş bir kadını gösterdi.

Yetmiş yaşlarında, uzun boylu, kıvrık saçlı, fakat güçlü kuvvetli bir kadındı. Arkası dimdik. Yüzündeki çizgiler yaştan çok, acı çekmiş olmasından ileri geliyordu. Kumandan dedi ki:

"Bu sabah buradan iki gazeteci geçti. Fatma Çavuş'un omzunda tüfekle resmini aldirttim. Bir bakınız."

Anladığıma göre kumandan, benim bu mesele hakkında yazı yazmamı istiyordu. O aralık odaya gelen emir eri:

"Birkaç tane kaçak yakalandı. Ne emredersiniz" diye sordu. Kumandan da:

"Görüyorsun ya Onbaşı, ben bir dakika vazifemden ayrılamıyorum" dedikten sonra çadırdan çıktı.

Fatma Nine bir sandalyeye oturarak, başını ellerinin içine aldı. Dedi ki:

"Ah, evladım, tüfekten ödüm patlar. Elimi dokunsam yüreğim titrer. Askerleri seviyorum. Onlara hizmet edeceğim. Ama benim tüfekte resmimi niçin alıyorlar? Kumandan konuşurken dizlerim titriyor."

"Sana sert davranıyor mu nine?"

"Hayır, hayır. Fakat her geçene beni gösteriyor. Kumandanın muavini beyaz sakallı adamdan da korkuyorum. Kamçısını öyle bir sallıyor ki, kaçakları çok fena dövüyor. Zavallı yavrucaklar. İçim kan ağlıyor. Ne olur güzellikle yapsalar. Acaba Söğüt'ten ne zaman çekileceğiz? Burada korkudan başka bir şey yok. Bunu askerlerim ve kör yavrum için çekiyorum."

Bu aralık, kumandan çadıra gelince, Fatma Çavuş sessizce sığıştı. Kumandan artık Fatma Çavuş'u unutmuştu.

"Bu eşeklerin neden kaçtıklarını bilir misin Onbaşı? Otur, otur. Burada harp de yok. Cephede pekâlâ harp ediyorlar. Burada hep siperlerin içinde. ama yine de kaçıp gidiyorlar. Bazıları bir eşkıya çetesi kurmuş. Bunu işittin mi?"

"Evet, dün gece Beylikköprü'de iki kişiyi öldürmüşler."

"İşittin, demek. Bu, benim haysiyetime dokunuyor. Benim kabahatim yok. Bunu İsmet Paşa'ya söylemeli.

Dövüyorum, dövüyorum, kamçı kırılıncaya kadar, tabanları parça parça oluncaya kadar... Şimdi anlatayım... Kapıda birisi var. Gel!"

İçeriye genç bir askeri doktor girdi. Selam verdi. Fakat çok sinirliydi:

"Hastaları nakletme hususundaki emirlerinizi icra edemeyeceğiz."

Kumandanın yüzü korkunç bir hal aldı. Ağzı köpürüyordu:

"Doktor Bey, sen mi kumandansın ben mi? Neden eşekoğlu eşekler gece yarısı götürülmüyorlar? Onlara fazla battaniye de veriyorum."

"Göğüslerinden hastalar. Doktor sıfatı ile gece nakledemem. Soğuk sıfırın altında on yedi derece. Tehlikeli olur."

"Vallahı, billahi gece götürceksiniz."

Doktor, gözleri çadırın direğinde: "Vazifem icabı."

"Senin vazifen kumandanın emrine itaattir. Marş!"

Kumandan bana döndü: "Sivil doktorlar hiçbir zaman askerliğin icap ettirdiği şeyleri anlamıyorlar. Son aylarda birkaç yüz öküz de öldü. Öküzün bugünlerde ne kadar kıymeti olduğunu bilir misiniz?"

Ben, içimden: "Senin için öküz insandan daha kıymetli herhalde" dedim. Ondan sonra neden gece nakliyatını istediğini anlattı. Öküzler açlıktan ve çok çalışmaktan ölüyorlarmış. Onları yaşatmak için yeter derecede yiyecek yokmuş. Tek yiyecekleri Beylikköprü civarındaki kırlarda otlarmış. Onun istediği öküzleri gece çalıştırıp, gündüzleri çayırılara salıvermekmiş... Bu izahatın sonunda bana "Anladın mı" diye sordu.

Anladım, fakat bir şey söyleyemedim. Aylardan beri askeri mekanizmanın ne kadar lüzumlu olduğunu ve nasıl çalıştığını görmüştüm. Cephedekiler, bütün zabıtlar nefislerini feda eden kahraman adamlardı. Fakat Beylikköprü hadisesi beni biraz hayal kırıklığına uğrattı. O akşam yemekte konuşmak istemedim.

"Müsaadenizle, erken yatmak istiyorum, kumandan bey. Acaba Polatlı'dan tren olup olmadığını anlamak mümkün mü?"

Telefonu açarak Polatlı istasyon kumandanı ile konuşmaya başladı:

kitap

"Trenin ne zaman gideceğini neden bilmiyorsunuz? Ben, binbaşı, siz yüzbaşısınız. Bunu bilin. Yarın bir tren gelmeli. Alo! Nasıl sırta odun taşındığı benim umurumda değil. Alo, alo! Telefon niye kapandı sanki?" Çadırımda bir mangal yanıyordu. Çamura basmamak için yere tahtalar konmuştu. İçeride bir koltuk vardı. Herhalde bu beyabanda böyle bir çadır hazırlamak büyük bir kabiliyet gerektiriyordu. Ali Rıza, bir türlü çadırdan gitmiyor, bir şeyler söylemek istiyordu. Anadolu seyahatlerinde çok zaman yanımda taşıdığım Nâzım'ın tüfeğinin yerini birkaç defa değiştirdikten sonra nihayet konuştu:

"Burası cehennem efendim. Herkes kaçıyor."

"Kaçmak günahdır, Ali Rıza."

"Öyle efendim. Fakat güzellikle bir şey yapmıyorlar. İnsanın dinine imanına, anasına avradına sövüp dayak atıyorlar. Kumandanın şu kadcırcık küçük oğlu bile, elinde kamçı ile dolaşıp öteye beriye sallıyor."

"Yarın görürüz, Ali Rıza. Allah rahatlık versin."

O gittikten sonra, D'Annunzio'nun Il Fuoco (Ateş) adlı eserindeki Foscarina'nın isterik azabını çekiyordum. Galiba çadırın altından sürünerek, kumandanın oğlu içeriye girdi. Tabancama elini uzatmış, ağzı sulanıyordu. Bana da, tabanca sahibi bir kadın diye büyük bir takdirle bakıyordu. ancak yedi yaşlarında vardı. Gözleri evinden fırlamıştı.

"Çek elini tabancadan!"

Çekti. Fakat bu defa daha fazla bir hayranlıkla bana baktı.

"Hanım teyze, annemle kardeşlerim tabanca görünce korkudan bayılacak gibi oluyorlar. Onlar kadın. Fakat ben..."

"Sus, uyuyacağım."

Bu defa hayranlığı daha da arttı. Ben kendi kendime, şayet bu sertliği dayağa çevirirsem oğlanın bana daha fazla hayran olacağını biliyordum. Evet, işte dayak yemesi gereken insan örneklerinden biri!

"Hanım teyze, şu köşedeki sandalyeye oturayım mı? Sesimi çıkarmam."

"Otur!"

"Ben askerlere istediğimi yaparım. Evde de annemle kardeşlerime tıpkı babam gibi emir veririm."

"....."

"Büyük ablamı bile döverim. O kahpe..."

"Ablana öyle söyleyemezsin."

"Ama o benim sahici kardeşim değil. Annemin üvey kızı. Zor işleri görür. Takunya giyer. Üstü başı partaldır."

"Şimdi çık bakayım çadırdan."

Dudakları titredi, gözleri yaşardı:

"Köpeğin olayım, hanım teyze. Bir daha konuşmam. Arap olayım bir daha konuşursam."

Bu yüzün, bilhassa çene ve dudak hatları çok cazipti.

"Oturabilirsin, ama bir kelime daha söylemek yok."

Oturdu, Bir taş bebek bundan daha sessiz olamazdı. Ayak sesleri çadıra yaklaşıyordu. Küçük oğlan yerinden fırladı. Bütün korkusunu unutmuştu:

"Askerler, askerleri dövecekler. Babamın sesini duyar duymaz titiyorlar."

Çadırdan fırladı. Bu dayak merasiminin benim çadırımın yanında neden yapıldığını anlamadım. Kumandan, belki bana kudretinin derecesini anlatmak istiyordu. Herhalde bu bir melodramdı. Yüksek sesle:

"Bunlar son kaçaklar mı?"

"Evet, efendim."

"Ana vatanlarınızı düşmanın çiğnemesine müsaade ettiniz. Kadınlarınızın ırzına geçtiler. Bu memleket senin kadar namussuz görmemiştir. Vur!"

Sekiz sopa. O esnada kalbim atıyor ve yatakta doğrulup oturuyorum.

"Bu yeter. Ötekine geç!"

Bu nutuk tekrar başladı. Her defasında ses daha yükseliyor. On üçünü de dövdüler. Anladığıma göre, tabanlarını parça parça etmediğini ve mülâyim davrandığını bana ihsas ettirmek (sezdirmek) istiyordu. Aralık ayında karargâha döndüm. Sivrihisar'da üçüncü grup kumandanı Miralay Ârif idi. Bana Sarıköy'e araba gönderdi. Orduda tekrar yerine dönmüş olmaktan çok sevinen Miralay Ârif'le birlikte yemek yedik. İkinci durak, Kaymakam Salih Bey'in başında bulunduğu Altmış Birinci Fırka oldu. Çandır köyünün başında bulunan Seyyid Ağa benim eski tanıdıklarımdaydı. Kendisi Makedonya'dan göç etmişti. Ziraat usullerini durmadan yenileştirmeye çalışırdı. Oğlunu Macaristan'a ziraat okumak için göndereceğini söylerdi. Tek şikâyeti mektep yokluğu ve sıtmaydı. Bununla beraber, Kaymakam Salih bu köy eşrafından epeyce şikâyet etti. Umumiyetle eşrafın fukarayı ezdiğini söylüyordu. Kendi fırkasının genç unsurları köye yardım ediyorlardı. Fırkanın bütün askerleri koyun derisinden birer palto giymişlerdi. Aralık ayının sonunda, karargâh Aziziye'den Akşehir'e indi. Beş yüz atlı evvela Çay'a kadar karargâhı götürdü, sonra da biz, Alaşehir'de trene bindik. Bu beş yüz atlının başında giden Garp Cephesi Erkânıharbiye Reisi Miralay Asım beni yanına davet ederek atların yürüyüşünü idare etmemi nezaketle teklif etti. Elimi kaldırdım: Yarım saat tırıs, sonra adî adım, yine tırıs sonra yine adî adım. Sekiz saat sonra adeta donmuş bir halde Çay'a vardık.

İlk haftalar, Akşehir'i iyi tanıyamama zaman yoktu. Soğuk son derece fazlaydı. Bense dizanteri ve sıtmadan kıvranıyordum. Ama şikâyet etmiyordum. Fakat ömrümün en büyük sıkıntılarını o haftalar içinde çektim. Ayın

kitap

sonlarına doğru Antalya sağlık müdürü olan Doktor Hasan Ferit bir telgraf çekerek bana babamın nüzül (inme) geçirdiğini ve hemen gelmemi yazdı. İsmet Paşa, Hilâli Ahmer Teşkilâtı'nın Isparta'da hastaneler kurmaya giden heyetiyle beraber gitmeme izin verdi. On iki gün sonra Antalya'da babamın yanına varabildim. Isparta'dan sonraki yollar, bilhassa korkunç, tehlikeli ve çok rahatsızdır. İnsan, Anadolu'nun yaylı denilen arabasının içinde kemikleri kırılacak hale gelmezse, o civarın haydutlarının hücumuna uğrar ve bu haydutlar canları isterse sizi öldürür veya sağ bırakırlardı.

Bu defa Ali Rıza'yı Doru ile bırakıp, İbrahim'i beraberimde götürdüm. İbrahim araba sürmesini çok iyi biliyordu. Aynı zamanda çok iyi nişancı ve kuvvetli bir adamdı. Yoldaş da bizimle beraber geldi.

Hastaneler hazırlanıyordu. Çok kabiliyetli bir cerrah olan Dr. Kemal, bu işlerin başındaydı. Sultan Dağları'nın muazzam sahnelerini seyretmek büyük bir zevkti. Akşam saat on buçukta İğdır Gölü'nün yanındaki bir köye vardık. Ertesi gün hareket edecektik. Dr. Kemal bize ev temin etti. Bu evin avlusuna girince uyuklayan bir eşek, iki de şaşkın inekle karşı karşıya geldim. Bağlı bir çoban köpeği de vardı. Yoldaş'a hırlamaya başladı. Uzun bir yolculuktan sonra, girdiğim oda çok hoş geldi bana. Köy ocağında yığılı odunlar bu odayı hem ısıtıyor, hem de kızıl bir ışıkla aydınlatıyordu. Üç kadın odada dolaşıyordu. En gençleri, sanki ben küçük bir çocukmuşum gibi kollarını boynuma doladı:

"Gız ne kadar üşümüşsün, rengin atmış" dedi.

Bu kadının şahsiyeti vücudundan da hissediliyordu. Geniş kalçalı, geniş omuzlu. Beyzi yüzünde siyah kirpikler arasında yeşil gözler ışılıyor, başına sardığı pembe aynı renkten yemeninin altından şakaklarına doğru altın renginde buklerle sarkıyordu. Bu, şimdi orduda fakat daha önce köyün marangozu olan Kara Hüseyin'in Şebben'i idi. Ateşin karşısına uzandım. Şebben yanıma çökerek köyün bütün dedikodularını anlattı. Bir saat geçmeden, bütün köy kadınları odayı doldurdu. Kadınlar konuşuyor, örgü örüyor, türkü çağırıyorlardı. Bu, bir hakiki Anadolu sahnesiydi. Türküleri birer inilti, hep dağların ardındaki sevgilileri çağırıyordu. Hayatları her gün için büyük bir mücadele olmasına rağmen, çok tatlı kadınlardı. Bir tanesi: "Ah, bu harp ne zaman bitecek" dediği zaman, odayı bir matem havası kapladı. Hepsı erkeklerine hasret çekiyordu. Bir taraftan, köylerini yaşatmak için sarf ettikleri emeğe bir yardım, bir taraftan da aşk hasreti vardı. O köyde, şimdi hiçbirinin yaşı yetmişten aşağı olmayan yirmi erkek bulunuyordu. Şebben'in kocası Kara Hüseyin iki yıl önce orduya katılmıştı. Bu müddet ona izin için bir hak verdiğinden, kendisine izin alacağımı söyledim. Şebben çok açık bir dille kocasına kavuştuğu zaman geçireceği aşk sahnelerini ve peydahlayacağı çocukları anlatmaya başladı.

O gün o köyden halkın şikâyetlerini not ederek ayrıldım. Her tetkik dönüşünde İsmet Paşa'ya Tetkiki mezalim raporunun yanında, bir de halkın şikâyetlerini bildiriyordum. İsmet Paşa böyle bir mücadele esnasında halk efkârının kıymetini tamamıyla takdir ederdi. Hatta, iyi hatırlıyorum, Akşehir'de bir gün, askerlerle halk arasında bir mücadele olursa, kendisinin halkın tarafını tutacağını söylemişti. Gerçi bunu her zaman yapmak imkânı yoktu, ama bu, beni çok duygulandırmıştı. Bu tetkik esnasında ikinci defa burasını ziyaret ettikten sonra, ona bu köyün dertlerini anlattığım zaman, Şebben ile de çok ilgilendi. Eliyle, izin için gerekli emirleri yazarak verdi. "Şebben'in Kara Hüseyin'i" adlı hikâyemi yazmamı o tavsiye etmişti. Hikâye yayımlandığı zaman, bana yazdığı bir mektupta demişti ki: "Orduda kumanda ettiğim yüz bin askerinin evinde bir Şebben olduğunu biliyordum. Bu kadınlar bana eşeklerinin üstünde birer bohça gibi görünürlerdi."

Isparta'da Hilali Ahmer misyonunun seyahati sona erdi. Orada İbrahim bir araba buluncaya kadar iki akşam kalmaya mecbur oldum.

Geldiğimin ertesi günü, henüz hazırlanmış olan büyük Hilâli Ahmer Hastanesi'ni benim açmamı istediler. Bu, mühim bir olaydı. Çünkü, askeri ve sivil memurlardan başka Isparta eşrafi ve köylüleri salonu doldurmuştu. Halk nedense Hilali Ahmer'e daima çok bağlıydı. Sırtımda bir hemşire üniformasıyla onlara barıştan bahsettim. Öğleden sonra, Isparta kadınlarına da bir nutuk vermem gerekiyordu. Tahta sıralarda oturup, gözleri gözlerimin içine dalan köy kadınlarıyla bir aile konuşması yaptım. Nihayet, zabitlerin okuma odasında (bu defa asker üniformasıyla) onlarla beraber oturdum. Artık nutuk meselesinin bittiğini düşünerek, çayımı sükûnla içiyordum. Orada da bir konuşma yapmam gerektiğini söyledikleri zaman, kafamın içi bomboştı. Ne söyleyeceğimi bilmiyordum. Fakat, elinde çay ibriği ile gelen bir neferle göz göze gelince, söylemem gereken şeyi bana o ilham etti. (Umumiyetle hazırlıksız verdiğim nutuklarda, bana dinleyicilerden birinin gözleri söyleyeceğim şeyleri ilham eder.) Orada, askerinin Türkiye'nin yeniden doğum mücadelesindeki yerinden bahsettim. Osmanlı Türk'ü, adını cidden layık olduğu imparatorluğun kurucusundan almıştı. Fakat bu yeni devlet, bir tek padişaha ya da başbuğa bağlı değildi. Bu, Anadolu'nun yarattığı bir devlet olacaktı. Bütün bu konuşma esnasında, çay getiren askerle birbirimize bakıyorduk. Sözlerim bitince, bana bir fincan daha çay getirdi.

"Neden konuşurken hep o askere bakıyordun?" diye sordukları zaman, güldüm.

İbrahim, nihayet, kendisi kullanmak şartıyla bana bir araba buldu. Burdur yolunda, bu kararın ne kadar yerinde olduğunu anladım. Yol bir çamur deryasıydı ve kayalarla doluydu. Bizimle beraber hareket eden yedi arabadan yalnız benimki sağlam kalabilmişti. Dört tanesi oldukları yerde kaldılar. Üç tanesi uzun bir zaman sonra hareket edebildiler. Üç gün müddetle geceleri kirli hanlarda geçirdikten sonra nihayet Çubuk Geçit'ine geldik. Ben aileme kavuştum.

Babam iyileşiyordu ve çevresinde eski dostları ve kardeşlerim vardı. Önümüzde deniz, etrafımız yeşillik

kitap

içinde. Daha ne isteyebilirdim. On iki gün bir hayal gibi geçti. Doktor Hüseyin Ferit bizimle beraber Ankara'ya gelip, Sıhhiye Vekâleti'nin hazırlamakta olduğu yenilikleri tetkik etmek istiyordu. Aynı zamanda, Hilâli Ahmer memuru bir doktorun genç dulu da bizimle beraber geliyordu. Öğleden sonra, iki araba ile hareket ettik. Kırkgöz Hanı'nda eşkıyalara ait hikâyelerden başka bir şey konuşulmuyordu. Oraları dehşete salan çetenin başı Hacı Murat'tı. Bu adam alelâde yolcuları öldürmekle kalmıyor, onları zeytinyağı kazanında diri diri yakıyormuş. Doktorun dul karısı Râna Hanım çok sinirliydi. Doktor Hasan Ferit onu avutmak için: "O yalnız zenginlere bu muameleyi yapar. Sen parasızsın, bir şey yapmaz" diyordu. Fakat, "Yüzükoyun yatın, kesenizi ve tüfeğinizi atın!" dediği zaman da dediğini yapmak gerektiğini ilave etmişti. Bu dar, korkunç geçitte, kayalar arkasından "Yüzükoyun yatın!" emrini bazen kırk kişiye birden veriyorlarmış. Yani kayaların arasından iki tüfekli adam, büyük bir alayı durdurabiliyormuş.

Çubuk Geçiti'nde, Dr. Hasan Ferit'le Hilâli Ahmer memuru tüfekleriyle kayaların arasından yürüyerek, böyle bir sürprizden bizi korumaya çalıştılar. Yollar karlıydı. Arabalar ikide bir duruyor, arkalarından itmek gerekiyordu. İbrahim'in araba sürmedeki kabiliyeti ve zekâsı çok işimize yaradı. Hasan Ferit'le Hilâli Ahmer memuru vazifelerine devam ettiler. Ben adeta bu maceradan hoşlanıyordum gibi olmuştum. On iki yaşında kadar, mavi gözlü bir küçük oğlan, arabayı arkadan iterken: "Vay anam, gel bak oğlun ne çekiyor" dediği zaman çok üzüldüm. Arabadan inerek onun yanında yürüdüm. O yavrucağ ailesinin tek erkeğiydi. Nihayet, Hacı Murat'ın umumiyetle bulunduğu yamacı geçince biraz nefes aldık. Bilhassa Çine düzlüğüne gelince çok sevinmiştik. O yolu bugün de görür gibiyim. Yolun bir tarafı düzlüğe bakıyordu. Râna Hanım, elinde bir tabanca, yanımda oturuyordu. Ben, tüfeğimi dizlerimin üstüne koymuştum. İbrahim, arabacının yanında, elinde tüfeğiyle oturuyordu. Hasan Ferit'le Hilâli Ahmer memuru arkamızdaki arabada geliyorlardı. Râna Hanım: "Şimdi eşkıyalarla karşılaşacağız" dediği zaman bu ruh haletine gülmek istedim. Fakat "İşte geliyorlar!" dediği vakitse onları sahiden görmüş olduğuna inandım. Eski bir değirmenin arkasından sekiz kişi çıkmış, yola doğru geliyorlardı. Ben:

"Onlar ava çıkmışlar" dediğim zaman, eşkıyalar geldiğini iyice anlamıştım. İbrahim döndü, bana baktı. "Yavaş gidiniz" dedim.

Onlar yaklaştıkça yaklaştılar. Nihayet yüz yüze geldik. Reislerinin sırtında bir asker paltosu vardı. Daha sonra öğrendiğime göre, bunu, bir soygun esnasında almıştı. İki kişi de kalpaklıydı. Tüfeklerinin hepsi martindi. Gözlerim reislerinin gözlerinde. O da bana bakıyor. Arkamdaki kurt derisi kürkle beni belki genç bir zabıt sanıyordu. Yere yatıp kürkümü vermek istemiyordum. Ben İbrahim'le konuşurken Râna Hanım beni bir düziye çimdikliyordu.

"İbrahim, eğer dur derse, arabadan atla, yolun üstündeki çukurda siper al."

"Peki, efendim."

"Hepimizin ne kadar kurşunumuz var?"

"Yüz."

"Onlarla mücadelede bu kurşunlar işe yarar mı?"

"Bizim tüfeklerimiz daha iyi. Mevkiimiz de daha sağlam. Dr. Ferit Bey de vaziyeti anladı. O da iyi nişancıdır."

Eşkıya reisi yola kadar geldikten sonra, arkasını döndü, ötekilerle beraber yürümeye başladı. Avanesi de arkasından onu takip etti. Eminim ki, eğer korku alâmeti göstermiş olsaydık, arabayı hızlı sürseydik, mutlaka bize "Yere yat!" emri verirdi. Eşkıya uzaklaşırken dönüp dönüp bize bakıyordu. İbrahim sordu:

"Ateş edeyim mi, efendim?"

"Hayır, İbrahim. Kansız zafer daha iyidir."

Burdur'da otele gittik. Orada hep eşkıyalardan bahsediyorlardı. Anlaşılan bu sekiz kişinin başı Mahmut adında biriymiş. Arkasındaki paltoyu bir zabitten almış ve aynı gün üç kafileyi soymuş. Bu palto ile o civarda görünmesi, Mahmut'un çok cesur bir adam olduğunu gösteriyordu. Çünkü, jandarmalar durmadan onu arıyorlardı. Oteldekiler, ordu işe karışmazsa bu eşkıyaların tutulamayacaklarını söylüyorlardı. Fakat, ordunun o kadar çok işi vardı ki, bir zaman için eşkıyaları kendi başlarına bırakmak zorundaydı.

İsparta'da, Dr. Murat'ı gördük. O da yolda hücumu uğramış, fakat elindeki tüfekle kendini müdafaa etmiş, paltosunu kurtarmıştı. Bu palto meselesi bir şaka halini aldı. Herkes, paltosu çalınan zabiti yakalayıp onunla alay etmek istiyordu.

İğridir'de (Eğirdir) hastanenin misafiri olduk. Sabahleyin şiddetli bir yer sarsıntısı oldu. Duvarda asılı duran bir saz kafama düştü, fakat elim kafamda olduğu için bir şey olmadı. Ne garipti, her tehlike karşısında hayatımı kurtaran bir hadise oluyordu. Kader denilen şey, hayat manzaralarının hepsini görmem için beni korumak istiyor gibiydi. Kaymakamın odasında bize çay ikram ettiler. göl kenarında bizi geçirmek için çatana bekliyordu. Hükümet konağının önünde yirmi kadar elleri zincirli muhtelif çetelere mensup adamlar kendilerinden vapur parası istedikleri için isyan etmişlerdi.

"Biz kendimiz götürülmek istemiyoruz, vermeyiz. Dağ başındaki eşkıyanın insanı soymasıyla hükümetin soyması arasında ne fark var?"

İşte bu, hükümete karşı halk isyanının sesiydi. Halbuki, bu adamın Gelibolu'da kavga etmiş bir asker olduğunu da söylüyorlardı. Kimbilir, hangi sebeplerle dağa çıkmıştı. Gölü çatana sallanarak geçti. Nihayet tekrar Şebben'in evinde.

Bu defa rengi soluk ve sakin görünüyordu. Hep Kara Hüseyin için hasretini anlatıyordu. Buna rağmen,

dedikodu yapmaktan da geri kalmadı. Köydeki bir düşmanı, Şebben başını iyi örtmüyor diye tenkit ediyormuş. Halbuki, kadının iki âşığı varmış. Şebben dedi ki:

"Benim kahpeliğe diyeceğim yok. Ben de birisini seversem, kahpe olurum. Fakat, bu yılanlar namuslu görünmeye çalışıyorlar."

Bundan sonra, İsmet Paşa'ya söyleyeceğim sözleri bana öğretiyordu. Acaba Kara Hüseyin iki sene sonra onu tekrar sevecek miydi? Burnu büyük olduğu için kaygılanıyordu. Dedi ki:

"Gözün büyük olursa süzersin, ağzın goca olursa büzersin.. Burnun goca olursa nidersin?" Ondan sonra bana Kara Hüseyin'in İstanbul'da alınmış kıyafetiyle bir resmini gösterdi. Döndüğü zaman köyü nasıl imar edeceğini anlattı. Ağlayarak benden ayrıldı.

Sultan dağlarındaki yol dar ve bir tarafı da derin bir uçurumdu. Öbür tarafı ise yüksek kayalıklarla doluydu. Birdenbire bir fırtına koptu. Atlar gemi azıya aldılar. İbrahim yere atlamış, atları durdurmaya çalışıyordu. Arabanın arka tekerlekleri uçuruma doğru sürükleniyordu. İbrahim:

"Atla aşağıya efendim!" diye haykırdı.

İbrahim'in bu kuvvet ve zekâsı sayesinde ölümden kurtulduk. Elele tutuşarak, dağdan yürüyüp indik. Çok korkunç bir boraydı. Çıkardığı ses müthişti. Yukarıdan üzerime taşlar yuvarlanıyordu. Aşağıya, düzlüğe üç saatlik mücadeleden sonra inebildik. Yokuşun altında bir araba bulduk bindik. Fakat arabanın perdeleri kopuyor, aşağıdaki ağaçlar köklerinden çıkıyor, halk avazı çıktığı kadar bağıırıyordu. Bindığımız araba altüst oldu. Ne zaman içinden çıktığımızı hatırlıyorum. Dr. Murat'ın bacağı incinmiş, arabacının köprücük kemiği kırılmıştı. Öteki araba, boşluğa yuvarlanmış, paramparça olmuştu.

Akşehir'e vardığım zaman, yemeklerin biraz düzelmiş olduğunu gördüm. Hepimizin masrafına katıldığımız bir tabldotta, birtakım zabıtlar ve İsmet Paşa ile birlikte yemek yedik. Akşehir eşrafından ve aynı zamanda mebus olan Hacı Bekir Efendi beni evine misafir etti. Ailesi, bana çok iyi muamele etti. Karısı ile ahret kardeşi olduk. O ev vasıtasıyla, Akşehir kadınlarını çok yakından tanımak imkânını buldum.

Bir sabah karargâhta, Yüzbaşı Cemil'in Binbaşı Tahsin ile konuştuğunu gördüm. Üstübaşı çok düzelmişti. Yüzünden pek mesut görünüyordu. Dedi ki:

"Beni tebrik et, Onbaşı. İnanılmayacak bir şey oldu, evlendim.

Tebrik ettikten sonra hanımın kim olduğunu sordum. Beylikköprü'deki eski kumandanın büyük kızı olduğunu söyledi:

"Onlarla komşuydum. Bana pencereden işaret ediyordu. Önce onu zıpır bir küçük kız sandım. Mektup yazarak gelip benimle gizlice konuşmasını söyledim. Ve dedim ki, ben sağırım, romatizmalıyım, çirkinim ve fukarayım, otuz yedi yaşındayım. Fakat namuslu bir adamım. Benim yerimde güzel bir genç olsa başka türlü hareket ederdi. O dedi ki: Biliyorum, fakat beni al, ailemden uzaklaştıır.

Ben: "Hakkı var, ailesi çok kötüydü" dedim.

"Nasıl biliyorsun, Onbaşı?"

Kafamın içinde Beylikköprü'de kumandanın çadırında yaramaz küçük oğlanın üvey ablasını nasıl dövdüğünü ve ona nasıl muamele ettiğini anlatışı canlandı.

"Nene lazım, sen anlat" dedim.

"Evet, onunla evlendim. Kız ailesinden kaçtı. Odamı temizliğiyle cennete çevirdi. Evlendiğimiz günden itibaren, fotoğrafçılık öğrenmek istedi. Bir iki haftada öğrendi. Kapımızın üstünde şimdi "Kadın fotoğrafçısı diye bir tabela var. Bütün Akşehir kadınları gelip resim çektiriyorlar. Böyle bir babanın böyle bir kızı olacağını düşünemezdim. Çok talihliyim."

Herhalde bu adamın karikatürünü bu kızdan dolayı yapmamıştı.

Bir gün çarşıdan atla geçerken Doru şaha kalkmaya başladı. Neden korktuğunu biraz sonra anladım. Önde üç asker gidiyordu. Bir tanesi kafasına acayip beyaz bir örtü sarmıştı. Burnu ağzı kapalıydı. Gözlerinde siyah gözlük vardı. Binbaşı Tahsin Bey'e bu garip askerin kim olduğunu sorduğum zaman, dedi ki:

"Ben de bu kadından size bahsedecektim."

"Kadın mı?"

"Evet, Gül Hanım. O şark'tan geldi. Biraz sonra gelip sizi görecek."

Erzincan'dan garip bir rüya tesiriyle gelmişti. Hazreti Ali'yi rüyasında görmüş, orduya katılmasını söylemiş. Evini barkını, kocasını bırakıp onbeş yaşında oğlu ile orada kumandana gitmiş, o da Gül Hanım'ı Garp Cephesi'ne yollamıştı. Yunanlılarla savaşmak istiyordu.

Tatlı bir sesi vardı. Fakat insana huzursuzluk veriyordu. Bana rüyalarını anlattı. Eğer kendisi harbe girerse, Yunanlıların hemen yenileceğine inanıyordu. Hoşuma gitti. Çünkü Üsküdar'da Hazreti Ali hakkında okuduğum hikâyeleri hatırlıyordum. Kadına Hazreti Ali gününden beri harp şeklinin değiştiğini anlatmaya lüzum görmedim. Kalindeki iman ve memleketi kurtarma isteği bizimkinin aynıydı. Diyordu ki:

"Hemen beni cepheye yollayın."

O akşam yemekte İsmet Paşa'ya bundan bahsettiğim zaman, yemekten sonra odasında bu meseleyi birlikte konuşmamızı söyledi. Bu Gül Hanım'ı ne yapacağını sorunca, cepheye gönderilmesini tavsiye ettim. İsmet Paşa dedi ki:

"Kıyafeti bugüne uymuyor. O garip maskenin arkasında konuşurken insana tuhaf bir his geliyor. Söyle onu başından çıkarırsın. Hastanede ona bir yer bulamaz mısın? Yahut Tetkiki Mezalim işlerinde kullanamaz

mısın?"

Gül Hanım'ı Ortaçağ'dan ve isterik ruhundan ayırmak için pek hususî bir muamele yapmak gerekiyordu. Ertesi gün onu görmeye gittim. Asker üniformasıyla beni kabul etti. Ceketinin üstünde sarı örgüleri sallanıyordu. ince bir yüzü vardı. Küçük bir burun yahut on üçüncü asır ressamlarının çizebilecekleri bir cadı ya da bir ermiş yüzü.

Hastane meselesini açınca isyan etti. Okumak yazmak biliyorsa benim şubemde çalışabileceğini söyledim. Yine başını salladı. Sadece "uhrevî şeylerle" meşgul olduğunu ve mutlaka cepheye gitmek istediğini söyledi. Bir ay sonra, sanki, ben mesulmuşum gibi Erkânıharbiye Reisi, kadının köyü alt üst ettiğini, neleri varsa alıp askerlere verdiğini ve rüyalarıyla nasıl korkuttuğunu söyledi.

Martta bir aylık izinle Ankara'ya gittim. Çandır'da durdum. Erkenden kumandanın neferi geldi, "Sizinle bir kadın görüşmek istiyor, efendim" dedi.

Kadın yanıma gelince, imamın kız kardeşi tarafından geldiğini söyledi.

"Nedir?" diye sordum.

"Âşık" dedi.

"Ben ne yapayım ona?"

"Suvari kumandanının arkasından giden Sadettin Çavuş'a âşıkmiş. Onunla evlenmek istiyor. Tanıyor musunuz onu?"

Uzun boylu bir adam olduğunu hatırladım. Kadın devam etti.

"İkisi de birbirine âşık. İmam kumandana giderek izin vermesini istemiş. Kadını köylü ile evlendirmek istiyorlar. Kumandanın yüreği taş gibi. İzin vermiyor. Bundan sonra benim de bir diyeceğim var."

"İmamın kardeşinin meselesini önce anlat."

"Limon gibi sarardı. Yatakta yatıyor. Sıtma olduğunu söylüyorlar. Fakat, ben onun âşık Kerem gibi yandığını biliyorum. Sadettin Çavuş alev püskürüyor. İkisi de elinizden öpüyorlar, bu işi yapmanızı istiyorlar. Şimdi benim işime gelirim."

Kadın kırk beşlik bir mahlûk. Esmer yüzü, kurnaz gözleri, demir gibi vücudu, tarlada çalışan bir kadın olduğu hissini veriyordu.

"Her halde seninki aşk meselesi değil."

"Vallahi öyle, nakliede çalışan Onbaşı Mustafa ile evlenmek istiyorum. Ona izin alınız."

"Evli olmadığına emin misin?"

"İsterse olsun bana ne. (Yüzümün değiştiğinin derhal farkına vardı.) Hayır değil, olmadığına yemin ediyor.

Ben dulum. Güzel kadını. Her erkek benimle evlenmek ister. Seyyit Ağa beni dördüncü karısı olarak almak istedi. Ben evli adamla evlenmem. Ben köylü istemiyorum."

"Onbaşı Mustafa da köylü değil mi?"

"Öyle idi ama, iyidir o."

"Sana bakabilecek mi?"

"Bana bakmak mı? Ben ekmekçi istemiyorum ki, koca istiyorum. İkimize de ben bakarım."

O aralık doktorun odaya girmesi, çok şükür kadını uzaklaştırdı. Doktor, kumandanın evliliği bir nevi delilik telakki ettiğini söyledi. Bundan sonra cebinden bir mektup çıkardı. Kadının kumandana yazdığı bir mektubun suretiydi. Diyordu ki:

"Sen yüreksiz bir adamsın, kumandan bey. Ama bin kumandan beni Sadettin'e varmaktan men edemez. Evet de desen hayır da desen yine evleneceğiz."

Cephedeyken Ankara'ya çok sık gidemiyordum. Gittiğim zaman Fikriye Hanım'la Mustafa Kemal Paşa'yı sık görüyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin Ankara'ya gelmiş olması Dr. Adnan'ı oraya mütemadiyen gitmeye mecbur ediyordu. İhtiyar hanım yüzü, ince, hareketli vücudu atılgan ifadesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın aynıydı. Yetmiş yaşında olmakla beraber, süt gibi beyaz ve pembe renkli cildinde bir tek buruşuk yoktu. Çok çabuk öfkelenir olmasına rağmen, koyu mavi gözlerinde ve ağzında bir şefkat hissedilirdi. Beyaz entarisi, ütülü mendilleri, beyaz elleri büyük annemi hatırlatırdı. Tam Makedonyalı bir kadındı. Onun için, oğlu, daima ilk mektepteyken istediği gibi azarlardı. Bir yer yatağında yatıyordu. Anlaşılan hastalığı çok ciddiydi ve yaşaması bir mucizeydi. Dr. Adnan'ın boynuna kollarını dolar, yanaklarını öper, elini yakalayarak doğmuş olduğu Selanik şehrinden bahsedirdi. Anadolu mücadelesiyle pek ilgili değildi. İçi Selanik için yanıyordu. Oğlu Mustafa, Selaniki almadan kendine yeni bir entari yapmamaya ahdedtiğini söylerdi. Fikriye Hanım'a da pek teveccühü yoktu.

Bu aralık İngilizler'in Malta'ya götürdükleri arkadaşlar hep döndüler. Tabii, aralarında Rauf Bey en önemli simaydı. Mustafa Kemal Paşa ile dostlukları da henüz bozulmamıştı. Sık sık konuşurlardı. Rauf Bey'e ikinci grubun teveccühü paşa üzerinde bir tesir yapmazdı. Çok geçmeden başvekil oldu. Bu mevkii 1923'e kadar muhafaza etti. Malta'dan dönenler arasında bir fikir adamı olarak başta Ziya Gökalp gelir. Gelir gelmez, harpten önceki sıkı dostluğumuzu hatırlatan bir samimiyetle beni ziyaret etti. Diyordu ki:

"Bu Doğu mefkûresi denilen şey de ne oluyor, Halide Hanım? Türk'ün mukadder olan kültüründen bu bizi uzaklaştırmaz mı? Türk Orta Asya'dan geldiği günden beri yüzünü Batı'ya çevirmiş değil mi?" Bütün kudretini ve kabiliyetini Türk'ün yüzünü Batı'dan çevirmeye çalışanla mücadeleye kullanırdı.

Muhalefet ikinci grup adını taşırdı. Bunlar, Millet Meclisi'nin ekstra demokratik ve geniş vaziyetinin iyi bir idare

kitap

sistemi kurmasına engel olduğuna inanırlardı. Onlar, başvekilin çoğunluktan bir şahsı seçmesini ve kabine üyelerinin hepsinin sorumlu olmalarını istiyorlardı. Gerçi bu kabine sistemi Mustafa Kemal Paşa'ya daha fazla kuvvet verecekse de, aynı zamanda, yeni şekil bütün sorumluluğu Büyük Millet Meclisi'ne yükletiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın hiçbir sorumluluğu yoktu. Ziya Gökalp derdi ki:

"Biz Cenubî Amerika hükümet şekline dayanıyoruz. Padişahlar geldi geçti, bundan sonra bir paşadan öbür paşanın eline düşeceğiz."

Ateşten Gömlek'i bu iznim esnasında yazmıştım. Martta cepheye döndüğüm zaman, hayat aynı şekilde devam ediyordu. Bir sürü manevra oluyordu. Ben de Akşehir civarındaki mektepleri geziyor, tetkikler yapıyordum. Bilhassa On Beşinci Fırka'nın bulunduğu köyde, Naci Paşa'nın kumandasında ordu halkla çok meşgul oluyordu. Bu mekteplerde çocukların okudukları şiirler o kadar insanca mana taşıyorlardı ki, bugünkü Cemiyeti Akvam dahi bundan daha iyi bir ifade şekli bulamazdı. Oradaki fırkalar, Bolvadin civarında halkın tarlalarını bile sürüyorlardı.

Bugünlerde, Uçakçılar merkezinde Fazıl'ı görmeye atla gider, orada çay içerdim. Fazıl, barış devri gelir gelmez, nasıl bir uçakçılık sistemi kuracağı hakkında planlar yapardı.

Haziranda, tekrar sıtmadan çok başım derde girdiği için, ancak kinin almakla ayakta durabiliyordum. Bir gün yemekte kinin alırken, İsmet Paşa:

"Hasta mısın, Onbaşı?" diye sordu. Ben de sırf ihtiyat kabilinden aldığımı söyledim. Bir hafta sonra dedi ki: "Ankara'dan misafir bekliyorum. Yarım saat sonra gelecekler. Sen de benimle beraber onları karşılamaya istasyona gel."

Onların kimler olduğunu sorduğum zaman, aralarında Dr. Adnan'ın da bulunduğunu söyledi. Bu insanca hareketinden çok memnun oldum. Fakat, akşam hava çok soğuk olduğu için paltomun yanımda olmamasından dolayı gitmemin müşkül olacağını söyledim.

"Nuh" diye bağırarak emirberini çağırırdı. "Benim pelerinimi getir."

O gün İsmet Paşa'nın uzun pelerini omuzlarımda istasyona İsmet Paşa ile birlikte atla giderken, dedim ki: "Hatıralarımı yazdığım zaman, bir akşam cephe kumandanının pelerini giydiğimi söyleyeceğim." Çok ilgilendi. Sordu:

"Hatıralarını yazmaya karar verdin mi? Not alıyor musun?"

"Evet alıyorum." (Gerçekten bir deftere isimleri, beni ilgilendiren olayları kısaca not ederdim.)

İstasyona geldiğimiz zaman, tren gelmiş, fakat misafirler ortada görünmüyorlardı. İsmet Paşa beni bir lamba direğinin altında bırakarak, vagonlara doğru gitti. Gözlerimle etrafı arıyor, istasyon kapısında üç sivilin durduğunu fark ediyordum. Bir tanesi Dr. Adnan'a benziyordu. Üçü de bana bir yabancıya bakar gibi bakıyorlardı. Fakat Dr. Adnan'ın kendisine mahsus öksürüğünü ışitir ışitmez, yanına koştum:

"Beni tanımadın mı, Adnan?"

Güldü: "Uzaktan, üçümüz de bu bıyiksız genç zabitan kim olduğunu düşünüyorduk."

Otomobille döndük. Mustafa Kemal Paşa saat üçe kadar Türkiye'nin gelecek günlerdeki Batılılaşmasından bahsetti.

"Adnan, sen Tıbbiye ile ordunun en önce Garplılılaşmasından dolayı ilerlediğini söyledin. Biz şimdi bütün memleketi Garplılaştıracağız."

Hata o gün, latin harflerini kabul imkânından da bahsediyor, bunu yapmak için sıkı tedbirler gerektiğini de ilâve ediyordu.

Haziranın sonunda uzun bir izin alarak Ankara'ya gittim. Mustafa Kemal Paşa bu aralık cepheyi teftiş ediyordu. Ordu taarruza hazır. Fakat Türk-Yunan münasebetlerini kansız olarak halletmek mümkün olup olmadığını son defa anlamak için, Dahaliye Vekili Fethi Bey'i İtilaf kuvvetleri başşehrine göndermişti.

Ağustosun başlarında, bir gün, sokaktan geldiğim zaman Fatiş, Mustafa Kemal Paşa'nın bize gelip, ertesi günü kendisiyle yemek yemeye bizi davet ettiğini söyledi. Bugünlerde, Buhara Emiri bulunan Enver Paşa meselesi Mustafa Kemal Paşa'yı üzüyordu. Buhara'dan Fergana'ya kadar Rusya'daki Türkler Basmacılar adı altında kızılara isyan etmiş, Enver Paşa'yı başlarına geçirmişlerdi. O da bunu kabul etmiş ve Buhara Emiri olmuştu. Daha sonra, Basmacıların son dakikada, Moskova'dan büyük bir kuvvet gelince, kaçtıklarını ve Enver Paşa'nın birkaç Anadolu ile Rus ordusuna karşı dövüştüğünü haber aldık. Bu savaşta şehit olunca Ruslar onu merasimle gömmüşler ve ceplerinde karısının mektuplarını bulmuşlardı. Cemal Paşa, bu aralık, Amanullah ile beraber Afganistan'da çalışıyor ve Rusya'ya sadık kalmasına rağmen, Ruslar onu pek tutmuyorlardı.

Kendisini emniyette bulmadığı için, yaveri İsmet Bey'i bir mektupla Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş kendisini memlekete almasını rica etmişti. Mustafa Kemal Paşa mektubu okuyunca bu isteği reddetti. Cemal Paşa da Tiflis'de Bolşevikler tarafından öldürüldü.

Bu aralık, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in sabık Valisi Tahsin Bey'in evinde bir içki âleminde hepimizin aleyhinde bulunduğunu ve benim dağlarda yalnız gezmemin tehlikeli olacağını bana orada bulunan bir adam anlattı. Pek inanmak istemedim. Dolaşmakta devam ettim. İnanmadım, çünkü: Mustafa Kemal Paşa'nın vücudunun bu mücadeledeki lüzumunu en fazla hissedenlerden biriydim. Bu adamın sözlerini o günlerde bize sık sık gelen ve bize çok dostça davranan Mustafa Kemal Paşa'ya söylemekten çekindim.

Aynı günlerde, Amerikalılar ve Türkler Kayseri'de bir yetimhane açacaklardı. Beni oraya bu meseleyi tetkik

için yolladılar.

Kayseri'de Ağustos'un yirmi dördüncü günü, teftişlerimi yaparken, Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf aldım. Orduya derhal dönmemi emrediyordu. Ankara'daki üniformamı alabilmek için Miss Billings'in küçük otomobili ile döndüm ve derhal Konya yoluyla cepheye hareket ettim. Bizim büyük taarruz için karar alınmıştı.

BÖLÜM XII

Ateşle imtihandan sonra
gayeye varış

Ankara'dan Konya'ya giderken tozlu yollu Kürt köylerinden geçiyor ve düşünüyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın bu acil emri sabık vali Tahsin Bey'in evinde ona atfedilen beyanati yalanlıyordu. Her halde Sakarya'nın kazanılmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa da bana bu hareketlerde bir uğur atfediyordu. İşte martta İzmir'e yürüyüşümüzün başlangıcı bu taarruzla başladı. Benim Sultanahmet mitingindeki karanlık günlerde gösterdiğim iman gerçekleşiyordu. Bu zaferi, halkın iradesi yaratmıştı. Erzurum'dan İzmir'e kadar kanlarını akıtarak yürüyen halk; köylüler, kadınlar, erkekler ve çocuklar nihayet memleketi bu zafere eriştiriyorlardı. Türk'ün hayatının geleceği hep onlara bağlıydı. Bu zaferi görünmeyen bu isimsiz halk nihayet yaratabilmişti.

Ağustos'un yirmi yedisi. Akşam saat altıda kendimi Konya'daki Hilâli Ahmer Hastanesi'nin kapısında buldum. İbrahim atımla cepheye gitti. Benim yanımda sade Yoldaş vardı.

Harp bir gün önce başlamıştı. Ertesi güne kadar da tren yoktu. Fakat sabahleyin demiryolları müfettişi bir otodrezin ile hareket edecek ve beni de götürecekti. Yolda, kadınların bize üzüm ve armut ikramından işlerin iyi gittiğini hissettim. Biz Çay'a varmadan ordu Afyonkarahisar'a girmişti. Millet'in içindeki sevinci yalnız gözlerinden anlıyordunuz.

Çay'a girdiğim zaman, kalpağı bir yana eğilmiş, Napoleon tavrı ile çalım satan bir zabitle karşılaştım. Zabit, Afyonkarahisar'a henüz bir vasıta gitmediğini, fakat benim Miralay Kâmil ile konuşmam gerekeceğini söyledi. Miralay Kâmil, nakliye merkezinin başında bulunuyordu. Bana bir vasıta temin edebilecekti. Cephe arkasındaki zabitler cephedekilerden daha çok çalımlyıldılar.

Miralay Kâmil çok nazik davrandı ve bana derhal bir vasıta temin etti. Topallaya topallaya yürüdüğü için yaralı olup olmadığını sordum. Dedi ki:

"Hayır, beni Konya'da mücadele aleyhtarları yakaladılar. Nâzım'ın yanındaydım. O pencereden atlayarak kurtuldu. Mücadele aleyhtarlarının başındaki köylüler beni üç gün sürecek bir işkenceden sonra ölüme mahkûm ettiler. Birinci günü dayak attılar (hayli şiddetli); ikinci günü ayağımın tırnaklarını söktüler (işte bu acaip yürüyüş ondan ileri geliyor); üçüncü günü de beni soydular, kollarımı ipe bağlayarak bir atın arkasına koydular. At süratle hareket edince kafam yerlere çarpıp durmaya başladı. Görüyorsun ya Onbaşı, beni ölümden oraya gelen ordumuz kurtardı. Fakat seninle beraber gelecek vaziyette değilim."

Elini saygıyla sıktım.

Ben şoförün yanında oturuyordum. Edirneliydi. Memleketinin kurtulacağına inanıyordu. Afyon yolu, bir yıldır kullanılmadığı için nereden gideceğini pek bilemiyordu. Karanlık basmış, yollar görünmüyordu. şoför de bir yanlış yola sapmıştı. İki saat sonra, tüfek seslerinden cepheye yaklaşmış olduğumuzu anladım. Yunanlılar'ın eline düşmek ihtimalimiz vardı. Geriye döndük. Bu karanlıkta görünen tek ışık Afyon'un yakınındaki Çobanlar köyünden geliyor olmalıydı. Önümüzdeki karanlıkta başları beyaz sargılı şekiller dolaşıyordu. Yaralılar birbirine dayanarak Çay'a gitmeye çalışıyorlardı. Arabadan hemen atladım.

"Merhaba hemşeri. Bu yol Afyon'a gider mi?"

"Doğru Afyon'a çıkar. Ama, yoldan ayrılmayın. Çukurlar bomba dolu."

Bunu söyledikten sonra, beklemeden yoluna devam etti.

Afyon'un yüksek kayalıkları görüldüğü zaman, ortalıkta birtakım haki renkli gölgeler göze çarpıyordu. Yunanlıların yakmış olduğu evlerin harabelerinde hâlâ ateş vardı. Karargâh birkaç saat önce Afyon'a girmişti. Büyük bir evin kapısında durduk. Emirberler merdivenlerde zabitlerin eşyalarını taşıyorlardı. Zabitler odalarından çıkıyorlar ve bana "Merhaba Onbaşı" diye sesleniyorlardı. Aralarında Binbaşı Tahsin de vardı. Benim tam zamanında yetişeceğimi tahmin etmişti. Cephedeki emirberim Ali Rıza henüz gelmemişti. Fakat Binbaşı Tahsin'in emirberi Memiş bana hizmet etti. Önce yüzümü yıkadım. Binbaşı Tahsin bana: "Hemen başkumandanı rapor edin. Çavuşu iki defadır geldi, sizi sordu." dedi.

Başkumandanın nerede olduğunu sorduğum zaman, "Yandaki odada" olduğunu söyledi.

Sokaklar, siyahlı insan çağlayanlarıyla doluydu. Evler ışıklı. Bir kadın grubu kumandanın pencerelerine gözleri dikili duruyor. Aralarında ihtiyar bir hatun beni yakalayarak iki yanağımdan öptü. Ben de onun iki elini öperek başıma koydum. Ondan sonra sıra ile hepsi boynuma sarıldılar. Bu, zaferin temelini kendileri olduğunu hissetmeyen bir grup.

Nihayet, Sakarya günlerininkinden daha büyük bir sofa. Büyük bir masa. Zabitler dolaşıyor. Bir küçük odanın

kapısı açık. Yuvarlak bir masada iki lamba yanıyor. Fevzi Paşa ile Mustafa Kemal Paşa bir harita üzerine eğilmişler, bir şeyler konuşuyorlar. Mustafa Kemal Paşa'nın başında yüz güneş birden doğmuş gibi yüzü parlıyor.

"Safa geldin, Hanımefendi."

"Tebriklerim Paşam, nihayet muvaffak oldunuz."

Bir kahkaha: "Evet, nihayet bu işi yaptık. Buraya nasıl geldiniz?"

"Az daha Yunanlıların arasına düşüyordum."

"Ben de bugün Yunanlıların arasına düşüyordum."

Bunu söylerken yine gülüyordu.

"Sizin düşmeniz çok büyük bir felaket olurdu."

Yine bir kahkaha: "Gelin, Hanımefendi, yemek yiyelim."

Fevzi Paşa karşımda oturuyor ve memnun olduğu anlardaki gibi sağ göğsüne vurup gürlüdüyordu. İsmet Paşa da oradaydı.

Geçmiş günlerde neler çekmiş olduğunu düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın neşesi insana ferahlık veriyordu. dedim ki:

"İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz Paşam. Çok yorulduz."

"Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz."

"Niçin? O kadar yapılacak iş var ki!"

"Ya, bana muhalefet etmiş olan adamlar?"

"Bu, bir millet meclisinde tabii değil mi?"

Burada gözleri tehlikeli surette parladı ve ikinci gruptan iki isim zikrederek onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını söyledi.

Ben bu sözleri ciddiye almadım. Nihayet gayemize ulaşıyorduk. Bu kadar büyük bir milli fedakârlıktan sonra O milletin en büyük mükâfatını hak etmişti. Biraz sonra yemek yerken:

"Bu mücadele bitince, vaziyet sıkıntılı olacak. Başka heyecanlı bir iş bulmalıyız, Hanımefendi" dedi. Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'nın mizacının anahtarıdır. Büyük kudrete erişenlerin hepsinde bu vardır.

Ben gülüyorum. Geleceği düşünüyordum. Mustafa Kemal Paşa bu büyük cereyanda üste gelen en büyük dalgaydı. Ertesi sabah Afyon'da dolaşarak halkla temasa geldim. Dumlupınar'da harp vardı. İsmet Paşa o gece hareket edecek, ben de kendi şubemle ertesi sabah gidecektim.

Ağustos'un otuzuncu günü, Dr. Murat beni Afyon'dan Dumlupınar'a götürdü. İbrahim henüz Doru'yla gelmemişti. Yollar cephane ve mühimmat yüklü kamyonlar ve yorgun düşmüş atlarla doluydu. Köylüler bizim otomobili durdurarak, gözleri ışık içinde, konuşuyorlardı. Bir tanesi boynuma sarılarak, elimin içine sıcak bir somun bıraktı. Dr. Murat bunun bu kadınların kalbinin bir sembolü olduğunu söyledi. erkekleri onlar yaşatmışlardı. Asker alayları tıkanık bir boğazdan fırlayan bir cereyan halinde, kurtaracakları şehre bir tufan gibi gireceklerdi.

Dumlupınar iptidai bir köydü, büyük kısmı yanmıştı. Etrafı vadiler ve tepelerle çevriliydi. Bütün civar, siperler, tel örgüleri ile doluydu.

Önce Yüzbaşı Şemsettin'le karşılaştım. Dedi ki:

"Onbaşı, köyün kadınları, ağza alınmayacak kadar kötü bir muameleye maruz kalmışlar. Bir Yunanlı'yı linç ettiler."

Mustafa Kemal Paşa'yı Nurettin Paşa'nın evinde buldum. O, Birinci Ordu Kumandanı'ydı. Dedi ki:

"Dün gelip de kadınların nasıl intikam aldıklarını ve bir Yunanlı'yı nasıl linç ettiklerini görmeliydin."

Bu sözlerinde benim intikam ve işkenceye karşı isyan etmeme bir ima vardı. Bununla beraber, bana bu İzmir savaşında çok, hem pek çok nazik davrandı. Bir Yunan top mermisinden yapılmış olan bir de hatıra verdi. Bu, yakın doğuyu temsil ediyor, ön kısmında kalp şeklinde bir resmin üstünde iki el birleşiyordu. Bu, megaloidanın bir hatırasıydı ve Yunanlılar bunun gibi bir hayli vazo yapmışlardı. Mustafa Kemal Paşa: "Bana ayrılan odayı size veriyorum. Ben çadırda yatacağım" dedi, sonra Nurettin Paşa'ya dönerek "Kızılcadere'yi gösterin ona" diye ekledi.

Kızılcadere, dört buçuk Yunan fırkasının sıkıştırılıp yok edildiği yerdi. Yunanlılar buradan İzmir'e ricat etmek istemişlerdi.

Nurettin Paşa, vadinin ağzını On Birinci ve On İkinci fırkalarla tutmuştu. Nihayetinde altmış fırka vardı. Bu da, Yakup Şevki Paşa'ya aitti. Nurettin Paşa bu planı kendisi Mustafa Kemal Paşa'ya teklif ettiğini söyledikten sonra, İsmet Paşa sözünü keserek:

"Bu, başkumandan harbidir" dedi.

Bu dar ve uzun, iki tarafı ormanlık, dağlar arasındaki vadi, adeta bir korkulu rüyaya benziyordu. Terk edilmiş tüfekler ve cephane yığınları bütün vadiye güneşin altında parlıyordu. Aralarında bir sürü ölü insan ve hayvan. Benim gözlerim bu dehşet sahası arasında köpeklere döndü. Hayvancıklar bu kargaşalık ve yığınlar arasında sahiplerinin cesedini arayarak inliyorlardı. Bu manzara çok içimi yaktı. Nurettin Paşa dedi ki:

"Onbaşı, bu serseri köpekleri bırak da gel buradan bir tüfek seç."

Dönüşümüzde, yakılmış bir köyde Yunan esirleri gördük. Gözleri yerdeki küllerdeydi. Arkaları bir mezarlığın taşlarına dayalıydı. Kendilerinin yapmış olduğu bu harabeden korkuyorlardı.

kitap

İslehanlar köyüne geldiğimiz zaman, siyah cüppeli hocanın ellerini salladığını gördük. Yanında genç bir yüzbaşı vardı, yerde yatan bir cesedi gömmeye çalışıyorlardı. Yüzbaşı kendisini takdim etti. Nurettin Paşa, burada ne yaptığını sordu.

"İkiz kardeşimin cesedini arıyorum. Nihayet buldum. Anama ne diyeceğim. Onu çok severdi, iki senedir de görmemişti."

"Adı neydi?"

"Yüzbaşı Celal."

Nurettin Paşa eğilerek, üzerine bir battaniye örtülü olan cesedi açtı. Yerde yatan yüzbaşı Celal, kardeşinin bir portresi gibiydi. Arkasında bir gömlekle dondan başka bir şey yoktu. Siyah kaşlarının birinin orta yerinde büyük bir yara vardı. Fakat yüzü mutlak bir sükûn içindeydi.

Nurettin Paşa: "Biz yardım edelim" dedikten sonra, eline kazmayı alarak mezarı açtı ve ölüyü beraberce indirdiler. Bana dönerek:

"Sen de üzerine bir avuç toprak at!" dedi. Hoca diz çökmüş, elleri göğe açılmış, dua ediyordu. Biz de ellerimizi göğe kaldırdık. İçimden: "Ey Allah'ım, bütün insanlara, onların senin çocukların ve birbirlerinin kardeşi olduklarını öğretmen zamanı gelmedi mi?" dedim.

Dönüşte, Mustafa Kemal Paşa'yı bir ahırın yanında kurulmuş olan çadırında bulduk. Kadınlar etrafını sarmışlardı. Gözleri, Mustafa Kemal Paşa'ya dönmüş "İntikamımızı al! Onların kadınlarını yakalarsan bize yaptıklarını yap. Köpekler, domuzlar" diye feryat ediyorlardı. Evet, nihayet, Garb'ın gönderdiği ordular, biz Türkler'e karşı besledikleri kini kendilerine karşı uyandırmışlardı.

Başka bir köye gittik. Çadırlar kuruluyordu. Biraz ötedeki istasyonda bir kalabalık vardı. Büyük bir kamyon durdu. İçinden birkaç esir çıktı. Bir çocuk sesi geliyordu. Bir Türk çavuşu, bir çocuğu kollarının arasına almış, sade bir babanın yapacağı gibi, onu avutmaya çalışıyordu. Gebe bir Yunanlı kadın, kocası olduğu anlaşılan bir Yunan zabıtine dayanmış, geliyordu. Türk askerleri ve zabitleri çekildiler. Biraz sonra, Binbaşı Tahsin onlara köyde bir oda verdi. Kendisi de bir aile babası olduğu için, taarruza uğramasınlar diye, odalarının önüne nöbetçi koydu. Kadınlar bağırarak, Binbaşı Tahsin'e sitem ediyorlardı. Dumlupınar'da Yunanlıların Türk kadınlarına böyle muamele etmediklerini söylüyorlardı. Gece karanlığı bastıktan sonra, Miralay Kâzım'ın kumandasındaki Üçüncü Fırka, içlerinde bir sürü zabıt ve kumandanlar da bulunan Yunan esirleri getiriyordu. Ertesi sabah, Mustafa Kemal Paşa'nın çadırında onlardan ikisinin bulunduğunu gördüm. Binbaşı Tahsin, Yunan zabitlerinin isimlerini alıyordu. Bir küçük iskemlede oturan Yunanlı kadın bana seslendi:

"Buraya gel, kiria, ben Serez'de Türk evlerinde hizmetçilik ettim. Türklerin dilini ve ne kadar iyi insan olduklarını bilirim" dedi.

"Sen neden esir oldun?"

"Buradaki zabıtlar ve kadınlar Türklerden korkuyorlardı. Ben de Türklerin kuzu gibi olduklarını söyledim. Gömleğimden bir beyaz parça kopararak ilk gelen Türklere salladım. Dün akşam Kemâlettin Paşa'nın misafiri olduk, (yanındaki kızı göstererek) işte bu ayakkabıları onlar verdiler. Ben de üşüdüğümü söyleyince bana bunu verdiler" diyerek bir koyun postu gösterdi. Kadınlardan bir tanesi bana Rumca sövmeye başladı. Benim Rumca bildiğimden haberdar değildi. İhtiyar kadına: "Bu, resmini gazetede gördüğümüz kadındır" dedi; sonra bana döndü ve ilave etti: "Bana senden ne kadar hoşlandığını söylüyor."

"Benden ne istiyorsunuz?" diye sorduğum zaman,

"Ah, kiria, bizi esir kampına götürecek bir araba istiyoruz" dedi.

Ertesi sabah Dumlupınar'dan hareket edecektik. Binbaşı Tahsin esirlerin yanında kaldı. Onlara vasıta bulmak çok zordu. Bununla beraber, Binbaşı Tahsin elinden geleni yapacaktı. İbrahim henüz gelmediği için ben Dr. Murat'ın arabasında Elvanlar'a gittim. Yolda, öğleğin bir ağacın altında oturarak ekmeğimi yedim. Önümüzden binlerce insan, toz toprak içinde, yuvarlanıp geçiyordu. Unutmayacağım şey, bunların toz maskelerinin güneş ışığıyla birçok renk almasıydı. İnsanların, nakliyatın, hayvanların ve topçuların hepsi bir arada, bir tek ruh ve insan gibi Türkiye'yi kurtarmaya gidiyorlardı. Benim yüzüm de onlarınkinden farklı değildi.

Elvanlar tamamen yanmıştı. Oradaki halk ya açıkta ya çadırlardaydılar. İbrahim, nihayet geldi. Tüfeği omuzunda, orada bekliyordu.

Şehirler, köyler, insan yüzleri gibi, geçen faciaların tesirini gösterirler. Rüzgâr olmadığı halde hava toz içindeydi. Toz toprak sokakları sarmıştı. Bu yanan yerden Uşak'a gidiyorduk. Geçenleri durdurup sualler soruyordum. İşlenen cinayetler çok çirkindi. İki yüz kişi öldürülmüş veya yakılmıştı. İçlerinde kadınlar da vardı. Halk tamamen şuurunu kaybetmiş bir vaziyetteydi. Geçen haftaların acıları halkı birbirinin boğazına düşürmüştü. İki genç Türk'ü, bu kalabalık girmeden biraz önce linç etmişti.

Kızılcadere'den sonra, Yunanlılar bütün ümitlerini kaybetmişler, etrafı yakıp yıkmaya başlamışlardı. Yerli Hıristiyanları yanlarına almışlar, Hıristiyan köylerini de yakmışlardı. Çünkü, Türkler'in başında dam bırakmak istemiyorlardı.

Üç gün Uşak'ta kaldık. Karargâhta herkes General Trikopolis'den bahsediyordu. Daha önceki başkumandan Hacı Anesti azledilmişti. Yunanlılar General Trikopolis'in nerede olduğunu bilmiyorlardı. Yunan esirlerinden işittiğimize göre Kızılcadere'ye gelmiş, orada Venizelistlerle Konstantinistleri barıştırmak istemiş, fakat onların arasında da boğuşma devam etmiş. Bazıları Trikopolis'in intihar ettiğini söylüyorlardı.

Eylül'ün ikinci günü, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşaları Uşak'ta bir masanın etrafında bulduk.

General Trikopis ile General Dionis Türkler'e teslim olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna, Nurettin Paşa'yla Kemâlettin Paşa'nın arasında geldiler. Eğer muhafaza edilmeselerdi, Uşak halkı onları parçalayacaktı. Uşaklılar onları, sevgililerini öldürenler, evlerini barklarını yakanlar arasında sayıyorlar, mevkilerine hiç önem vermiyorlardı.

Yunan generalleri getirildikleri zaman, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile İsmet Paşa'nın arasında duruyordu. Benim için bu, birinci derecede miller bir dramdı. Onun için büyük bir ilgiyle onları seyrettim ve dinledim. Bizimkilerin üniformaları neferlerinki kadar sade, yüzleri sakin ve hareketsizdi. Buna karşılık, Yunanlılar sırmalı üniformalar giymişlerdi. Yüzleri ve elleri son derece asabi olduklarını gösteriyordu. Fevzi Paşa, ise bir Buda heykeli gibi sakindi, fakat belki de içinden "Bu herifler hakikî asker olamaz, adetâ dans eder gibi sıçrayıp selam" veriyorlar" diyordu. İsmet Paşa, gözlerindeki öfkeyi göstermemeye çalışıyordu. O, askerden daha başka bir şeydi. O bölgede, yerli halka yapılan zulme tahammül edemiyordu. Fevzi Paşa'yla İsmet Paşa eğildiler, fakat ellerini vermediler. Mustafa Kemal Paşa bu sahnenin hâkim karakteriydi. Siyasi muhaliflerini hiçbir şey düşünmeksizin ezen bu asker, askerlik alanında bir büyük sanatkâr ve oyunun kaidelerine uyan bir sporcuymdu. O, Yunan generallerinin kılıklarına ve maiyetlerinin yaptıkları kötülüklerle hiç önem vermiyor. Trikopis, onun bu oyundaki rakibi. Bu askerlik oyununda yere vurduğu adama kaideye uygun olan hareketi muhafaza ediyor. Sırtını yere getirdiği pehlivanın elini sıkıyan galip bir pehlivan gibi. Trikopis'in elini yakaladı, alelâde bir el sıkışı müddetinden fazla tuttu:

"Oturun, general, yorulmuş olacaksınız."

Bundan sonra, sigara tabakasını uzattı, kahve ısmarladı. General Dionis'e de nezaketle muamele etmekle beraber, gözleri Trikopis'in gözlerinde. Trikopis de ona açık bir hayranlıkla bakıyor. Elli yaşlarında kadar, asabi, hastalıklı, tiyatro sahnesindeymiş gibi giyinmiş bir adam.

"Ben sizin bu kadar genç olduğunuzu bilmiyordum, general."

Bundan sonra masanın etrafına oturdular. Mustafa Kemal Paşa, askerlik alanında oynadıkları oyunu münakaşa etmek için sabırsızlanıyordu. Ona, adeta halkın ısıkladığı bir piyesin yazarına bakar gibi bakıyor. Önce, bir Rum tercümanla lafa başlandı. Yanılmıyorsam, bu, Tetkiki Mezalim şubemde Yunan gazetelerini tercüme eden adamdı. Ben Rumcayı o günlerde hâlâ iyi anlarsam da, tercüme edemezdim. Konuşma, daha sonraları Fransızca olarak devam etti. General Trikopis, dertlerini bir profesyonele döken bir amatör gibi konuşuyordu. Yunan ordusunun kötü durumunu, bundan mesul olan deli kumandan Hacı Anesti'nin kusurlarını, durumu anlamadan ordusuna emirler verdiğini anlatıyordu. Bütün muhabere Türk süvarisi tarafından kesildiği için, Yunan ordusunun muhtelif parçaları birbiriyle anlaşmamışlardı. Bundan başka da, Yunan ordusundaki Venizelist ve Konstantinist kısımlar birbirine girmişti. İnsan, Afyon'daki Yunan ordusunun neden paniğe uğradığını hissediyordu. General Trikopis, Çobanlar'dan bir karşı taarruz yapmayı düşündüğünü söyleyince, Mustafa Kemal Paşa da sükûnla kendisinin nasıl mukabele edeceğini anlattı. Bu aralık, iki Yunan generali arasında da sert bir münakaşa başlamıştı. Çünkü, Dionis, Trikopis'in emirlerine itaat etmemişti.

Yunan generalleri, askerliğe yakışmaz bir şekilde münakaşaya girmişlerdi. Bunu bizim paşalar, askerlik sanatının, nereden gelirse gelsin, şerefine aykırı gördükleri belliydi.

Mülakat bitince, Mustafa Kemal Paşa ayağa kalktı:

"Sizin için bir şey yapabilir miyim?" diye sordu.

Trikopis: "İstanbul'daki karımın vaziyetinden haberdar edilmesini isterim" diye cevap verdi.

O zaman Mustafa Kemal Paşa, Trikopis'in elini yine uzunca müddet elinde tutarak dedi ki:

"Harp bir talih oyunudur, general. Bazan, en mahiri de yenilir. Siz, vazifenizi yaptınız. Mesuliyet talihten geliyor. Müteessir olmayınız."

General Trikopis, ellerini sallayarak:

"Ah, general! En son yapmam lazım gelen şeyi yapamadım" dedi. Bu, anlaşılın, intihara cesaret edememiş olması meselesiydi.

Yunan generalleri gittikten sonra, Mustafa Kemal Paşa hayal kırıklığına uğramış gibiydi. Adeta milletlerarası bir sahnede dövüşmüş olduğu ve şampiyonluğu kazandığı oyundaki muhalifini kendine layık görmüyor gibiydi.

O gün, Alaşehir'in sarp yollarından inerken, güneş doğmuştu. Şehir adeta bir kül yığını gibi yanık sahalarla doluydu. İnsanların ve öküzlerin güçlkle çektikleri top arabalarının arasından atla geçmek zor oldu. Ne Yunanlılar ne de biz, ölümlerimizi gömmeye vakit bulamamıştık. Türk ordusu, Türk şehirlerini ateşten kurtarmak için var hızıyla ilerliyor, Yunan ordusu ise, yaptığı bu tarihi yangınlardan süratle kaçıyor. Türk ordusu şehirden şehire geçtikçe, hep bu yanık harabelerle karşılaşılıyordu. Halk darmadağınık. Kadınlar aklını kaybetmiş gibi yerdeki taşları tırnaklarıyla ayırıyorlar. Halkın içinde korkunç bir kin hissediliyor. Cehennem dünyaya gelmiş gibi. İki millet, birisi yakıp yıkmış, ötekisi kurtarmak için hareket halinde. Hiç birisi öbür tarafa zerre kadar merhamet göstermiyor. Sırtın eteğinde hayvanların sulandığı bir çeşmenin başında durdum. Gözlerimi ve kirpiklerimi örten tozdan etrafımı göremiyorum. Gırtlığım tıkanmış gibi. Oradakilerden biri Doru'yu yalağa çekti ve benim de mataramı doldurdu.

Şimdi karargâhımız Sarıkızmadensuyu denilen yerde. Bir düzlük üzerinde birkaç bina var. Bunlar Akşehir'de ateşten kurtulmuş tek binalar. O şehri daima insan eti kokusu gelen bir fırın gibi hatırlarım. Düzlükte zabıtlar

kitap

ikişer, üçer gruplar halinde dolaşıyorlar. Bazıları konuşuyor; hepsinin yüzünde çok kudretli bir isyan havası var. Aralarından birkaçı dağlara kaçan halkın arasından gelmişlerdi. Halkın bir kısmı, bilhassa kadınlar Yunan ordusu tarafından sürüklenip götürülmüştü. Anlatıkları çok korkunçtu. Yerde birkaç insan ölüsü vardı. Zabitlerden biri annelerinin cesedini kül yığınının çıkarmak için yeri kazan iki kadına yardım etmişlerdi. İşte, bu feci hadiseye seyirci olan ben, bambaşka bir zaviyeden bakıyorum. Bir tahta sıranın üstüne oturarak kendimi toparlamak istedim. Fakat bu korkunç sahne, insan denilen canavarın hususiyetini gözümün önünde aydınlatmıştı.

Ben umumiyetle iki şahsiyet gibiyimdir. Bir tanesi, maddi varlığım. Bu yaşar, konuşur. Öteki, kendim de dahil, etrafımı tenkit eder. İşte bu, şuur ötesi tenkitçi içimde maddi varlığımı silip götürüyordu. Ta Birinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak tarih öncesi olaylar gözümün önünde canlanıyordu. Milletler, ırklar daima öldürmek, yakmakla meşgul. Her insanın yüzünde, karşısındakini nasıl öldüreceğini düşünen bir maske var. Bana öyle geldi ki, bu düşünce, ebedi insan öldürme insiyakını hissettiriyor. Öldürme insiyakı olmayanlarsa, insan cinsine daima bir yabancıydılar. Yüzleri insan, dilleri insan olabilir, fakat kendileri bambaşka bir cinsten idiler. İçimden bir ses, bu cinsten ayrılmak, kurtulmak istiyordu. İçimdeki gayız değil, kin değil, insalaktan nefretti.

Ayağa kalktığı zaman, karşımda bir ses:

"Hasta gibisiniz, Onbaşı. Alın şu sigarayı için. Size iyi bir haberim var. Ben terfilerin listesini yapıyorum. Siz Çavuş oldunuz."

Karşımda genç bir zabıt duruyordu. Yüzümün manası galiba onu korkutmuştu. Ben, bana ayrılmış olan küçük odaya yürüdüm, gittim. Pis, karanlık bir odaydı. Tek ışık, kapının üstündeki camdan geliyordu. İçi, boş maden suyu şişeleriyle doluydu. Ali Rıza bir köşeye yatağı hazırlamış, üç tane de mum yakmıştı. Yoldaş, yatağımın ayak ucunda, bu ışıklara bakıyordu. Ali Rıza:

"Yemek yemez misiniz?" diye sorduğu zaman, "Hayır, yatacağım" dedim. Kapının iç tarafındaki pis perdeyle camı örttüm. Ali Rıza battaniyesiyle kapının önüne çökmüştü.

İçimde uyanan intihar kararını Nâzım'ın hatırası biraz yatıştırdı. Onun gözlerinde ve dudaklarındaki acılık hafızamda uyandı. Ya insan öldükten sonra son anını fert olarak beraber götürürse! İçimdeki ses bana:

"Bekle, hayatın daha iyi bir safhası olabilir. Bu korkunç sahneyi edebiyete götürmek doğru mu?" diyordu.

Uzandığım zaman, Yoldaş başını göğsüme dayadı. Odanın öbür tarafında olduğunu anladığım maden suyu havuzunda herkes yıkıyor, gülüp şarkılar söylüyordu. Sarhoş bir ses naat okuyordu.

Kapının önünde birisi seslendi. Bu İbrahim'di:

"Işığı gördüm, geldim. Bağdaydım. Size üzüm getirdim."

"Kapının yanına bırak."

Kalkarak odanın yanındaki küçük hamamda yıkandım. Sonra giyinip yatağa uzandım. Gözlerimi hiç kapayamadım. Sabah olmuştu. Ali Rıza seslendi:

"Hasta mısınız, efendim? Kapınızı vuruyordum, cevap vermiyordunuz. Binbaşı Tahsin bir saat sonra hareket edeceğimizi söylüyor. Saat on."

Atlarımıza binerek hareket ettik. Kavrulmuş insan eti kokularından uzaklaşınca kadar sükûn bulamadım.

Yolda, sarı saçlı bir kız, kafası parçalanmış, yüzlerine mendil örtülmüş iki kadın cesedi yatıyor.

Nihayet oradan uzaklaştık. İki saat, hâki renkli kalabalığın ve süvarilerin arasından yol bularak geçmeye çalıştık. Öğleden sonra saat ikide bir çeşme önünde, atlarımızı suladık, sonra tekrar yola koyulduk. Yüzümüz gözümüz toz içinde, etrafı zor görüyoruz. Gırtlığımız tıkanmış gibi.

Saat dörtte uzaktan Salihli görünüyor. Bu aralık, bir kumandan otomobili göründü. İçinden biri seslendi:

"Onbaşı, Salihli'ye benimle beraber gel."

"Salihli'ye çok az yol kaldı. Arkadaşlarımı bırakmamı siz de istemezsiniz.

"İsterim. Ben en eski arkadaşınızım."

Bu, Kemalettin Sami Paşa'ydı.

Beş dakika sonra, Salihli'nin önündeki meydandaydık. Sağımızda incir ağaçları ile süslü bir yol. Yerde sürüler, askerler, nakliye taburları. Hepsi silahlı.

Kemalettin Sami arabadan emir verdi:

"Yerdeki cephane ve tüfekleri toplatın!"

O aralık, ağaçların arasından kurşunlar atılmaya başladı. Otomobili durdurduk. Ordudaki kanaat, Kemalettin Sami Paşa'nın her silah atılıştaki mutlaka kurşuna hedef olmasıydı. Kemalettin Sami Paşa on sekiz yerinden yaralanmış bir askerdi. Kurşunlar başımızın üstünden geçiyordu. Kemalettin Sami Paşa:

"Ateş kes!" diye emir verdi ve bu emir ağızdan ağıza dolaştı. Sonra, bu ateşin bizim askerler tarafından

havadan geçen iki Yunan uçağına karşı açıldığını öğrendik. Kemalettin Sami Paşa haykırıyordu. Yanımızdaki çalılıklardan iki kişi ayağa kalktı, selam verdi. Kemalettin Sami Paşa:

"Milletin cephanelerini israf mı ediyorsunuz?" diye bağırdı. Yaverine:

"Bak bunlar mı ateş etmiş. Kokla silahlarının namlularını!" dedi. Yaver: "Onlar değil" dediği zaman yalan söylediğini Kemalettin Sami Paşa da anlamış, ama iyi yürekli bir adam olduğu için, doğru gibi kabul etmişti.

İçimden bu genç yaverin arkasını okşamak geliyordu.

Salihli'nin 8000 binasından yalnız birkaç yüzü kalmıştı. Biz, karargâh olacak binanın avlusuna girdik. Zabitler çeşmelerde ellerini yüzlerini yıkıyorlardı. Ben de bir çeşmeye yakaşarak susamış bir inek gibi mütemadiyen

su içtim. Garnizon kumandanı beni görünce dedi ki:

"Onbaşı, benim emirber şehrin öbür tarafındaki bir eve sizi götürecekt."

Yarım saat yürüdüktan sonra, misafir olacağım eve gittim. Kocaman bir evin kapısını çaldık. O tarafta, karşısında birkaç küçük evle yanmamış olan bir o vardı yalnız.

Sokakta dolaşan kadın ve çocuklar, başlarındaki damlar kaldığı için memnun görünüyorlardı. Beni eski Türk usulü bir odaya aldılar. Sedirler beyaz örtülü. Perdeler beyaz. Mum ışıkları altında iki kadın beni candan karşıladıkları zaman ne kadar yorgun olduğumu hissettim. Başım dönüyor, dizlerim titriyordu. Fakat bu, maddi yorgunluktan çok, Sarıkızmadensuyu'nun önündeki faciyanın tesiri idi. Bu kadınlar, benim insanlardan ayrı gibi görünen kafamı, hüviyetimi günlükhayata çekip getirdiler. Kızı bir leğen getirdi; elimi yüzümü yıkadılar. Ondan sonra, sedirlerin üzerine beyaz bir yastık koyarak beni yatırdılar: "Aman ne olur, saçımı çözüünüz, kuzum" diyordum. Başımdaki firketeler adeta birer hançer gibi kafama batıyordu. Kadın, saçımı çözdükten sonra, önüme diz çöktü, yanağını yanağıma dayayarak, şehirde olup bitenleri ve şahsi dertlerini anlatmaya başladı.

Çarşamba günü, bir Türk süvari bölüğünün Salihli'ye gelişi Yunan garnizonunu korkutmuş. Şehrin bu kısmını yakmaya vakit bulamadan Yunanlılar kaçmışlar. Bura halkı, şehri bayraklarla donatmış, yerlere kapanarak kurtarıcı askerlerin atlarının ayağını öpmüşlerdi. Bu kadın diyordu ki:

"Babam da bir askerdi. Onun yeşil bayrağını saklıyordum. Ben de süvari alayına katıldım. Alay ertesi sabah buradan ayrılırken, Türk ordusunun gelmekte olduğunu söylediler. Askeri tren gelince, bütün halk ellerinde bayraklar, türkü çağırarak istasyona gitmişlerdi. Fakat, bu defa gelenler Türk ordusu değil, Yunan fırkasıydı. Bu fırka o zaman bu şehri bir cehennem haline soktu."

Kadın, bu son Yunan fırkasının yaptığı vahşeti anlattı. Halk, şehirden kaçmaya başlamış. Hikâyesinin sonunda kollarını boynuma dolayarak ağlamaya başladı:

"Oğlum da Yunanlılar gelince bizim orduya gitti. Bir haber alamadım. Acaba Yunanlıların eline mi geçti?"

Ben tahkik edeceğimi vaat ettikten sonra, bana yerde temiz bir yatak yaptı, kendi geceliğini giydirdi, bir de sıcak çorba içirdi.

Gece olunca, oda kadınlarla doldu. Yatağınının etrafını alarak, hepsi bir bir boynuma sarılıyor, aynı hikâyeyi tekrar edip duruyorlardı. Bunların arasında siyah çarşafli, İstanbulvari bir kadın hikâyesini anlatırken, tekrar beni çıldırtıyordu. Diyordu ki:

"Biz birkaç dul kadın yanan şehirden kaçmaya çalıştık. Sokaklarda konuşurken sekiz yaşında küçük kızım Nigar benim beyaz mendilimi istedi. Düşman gelince, kız diz çökmüş "Teslim, teslim!" diye ellerini kaldırmış, ama kızı kalbinden vermişler."

Sabahleyin, tam daldığım zaman, ihtiyar niye geldi, başımı okşamaya başladı.

"Sen ne zaman döndün, niye?" diye sordum. Anlattı:

"Yavrucuğum, ben Üsküptenim. Beş hicret gördüm. Ay yıldız nereye giderse, peşinden gittim. Mutlaka onun altında ölmek istiyordum. Balkan Harbi'nden sonra İstanbul'dan çıktım. Anadolu'nun Kâbe toprağı olduğuna inanırdım ve oraya kâfirlerin gireceğine inanmazdım. Onlar gelince, şaşırırdım. Bir mucize bekledim. Zafer haberi geldiği zaman Yunanlılar hâlâ şehirdeydiler. Benim bağların arasındaki küçük kulübeye gelmediler. Bana bakan küçük bir torunum vardı. Ay yıldız gelemeden ölmekten korkuyordum. Beni götürsün diye ona yalvardım. Oğlan beni bizim eşeğe bindirdi, ben de ağlayarak gittim. Nihayet bizimkilere kavuştum. Onları görür görmez ben onlara sarıldım, onlar bana sarıldılar. Bana bahçelerden kavun koparıp verdiler. Ay yıldızın arkasından geldiğimi söylediğim zaman, beni omuzlarına aldılar, bayraktarın arkasında Ay yıldızın altında yürüdüler."

Şimdi ayağa kalkmış, asker gibi yürüyor, emirler veriyor; kadınlar gülüyor, el çırpıyorlardı.

O gün karargâha gittiğim vakit, Mustafa Kemal Paşa yemek yiyordu.

"Gelin, siz de benimle yiyin!" dedi. Ben yemek yediğimi söylediğim zaman, Fevzi Paşa bir sütlaç uzatarak: "Bunu ye" dedi.

Paşalar, İzmir'e girmek için yapılacak hazırlıkları konuşuyorlardı. En önce İzzet Paşa fırkasının girmesine karar verildi. Bunlar konuşulurken, Fransız donanmasındaki Edgard Quinet adlı gemiden bize bir mesaj geldi. Yabancı konsoloslar şehri Türk ordusuna teslim edeceklerini bildiriyor ve Mustafa Kemal Paşa'dan hangi kumandanın gönderileceğini öğrenmek istiyorlardı. Aynı zamanda Hristiyan halka iyi davranılması için ricaya benzer imalarda bulunuyorlardı. Salihli'nin bu vaziyetinden sonra, böyle bir tavsiye biraz garip görünüyordu. Herhalde Yunanlıların mukavemet etmeyeceğini anlıyorduk. Mustafa Kemal Paşa, yumruğu ile masaya vurarak: "Kimin şehri kime veriyorlar?" dedi.

Sabahleyin saat onda Binbaşı Tahsin ile beraber, hareket ettik. Kasabada öteki birliklere katılacaktık. Şimdi yine, tozdan maskeli yüzlerimizle muazzam kalabalığa karışmıştık. Sabahın bu saatinden ta öğleden sonra dörde kadar süvari, topçu ve piyade alayları bir sürü halk kalabalığı ve esir kabileleriyle dolu yollardan geçtik. Yalnız çeşmelerin başında duruyor, su içiyor, fakat attan inmiyorduk. Vaktiyle on iki bin evli kasaba şimdi bir yangın harabesiydi. Türk'ü Anadolu'dan çıkarmak için gereken insan unsurunu ne kadar yerinde seçmişlerdi. Yunanlılar bütün mesuliyeti Lloyd George'a yüklüyorlardı. Bu yangın harabesindeki kadınlar, Hristiyan yerlilerin ellerini kaldırarak Lloyd George'a küfür ettiklerini anlatıyorlardı. Kako Hronis Nahis Georgis feryatlarının bir nakaratıydı. Ben, bu Yunan politikacılarının ve İtilaf kuvvetlerinin hain siyasetlerine kurban

kitap

giden Hıristiyanlara acıyordum. Esir kampları, Lloyd George'a lanet ediyor, birbiriyle kavga eden Venezilistlerle Konstantinistler de Kako Hronis Nahis Georgis nakaratına katılıyorlardı.

Karargâhtan gelen zabitlerle geceyi kasabada geçirecek iken birden bire Nif'e gitmeye karar verildi. Açlıktan bitkin bir haldeydik. Bir lokma ekmek bulmak imkânı yoktu. Ben yerden kirli bir kâğıt parçası alarak Skasabada olduğu söylenen Kemalettin Sami Paşa'ya "Açlıktan ölüyoruz, birkaç okka ekmek gönderir misiniz?" diye yazarak İbrahim'le gönderdim. İbrahim gelirken Kemalettin Sami Paşa'nın da otomobili geldi. Bize bir paket uzattı. Dedi ki:

"Sizden haber geldiği zaman benim karargâha hareket etmişti. Ancak size bunu getirebildim."

Bu pakatte bir okka ekmek, iki sardalya kutusu, bir parça da peynir vardı.

"Birkaç saat önce başkumandan buradaydı. Sizin de bir otomobille gelmenizi söyledi. Siz benimle Manisa'ya gelin."

"Manisa yanmadı mı?"

"On sekiz bin binadan beş yüzü kaldı. Fakat ben size bir yer buldum. Yarın sizi Nif'e götürürüm."

"Teşekkür ederim, fakat ben Nif'e arkadaşlarla beraber gideceğim."

"Gidemezsiniz. Sekiz saat daha at üstünde nasıl durursunuz?"

"Gidebilirim."

Biraz hayret etti. Fakat ısrarın fayda vermeyeceğini anladı.

Zabit arkadaşlardan bazıları, ertesi sabah harekete karar verdiler. Yalnız Binbaşı Tahsin, karikatürist Yüzbaşı Cemil, üçümüz saat sekizde hareket ettik. Karargâhın süvari alayı saat beşte gitti, çünkü atları yavaşı gidecekti. Her taraf, artık garip ve korkunç yüzü, yağma için gelmiş adamlarla doluydu. Biz, süvari alayı ile gitmedik. Saat sekiz buçukta ay çıkacaktı ve oradan üç saatte gidebilecektik. Nihayet, ayı bekleyerek harekete geçtik. Fakat zamanı yanlış hesaplamıştık, o geçidin sonuna gelinceye kadar ay çıkmadı. Büyük bir dikkat ve ihtiyatla bu kum deryasından geçiyorduk. Önümüzde tüfekler atılıyordu. Köyler baştan başa boşaltılmıştı. Kasaba halkı kaçmıştı. Yunanlılar da çekiliş esnasında tehlike teşkil edebilirlerdi. Henüz bizim de hükümet kurmaya vaktimiz olmamış, bütün yük ordunun omuzlarında kalmıştı. Çalılıklardan kendimizi kurtarmaya çalışırken, Binbaşı Tahsin'in bağırdığını duydum!

"Ellerini kaldır, yoksa ateş edeceğim!"

Çalılıkların arasından bir ses cevap verdi:

"Ateş etmeyiniz. Ben de kendimi çalılıklardan kurtarmaya çalışıyorum."

Binbaşı Tahsin bir kibrit çaktı. Önümüzde, elleri havada bir köylü gördüm.

"Silahın var mı?"

"Hayır."

"Sen kimsin?"

"Armut'ludan bir köylü. Kasabadan kaçtım. Buraya saklandım. Çoluk çocuğa yiyecek götürüyorum." Rumeli şivesiyle konuşuyordu.

"Niye saklanıyorsun?"

"Korktum. Burası eşkıyalarla dolu."

"Sen de onlardan birisin."

"Hayır, hayır."

"Yürü önden! Kaçmak için en ufak bir hareket yaparsan, vururum."

Adamcağız benim yanımda yürüyordu. Konuşuyorduk. Bana Mehmet Çavuş'u hatırlatıyordu. O yerleri o kadar iyi biliyordu ki, eşkıyaların adamı olması mümkündü. Belki daha çabuk gidebilirdik, ama Yüzbaşı Cemil ikide bir atından iniyor, atın arkasını okşuyor, onu dinlendiriyordu.

Karşımızdaki kömür gibi kara yığınların arkasından bir ışık göründü. Ay doğuyordu. Biz incirliğe geldiğimiz zaman, herkes özleyişle oraya bakıyordu. Yanımızdaki adam! "Buradan köyüme kolay giderim" dedi.

Binbaşı Tahsin izin verince, adam sıçrayıp koşmaya başladı. Ama o kayboluncaya kadar Binbaşı Tahsin onu gözleriyle takip etti. Bu geçitten sonra, köyler askerle doluydu. O kadar kalabalıktı ki aralarından geçmek adeta güçtü. Hep omuz omuza, özlenen şehre gidiyorduk. Hepimizin kül maskeli yüzümüz, gözlerimiz birbirine bakıyor. Üç saat daha. Sabahleyin saat dörtte Nif'teydik. İlk defa olarak Doru'nun yorgunluktan yürüyemez hale geldiğini gördüm. Binbaşı Tahsin atının üstünde uyukluyordu.

Yarı uyku halinde, iki tarafı evlerle dolu bir küçük yokuşa geldik. Nasıl attan indiğimi hatırlamıyorum. Tek hatırladığım şey, bu evlerden birinin mermer merdivenine oturup kendimden geçmiş olmamdır. Birisi:

"Hanımefendi, Hanımefendi" diye seslenince, gözlerimi açtım. Mustafa Kemal Paşa'nın çavuşu Ali konuşuyordu:

"Gelin, Paşa'nın berberinin yattığı bir oda var. Onu çıkarıp sizi oraya koyayım."

Aydınlık bir koridor. Üstü camlı bir kapı. İçeride kırık bir sedir. Ali kapıya bir battaniye astı.

"Sabahleyin yedide size sıcak su getiririm. Saat sekizde paşalarla kahvaltı edeceksiniz. Battaniyelerin altında temiz bir çarşaf var."

Orada çizmelerim ve mahmuzlarımla nasıl uyuyabildiğime hâlâ şaşarım. Sabah kahvaltısında, Mustafa Kemal Paşa: "Bugün İzmir'e gireceğiz." dedi.

Ben de dedim ki: "Bir zafer alayında gitmek istemem, teşekkür ederim. Ben sonra yalnız başıma gelirim."

O, âmir sesiyle:

"Geleceksiniz, hanımefendi!" dedi.

Öğle vakti zeytin dallarıyla süslenmiş beş otomobille İzmir'e hareket ettik. Askerler yanda yürüyorlardı. Ben, yürüyen askerlerle beraber olmadığımı hayıflanıyordum. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, o gün mukaddes bir semboldü: Halkın kurtarıcısı. Şehrin kapısında bir süvari alayı bizi karşıladı. Romantik bir görünüşleri vardı. onlar dokuz gün at üstünde Yunan ordularının arkasında dövüşmüşlerdi. Bir an tehlikeden kurtulmamışlar, bir an dinlenmemişlerdi. Atlılar ve atlar büyük bir manzara teşkil ediyorlardı. Bilhassa başlarındaki genç kumandan dikkati çekiyordu. Kafası bir iskelet gibi. Avutları çökmüş. Gözleri dört bir tarafı tarıyor ve durmadan emirler veriyordu. Bir anda askerler kılıçlarını çektiler, iki tarafımızda kılıçları güneşte parlayarak yürüdüler. Kapalıçarşı'dan geçerken nal sesleri kulakları parçalıyordu. Kaldırımlarda askerler ve insanlar yürüyor, kılıçlar parlıyordu. Bunların arkasında binlerce ağızdan "Yaşa!" sesleri yükseliyordu.

BÖLÜM XIII

İzmir'de

9 Eylül

Bizim kafile İzmir rıhtımına varıp da denizin mavi suları görününce, Mustafa Kemal Paşa'nın "Hedefiniz Akdeniz" diye yapmış olduğu beyanatı düşündüm. Hakikat, bu sular uğrunda ölmeye değer bir hedefti. Fakat, Türk askerlerinin gayesi daha çok derin ve manidardı, su ile denizle münasebeti yoktu. O gaye, bir milletin yaşamak arzusuydu.

Konak'ın büyük sofasının aynalarında, üstleri tozlu, hâki elbiseli grubun oturduğunu görüyordunuz. Buraya açılan bir odada, Mustafa Kemal Paşa ile Nurettin Paşa askeri meseleleri münakaşa ediyorlardı. Kadifekale'de Türklerle Rumlar arasında boğuşmalar olduğu, Ermeni mahallelerinde pencerelerden bombalar atıldığı söyleniyordu. Sokaklarda da kalabalık arasında garip kıyafetli kimseler vatan aşkına nutuklar veriyorlardı. Bunlar, daima bir başarıdan sonra, köşedeki bucaktaki sinmiş adamların birer mantar gibi meydana çıkmasını ifade ediyordu.

Masanın üstünde, İzmir'e ilk girmiş olana verilmek üzere Şark vilayetlerinden birinin göndermiş olduğu kılıç duruyordu. Muhtelif birlikler aynı zamanda başka başka yerlerden şehre girmiş oldukları için, buna hak kazanan birden fazla insan vardı. Fakat, İzmir rıhtımına ilk gelmiş olan süvari birliğinin kumandanı Yüzbaşı Şerafettin buna hak kazanıyordu. Sofanın ortasında başı sargılı ufak tefek bir adam bütün varlığından sergüzeşt havası sezilen genç bir çocuk gibi macerasını anlatıyordu. Diyordu ki:

"Rıhtım bomboştu. Orada gördüğümüz ilk adam bir Fransız miralayıydı. Uzun bir nutuk söylemeye ve Hıristiyanlara iyi muamele edilmesini tavsiyeye başladı. Amirale rıhtımın kendisi için emin bir yer olmadığını söyledim. Bu kehanet gibi bir şey oldu. Bu laflar ağızından çıkarken, pencerelerden birinden bir bomba atıldı ve tüfek sesleri gelmeye başladı. Biz, hemen amirali bu tehlikeli sahadan uzaklaştırmak için harekete geçtik. Başımdaki sargı o hareketin hatırasındır."

Bir İngiliz zabiti, kapıda ayakta duruyordu. İngiliz amiralinden Nurettin Paşa'ya bir mesaj getirdiğini söylüyordu. Arkadaşlar:

"Onunla sen konuş, Onbaşı, biz İngilizce bilmeyiz" dediler.

Ondan sonra, biz Karşıyaka'ya geçtik. Orada iki ev karargâh olarak seçildi. Ev sahipleri, iki tane yaşlıca, rabitalı Türk kadınıydı. Bizimle beraber yemek yerler, Mustafa Kemal Paşa'ya bir ana gibi bakarlardı. Birdenbire evime dönmek için içimde büyük bir hasret uyandı.

10 Eylül

Gözlerim denizde. Fakat hasret çektiğim Ankara civarında bir köy evi. Ocağında, durmadan kütükler yanıyor; önünde kurşunu keçi postu ve ben üstünde yatıyorum.

Mustafa Kemal Paşa, o akşam çok neşeliydi. Latife Hanım isminde genç bir kadınla tanışmıştı: "Bu küçük hanım sizden hocam diye bahsediyor" dedi. Sonra Kolejde bir sene kalmış olduğunu ve son zamanlarda hukuk derslerini takip ettiği Fransa'dan dönmüş olduğunu öğrendim.

Mustafa Kemal Paşa kulağıma fısıldadı:

"Boynunda küçük bir çerçevede benim resmim var" dedikten sonra, sevinçle gülmeye başladı. Bu genç hanım, Paşa'yı davet etmişti. Paşa, onun kendisine âşık olduğunu tahayyül ediyordu. Gerçi, o günlerde İzmir'deki her kadının göğsünde Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmi var idiyse de, Paşa'nın bu duygulanışı kendi üzerinde iyi bir tesir yapacağına inandığım için memnun oldum.

11 Eylül

kitap

Rıhtımdaki yeni karargâha taşındık. Ortalık karıştı. Asayiş henüz kurulmamıştı. Garip tavırlı bir sürü insan ortalarda dolaşıp duruyordu. İzmirliğin kendileri evlerine kapanmışlardı. Bir sürü yağma da oluyordu.

12 Eylül

Sabahleyin erkenden Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhından biri beni uyandırdı. Tercüme edilmesi gereken bir kâğıt getirmişti. Bu, İngiliz amiralinden gelen resmi bir kâğıttı. Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz Konsolosu ile konuşurken Türkiye'nin İngiltere ile harp halinde olduğunu söylemiş olmasından dolayı, Mustafa Kemal Paşa'dan bunun yazılı olarak teyidini istiyordu. Çünkü, diğer İtilaf mümessilleri ile konuşması gerekiyordu. Bu kâğıdı tercüme ederek götürdüm. O gün öğle üstü İkdâm gazetesinin muhabiri sıfatı ile Yakup Kadri geldi. Akşam ve Vakit gazetelerinin muhabirleri de onunla beraberdi. Muhabirler, şehirde duman gördüklerinden yangın olduğunu tahmin ediyorlardı. Öyle yemeğinden sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına gittik. Amiralin mektubunu çok açık bir dille münakaşa ediyordu. Gülerek dedi ki:

"Hanımefendi, eğer Yunanlılar İngilizler tarafından sevk edilmeselerdi İzmir'e çıkabilirler miydi? Yakın Şark'ta onların eli olmayan bir hareket olabilir miydi. Evet, tabii olarak onlarla harp halindeyiz."

Bu açık konuşmadan sonra, Mustafa Kemal Paşa, hükümet reisi olarak bambaşka bir vaziyet almaya mecburdu. Bundan dolayı hariciye vekilini çağırılmıştı.

Ermeni mahallelerinde yangın başlamıştı. Sakinleri, ellerinde bohçalar, sırtlarında eşya, rıhtımı dolduruyorlardı. Yangının kızılığın şehre vurmuş ve etrafı sarmıştı. Rıhtımdaki halkın yüzü korku içindeydi. İsmet Paşa'nın karargâh kumandanı itfaiye borularının parça parça edilmiş olduğunu söyledi. Anlattığına göre, Yunanlılar şehri yakmak için her türlü tertibatı almışlardı. Geceye doğru, rıhtımdakilerin korkusu arttı. Kızılık çoğaldı. Kargaşalık son dereceye bulmuştu. Bizim karargâh ateş alır almaz, Karşıyaka'ya geçtik. Gazete muhabirleri için bir vasıta da temin ettik. Ben Yoldaş'la yalnız gittim. Yoldaş'ın gözlerine bakarken, kendimi ona bütün insanlardan daha yakın hissettim.

Yangın üç gün devam etti. Birkaç saat sonra yangın sahasına yaklaşmak imkânı kalmamıştı. Yunanlıların Aya Tria ile Foti kiliselerinin ve bazı hususi evlerin altına yerleştirmiş oldukları dinamitler patlıyordu. Manzara ve gürültü korkunçtu. İzmir'in üstündeki kızıl sahne öteki şehirlere de sirayet etti. Allahım! Ateş ve kılıç imtihanı daha ne kadar sürecek? Acaba, halk, politikacıların oyunundan canlarını ve yurtlarını ne zaman kurtaracaklardı?

16 Eylül

Karargâh Bornova'ya geçti. Mustafa Kemal Paşa şimdi artık Latife Hanım'ın misafiri idi. Çünkü, orası yangına en uzaktı.

Ben, İsmet Paşa'dan, gazete muhabirlerine harp sahasını göstermek için izin istedim. Son raporumu yazacaktım. İsmet Paşa gereken hazırlıklar için emirler verdi.

Ayın on sekizinde Latife Hanım, İsmet Paşa'yı, gazetecileri ve beni İzmir zaferini kutlamak için evine davet etti. Beni oraya Mustafa Kemal Paşa otomobilinde götürürken, hep Latife Hanım'dan bahsediyordu. Sesinde, nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın bir yuva kurmak için hazırlandığını ifade eden bir şey vardı. Bağlılığı çok samimi görünüyordu.

Nihayet, koyun mavi sularına bakan hoş bir bahçenin önüne geldik. Evin verandasına götüren merdivenler sarmaşık ve mor salkımlarla süslüydü. Merdivenin başında siyahlar giyinmiş, ufak tefek bir hanım bizi bekliyordu. O zaman Latife Hanım'ın yirmi dört yaşında olduğunu biliyorduk. Fakat, tavrı daha çok olgundu. Halinde ve selam verişinde, eski dünyanın vakarı vardı. Sosyete kızlarının gösterişi hiç yoktu. Başına sarmış olduğu siyah örtünün ortasında yüzü çok hoştu. İnce dudaklarında büyük bir irade hissedilmekteydi. Çok güzel ve zeki gözleri vardı. Bu kahverengi gözlerin etrafına saçtığı ışık çok cazipti.

Mustafa Kemal Paşa, bir müddet ortadan kaybolduktan sonra, beyaz bir kostümle geldi. Mavi gözleri pırıl pırıl yanıyor ve önümüzde hazırlanmış olan içki sofrasına bakıyordu. Latife Hanım da, yanımda oturuyor, hayran hayran Mustafa Kemal Paşa'ya bakıyordu. O akşamı şenlendiren hadise, bu iki kişi arasındaki aşk başlangıcıydı. Paşa dedi ki:

"İzmir zaferini tesit ediyoruz. Siz de bizimle içersiniz."

"Ben ömrümde ağzıma rakı koymadım. Şampanya ile ben de tesit edebilirim".

Mustafa Kemal Paşa rakı kadehini dudaklarına götürürken, eliyle beni göstererek dedi ki:

"Hanımefendinin huzurunda ilk defa olarak içiyorum."

Ben de şampanyayı dudaklarıma götürerek onlara saadet temenni ettim. Latife Hanım da yalnız şampanya içti.

O akşam, sade Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini dinleyerek geçirdik. En çok sevmiş olduğu Selanik hayatından ve muhtelif cephelerdeki vak'alarından bahsediyordu. İlk defa olarak da, kimse ile alay etmedi ve kimsenin aleyhinde bulunmadı. Hatta Milli Mücadeleye hizmeti geçmiş olan ve kendisinin sevmediği adamları bile övdü.

O akşam beni İsmet Paşa karargâha götürdü.

"Latife Hanım'ı nasıl buldunuz?"

"Çok cazip".

Herhalde, Mustafa Kemal Paşa'nın samimiyetle bağlanmış olduğu Fikriye Hanım'la Latife Hanım, hakikaten cazip kadınlardı. O aralık, İsmet Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın benim hakkımda vaktiyle Tahsin Bey'in evinde söylemiş olduğu laftan bahsettim. İsmet Paşa dedi ki:

"Sizi temin ederim ki bu doğru olamaz. O sizden dâima hürmetle bahseder."

Ondan sonra, Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet paşaların hizmetlerinden hararetle bahsetti. Kazım Karabekir'in Doğu'daki zaferinin yüzümüzü ak çıkardığından, Ali Fuat Paşa'nın hizmetlerinden ve Refet Paşa'nın ihtilal devrinde isyanları bastırmaktaki başarısından bahsettikten sonra, Refet Paşa'yı davet ettiğini söyledi. O günlerde, İsmet Paşa'nın bu Milli Mücadelede kahramanlık göstermiş olanları övmesi ilk defa vaki olmuyordu. Herhalde, Mustafa Kemal Paşa'nın hisleri ne olursa olsun, İsmet Paşa'nın bu adamları koruyacağına emin bulunuyordum. O, koyun mavi sularına bakarken, memleketin süratle canlanacağından ve yurttaki bu korkulu rüya geçtikten sonra, topraklarımızın yeni bir hayata kavuşacağından bahsediyordu.

Ertesi akşam, Fevzi Paşa ile yemek yerken: "Seni Başçavuş yapıyorum" dedi. Teşekkür ettim. Fakat benim tek sevdiğim unvan halkın da bana yakıştırdığı Onbaşı unvanıydı.

İzmir'i terk etmeden önce, başkumandana veda için gittim. Latife Hanım'ın evinin kapısında Gül Hanım'ı buldum. Her zamanki gibi yüzünde o garip beyaz maskeye benzeyen örtü vardı.

Mustafa Kemal Paşa balkondaydı. Ali Fuat Paşa ile, o zaman kabine reisi olan Rauf Bey de yanındaydılar. Gül Hanım'dan bahsederek onu kabul etse iyi olacağını söyledim.

"Ben onun orada olduğunu biliyorum. Fakat kabul etmeyeceğim" dedi. Sonra konuyu değiştirerek: "Siz hâlâ onbaşı işareti taşıyorsunuz" diye ekledi ve sonra gitti, başçavuşluk işaretlerini getirdi, Latife Hanım da oturdu, onları koluma dikti.

Hareket etmeden önce, "Hava çok soğuk. Paltonuz var mı?" diye sordu.

Olmadığını söylediyim zaman:

"Biraz durun, ben pelerinimi size vereceğim" dedi. Gitti, bugün hâlâ çok iyi hatırladığım, uzun kurşuni pelerinini getirdi. Bunu, idama mahkûm olduğu günlerdeki mücadeleleri sırasında hep giyerdi. Bazan bütün gece ateşin karşısında herhangi dakika ölüm beklerken, buna sarılı olduğunu hatırlarım. Pelerin yerde sürünerek giderken, merdiven başında Latife Hanım'la beraber beni uğurladılar. Ben de "Pelerini miras olarak çocuklarıma bırakacağım. Sonra da müzeye gidecek" diye seslendim.

Kapının önünde tekrar Gül Hanım'ın beklemekte olduğunu gördüm. İçim yandı. Fakat, öteki kumandanlar kendisine iltifat etmişlerdi. Herhalde mükâfatsız hizmet çok daha kıymetli bir şeydir.

BÖLÜM XIV

İzmir'den Bursa'ya

Harabeler üzerinden geçerken evsiz barksız dolaşan, memleketi kurtarmak için insanüstü emek sarfetmiş olanların manzarası içimi yaktı. Adeta kendi evimin hayalini düşünmekten utanıyordum. Bazan da, halkın sabrı ve insanca hareketleri beni avutuyordu. Bu harabeler üzerinde garip ve yabancı yüzlü insanlar çoğalmış, halkı intikama sürüklemeye çalışıyorlardı. Ne var ki, intikam, bir milleti kalkındırmaz. Eğer büyük harpten sonra, İtilaf devletlerinin basını Almanlara karşı kullandığı dili kullanmamış olsalardı, dünya o zaman daha ne kadar başka olabilirdi. Eğer, Versailles'in o adı ve küçük intikam hissi olmasaydı, Avrupa o günlerde daha ne kadar kuvvetli olabilirdi!

İzmir'den hareket etmeden önce, birkaç vak'a ben de, geleceğimiz için beslediğim imanı kuvvetlendirdi.

Bunlardan biri, İzmir'den Karşıyaka'ya geçerken, gelip beni kolumdan çekip konuşan genç yüzbaşıdır. Dedi ki:

"Ben senin Sultanahmet nutkundan sonra orduya girdim. Orada hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz, demiştin. Rumları müdafaa ettirmek için git Paşa'ya söyle!"

İşte, bu adam, Yunanlıların Türk kadınlarına yaptıkları bazı feci hareketleri bilmekle beraber, daima Rumları müdafaa etmişti. Bu isimsiz yüzbaşı, Türk milletinin kurtarıcıları arasında benim için başta gelir.

Diğer bir vak'a, Manisa'da konuştuğum bir kadınla hafızamda yerleşmiştir. Manisa'nın harabiyetini ve orada geçen korkunç hadiseleri tahayyül etmek bile güçtür. Bu kadının evi yanmamış. Bahçesindeki ağaçlar altında bana geçen vakaları anlatmaya başladı:

"Bizim ordumuz İzmir'e girince, evime döndüm. Bahçede, iki kadının ölüsünü buldum. Bir tanesi, gebe. Karnı

kitap

süngüyle delinmiş. Ama ben gene de Rumların linç edilmesine tahammül edemiyorum. Biz Müslümanız. İntikam ve zulüm bize yakışmaz."

Bunu dedikten sonra, kollarını sıvadı. Bahçedeki çeşmede abdest aldı, akşam namazını kılmaya hazırlanıyordu. İşte, din hislerini insani yola çeviren bir örnek. İster Batılı ister Doğulu olsun, insanlığı intihardan koruyacak devamlı bir insani münasebet kuracak bir örnek. Ancak böyle bir münasebet insan cinsini kendine kıymaktan koruyabilir.

Alaşehir'de, bir mektep hocası olan Nedime bana Türk kızlarının Rum neferleri tarafından nasıl tecavüze uğradıklarını anlattı. Bu rezalete mani olacak zabıt olup olmadığını sorduğum zaman: "Evet, dedi, iki Yunan zabiti neferlere ateş açtılar. Onlar sayesinde ben de kurtuldum." dedi.

İşte, Yunanistan bugün yaşıyorsa, bu iki zabitin zihniyetinde olan adamlar sayesinde yaşıyor.

Uşak'a iki saat mesafede olan İnay'da durduk. Köy yoktu. Halk taşlar arasında dolaşıyordu. Bir taraftan not alacaktım bir taraftan da gezecektim. Bir rehber ihtiyacım vardı. Gece çok soğuktu. Köyün imamı geldi. Soğuktan titriyordu. ellerini ovuşturarak dolaşılıyor, bir taraftan da konuşuyordu. Ona not alacağımı söyledim. Dedi ki:

"Geçmiş yazmakta ne fayda var. Olan biteni görüyorsun ya. Bizim ihtiyaçlarımızı not et. İsmet Paşa'nın ayağını öptüğümüzü ve bize yardım etmesini söyle."

Anlattığına göre, Uşak depolarında hem buğday, hem yapı malzemesi varmış. Halk açlıktan, evsizlikten ölüp gidiyordu. İmam: "Geriyeye değil, ileriye bakıyoruz. Geçmiş unutmak istiyoruz. Yaşayacağız."

Bu, bir imam için inanılmaz bir basiretti. Sonra, bize Hükümet adında bir rehber gönderdi. Küçük bir oğlandı bu. Yanımızda ne kadar eklemek varsa hepsini ona verdim.

Himmet, kamyonun basamağında durdu, bize yol gösterdi. Ben şoförün yerinde oturmuş ve kamyonu kullanıyordum. On iki yaşındaki bu oğlan, parlak gözlüydü. Fakat çok küçüktü yavrucak. Bununla beraber, bin tane yaşlıya bedeldi. Bana hayatını anlattı. Yedi yaşında yetim kalmış. Mirası bir çift öküz, bir kulübe, bir büyükanne, bir de abladan ibaretmiş. Öküzleri kira ile köylülere vermiş. Dokuz yaşında, ablanın çeyizini düzmüş, onu evlendirmiş. Sonra öküzler ölmüş. Kendisi üç sene tarlada çalıştıktan sonra, iki manda satın almış.

"Mandaların hâlâ duruyor mu?"

"Hayır, hanım teyze. Kuzgundere'de Yunanlılar elimden aldılar.

Anlattığına göre, mandaların alınmasından ziyade, Yunan askerlerinin onu yere yatırıp kesmek istemeleri içine dokunmuştu. Fakat, bir Yunan çavuşu:

"Küçük, bırakın!" diyerek onu kurtarmış.

"Şimdi ne yapacaksın, Himmet?"

"Üç sene sonra, bir çift manda alacağım."

Çocuğun sesi, Anadolu'daki hayatın geleceği için bana büyük bir ümit verdi. Kendimi adeta onun ortağı gibi hissediyordum. Hâlâ da içimde aynı iman var.

Bursa'ya giden son yokuşu tırmanırken, ihtiyar bir köylüye rast geldik. Bir elinde yalnız köyde giyeceği papuçları vardı. Öbür eliyle ihtiyar bir kadını tutmuş, gidiyordu. İki çocuk gibi el ele yürüyorlardı.

"Nereye gidiyorsun, baba?"

"Hiç bir yere, kızım. Bir yıldır kümese kapanmış tavuklar gibiydik. Köyden çıkamadık. Tuz almaya bile çarşıya giderken hep beraber gidiyorduk. Çok şükür, artık kurtulduk. Benim ihtiyar hatunu aldım. Dolaşmak istiyorum. İyi günler ve kötü günler, nöbet nöbet gelir. Şimdi iyi günlerdeyiz."

Buruşuk yüzündeki gözleri hayata gülererek bakıyordu. Yunan istilası esnasında anladım ki, bütün Bursa aynı vaziyetteymiş. Yerliler artık sokağa fırlamış, gece yarılarında kadar evlerinin önünde oturuyorlar. Bursa yaylalarının ebedi yeşilliği ve mimarisinin emsalsizliği gözleri alıyor.

Basın mümessilleri Bursa'da kaldılar. Durumu incelediler. Bursa civarındaki kasabalar yanmıştı. Bursa'yı Tırnaksız isminde bir çete reisi kurtarmıştı. Yunanlılar şehri yakmaya başladıkları zaman, hücum etmiş, onları korkutmuştu. Gazeteciler, sık sık Mudanya'ya gidiyorlardı. Mudanya'da toplantı vardı. Lozan Konferansı'nın hazırlıkları yapılıyordu. Franklin-Bouillon ile General Harrington İtilaf Kuvvetleri adına barış meselesinde önemli rol oynadılar.

Franklin-Bouillon Türkiye'de, zaten ileriye gören bir Fransız siyaset adamı olarak tanınmıştı. General Harrington ise, ilk defa olarak, İngilizlerin barış isteğini ifade ediyordu. Bu general, sadece savaş alanında cesur bir asker değil, aynı zamanda, memleketine barış meselelerinde hizmet etmiş bir adamdı. Daha sonraları, onu İstanbul'da gördüm. İsmet Paşa ve Dr. Adnan'la konuşmalarında tercümanlık ettim.

Mudanya'dan sonra, Lozan Konferansı başladığı zaman bile hayli tehlikeli cereyanlar vardı. Türk ordusu, Çanakkale'de İngiliz ordusuyla karşı karşıyaydı. Türk halk efkârı, Anadolu faciasından İngilizleri sorumlu tutuyor ve onlara karşı içlerindeki acılığı henüz unutmuyordu. Buna karşılık, İngiliz ordusu da, siyasetlerinin iflasından fazla üzgündüler. Yeni bir savaşı önlemek için, iki tarafın da çok serinkanlı olması gerekiyordu.

General Harrington'a, o zaman İstanbul'da İngiliz temsilcisi olan Mister Henderson çok yardım etmişti.

Herhalde, Türkiye'deki değişikliği anlamıştı. Beyoğlu'ndaki İngiliz mektebinde verdiği bir nutku iyi hatırlarım.

Orada, Türkiye'nin Türklerin malı olduğunu, kendilerinin bir misafir sayılmaları gerektiğini söylemişti.

Düşündüm ki, eğer 1918'de, İstanbul'da Harrington ve Henderson kafasında adamlar olsaydı, birçok üzücü

meseleler önlenebilirdi.

BÖLÜM XV

Savaşa paydos

Ben Bursa'dan ayrılırken, Mustafa Kemal Paşa'yı kabul için hazırlıklar yapılıyordu. Mudanya Mütarekesi henüz imza edilmiş değildi. Kamyonla hareket ettim. Bursa mebusu Dr. Emin, Ankara trenine bindirmek için bir hastasını Karaköy'e kadar götürmemi istemişti.

Gece saat onda lokomotifte bir bozukluk oldu. Biz dışarıya çıktık. Birtakım otomobiller geliyordu. Durdular. Baştakinden Mustafa Kemal Paşa çıktı:

"Dönüyor musunuz, Hanımefendi? Kazım Karabekir Paşa'yı size takdim edeyim."

Kazım Karabekir, Şarktan döndüğü vakit ben cephede olduğum için onu ilk defa görüyordum. Çok vakur ve iradeli bir adama benziyordu. Mustafa Kemal Paşa dedi ki: "Ben Fikriye Hanım'ı sanatoryuma götürüyorum. İyi değil."

Fikriye Hanım veremdi. Doktorlar sanatoryum tavsiye etmişlerdi. Fakat, bu acele gidişte İzmir'in tesiri vardı. "Veda edebilir miyim?" dediğim zaman, Mustafa Kemal Paşa, arkasındaki otomobilin kapısını açtı. Kendisi geri çekildi. Fikriye Hanım, kürklere sarılmış, oturuyordu. Ellerimi yakaladı. Kürkünün içinde çok zayıf görünüyordu. Değişmişti. Hasta olduğu anlaşılıyordu. Gülümsemek için güçlük çekiyordu. Bu yüz bir ıstırap maskesiydi.

Daha sonra, Ankara'da Hayati Bey'in anlattığına göre, sanatoryuma götürülmesine karar verildiği andan itibaren ağlamaya başlamıştı.

"Ben Avrupa'da bir sanatoryuma gideceğim. Doktorlar, iyi olursun diyorlar?"

"İnşallah, Fikriye Hanım. Keşke bu kadar uzatmasaydınız."

"Ben gitmek istemedim. Fakat Paşa ısrar etti. Bir iki gün İstanbul'da kalacağım."

"Ondan sonra sanatoryuma, değil mi?"

"Bir kaç gün de Paris'te kalıp, daha önce kendime esvap yaptırmak istiyorum."

Zavallı nasıl bir endişe ile yüzümü inceliyor. Paris modeli esvaplarla tekrar göze gireceğini umuyordu.

O kadar acıdım ki, gözyaşlarımı zor tutabildim. Boynuna sarıldım.

"İyi olacaksınız" dediğim zaman, "İnşallah" diye o da boynuma sarıldı, yanaklarımdan öptü. Ben de veda ederek ayrıldım.

İşte bu Fikriye Hanım'ı son görüşümdür.

Onunla Münich Sanatoryumu'nda bulunan bir kadın, bana Paşa'nın evlendiğini orada haber aldıktan sonra, pek çok ağlamış olduğunu söyledi. Durmadan gözyaşları içinde, adeta hummalı bir şekilde aşk hikâyesini tekrar eder durmuş. Münich'ten iyi olmadan ayrılmış. Onu merasimle kabul eden kadınlar, Paşa'nın evlenmiş olduğunu haber alınca ondan yüz çevirmişler. İstasyona yalnız bir tek kadın onu uğurlamaya gelmiş. 1923'te Ankara'dan gelen resmi bir tebliğde, Mustafa Kemal Paşa'nın uzaktan akrabası olan Fikriye Hanım adında bir kadının Paşa'nın evine girmeye çalışmış ve muvaffak olamayınca, kendini vurmuş olduğunu yazıyordu.

Sakarya ve İzmir muharebeleri esnasında Dr. Adnan Büyük Millet Meclisi'nin ikinci başkanıydı ve bu sıfatla Mustafa Kemal Paşa adına hareket etmekteydi. Yorgunluktan bitkin düşmüştü. Öksürüğü artmıştı. Sık sık sıtma nöbetlerine tutuluyordu. Meclis'te herkesin zihnini işgal eden mesele hal olur olmaz, Büyük Millet Meclisi'nden izin istemeye karar verdik. Bu mesele, iki hükümetin varlığından doğan güçlüktü. Namuslu ve tanınmış kimselerden mürekkep olmasına rağmen, İstanbul'daki hükümetin başında vatan haini bir padişah vardı. Milli Mücadele esnasında, kudreti İstanbul sınırlarından öteye geçememişti. Kocamış, yıpranmış ve kuvvetten düşmüştü. Diğer tarafta, milletin iradesinden doğmuş, Büyük Millet Meclisi hükümeti vardı. Meclis canlı, hayatiyet dolu ve kudretliydi. Ordusu Türk sınırlarını dirlik ve güven içinde tutacak güçteydi. Koskoca bir milli buhranı başarı ile atlatmıştı. Ayrıca bu hükümetin başında, Mustafa Kemal Paşa gibi kudretli bir şahsiyet vardı. Bu canlı, dinç hükümetin, kocamış, yıpranmış olan hükümeti ortadan kaldıracağı tabii ve açıktı. Fakat, bunu nasıl yapacaktı?

O günlerin olaylarını okuyacak olan tarih talebeleri iki yoldan birini seçmek gerekmiş olduğunu göreceklerdir: Bu yollardan biri şudur: Ankara hükümeti İstanbul'a gidebilir, kralın (bizde padişahın) bir milli istikrar alameti olduğu İngiliz usulü bir meşrutiyet kurabilir ve Mustafa Kemal paşa da, hayat kaydıyla, kudretli bir başvekil olurdu. Bu ihtimal, Mustafa Kemal Paşa tarafından ta eskiden, yakınlarına, aşağı yukarı: "Beni kendine (padişah) sadrazam seçmeyi aklına koyarsa ne yaparız?" şeklinde ifade edilmişti. Fakat 1918'de padişahın yeni bir kabine kurmasını istemiş olan Mustafa Kemal Paşa, artık en yüksek iktidarı eline almak için padişaha başvurmak ihtiyacında değildi. Sultan Vahdettin, Sultan Osman torunlarının birer gölge padişah olarak saltanat tahtında kalmalarını sağlamayı düşünecek kadar kurnazlık gösterse bile, böyle bir şeyi teklif

kitap

edemeyecek kadar milletin gözünden düşmüş olduğunu biliyordu. Padişah hükümetini ortadan kaldırmaktan başka çare yoktu. Bu imkânı, bir kaç gün sonra, Vahdettin'in son zadrzamı Tevfik Paşa sağladı. Ankara'ya geldiğim ikinci günü, eski ordu genel karargâhının karşısındaki yolda yürüyüşe çıkmıştım. Ankara tarafından, hâkiler giyinmiş on kadar çocuk gelmekteydi. Çocuklara asker elbisesi giydirmenin aleyhinde olmama rağmen, bu çocukların hali dikkatimi çekti. Bunlar, asker adımıyla rap rap yürüyen, makineleşmiş çocuklar değillerdi. İkişer üçerlik gruplar halinde, konuşa oynaşa yürüyorlar, en küçüklerine göz kulak oluyorlardı. Hepsi, içlerinde, pembe yanaklı tombalak çocuğa büyük bir itina gösteriyor, karargâha giden dik yokuşu çıkmasına yardım ediyorlardı.

Dr. Adnan'a bu çocuklardan bahsettiğim zaman, güldü ve "Bunlar Kazım Karabekir Paşa'nın çocuklarıdır. Onunla birlikte karargâhta oturuyorlar. Bu çocukların kırk tanesini mektepte okutuyor." dedi.

Kâzım Karabekir Paşa, ana babaları Erzurum ve Erzincan bölgelerinde öldürülen iki bin kadar yetim Türk çocuğunu evlat edinmişti. Bunlar, dört ile on dört arasında çocuklardı. Üzerlerinde asker elbisesi olmasına ve Paşa'nın seçtiği zabıtların nezareti altında olmalarına rağmen, asker terbiyesi görmüyorlardı. Kazım Karabekir Paşa, çocuklarda, feci günlerinin hatırasını silmek için ne gerekirse yapmaktaydı. Onların eğitiminde en büyük rolü müzik oynuyordu. Bu işi, bir Rus kadınla birlikte kendisi üzerine almıştı. Çocukları bilhassa birer sanat ve meslek sahibi olacak şekilde yetiştiriyordu. Bunlardan bazıları gayet iyi marangozluk öğrenmişti. Güzel resim çizmesini, çocukça fakat sanatkarca oymalar yapmasını biliyorlardı. Kazım Paşa, ceza usulünü kaldırmış, bununla beraber, çocukların şahsiyetlerinin serbestçe gelişmesini önlemeyecek bir disiplin kurmuştu. Kötü hareketi görülen çocuğu karşısına alıp onunla tek başına konuşurdu: "Paşa baba'nın bir kenara çekip öğüt verdiği çocuğun hemen hemen bir daha kötü bir şey yaptığı olmazdı.

Kazım Karabekir Paşa'nın, çocukları idare kabiliyeti, zannediyorum, anadan doğma bir kabiliyettir. Türkiye'nin dört bir tarafından kendisine çocuklardan mektup yağar. Kazım Karabekir Paşa, Türkiye'de çocuk dostu olarak tanınmıştır. Orduları teftişe çıktığı zaman, ilk işi okullara uğramak olur. Hemen bir sınıfa dalar ve saatlerce çocukların arasında kalırdı. Karargâhtaki sıkı disiplin taraftarları bundan şikâyetçidirler. Kumandanlarının bu yüzden alay konusu olmasından korkmaktadırlar. ama dünya yüzünde hangi hakiki sevgi vardır ki, aşırılığa varınca bir mizaha konu olmuş olmasın? Ama, Kazım Paşa'nın kendisi hiç bir zaman tahammülsüzlük göstermemiştir.

Kazım Paşa'nın şefkat hareketlerinin ardında bir "fikir" yaşamaktaydı. Kazım Paşa'ya göre, Türk milleti değerli vasıflarından bazılarını kaybetmişti. Sıhhatli ve dayanıklı bir millet olması için yeni vasıflar, meziyetler kazanması gerekti. Çocuklara sağlık bilgisini, bir din bilgisi katiyetiyle öğretmişti. Hepsi okumuş büyük kimselerden daha çok mikrop ve Türkiye'deki belli başlı hastalıklar hakkında bilgiye sahiptiler. İki aylık tatil günlerinde, hayatta kalmış akrabaları olan çocuklar köylerine gönderiliyordu. Çocuklardan birkaçı ile konuştuktan sonra, onlar üzerinde ne derece gayretle çalışıldığını anladım. Çocuklardan biri bana dedi ki: "Bizim köylülere mikrobun ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu anlattım. Mikropların cin peri gibi bir şey olduğunu ve bunlardan korunmak için tek çarenin temizlik olduğunu söyledim. Her sene eski püskü ne varsa hepsini yakıyor, evleri badanalıyoruz. Yemeklerden önce, Müslüman adeti üzere ellerimizi yıkıyoruz..." Bu çocuk ileride bakteriyolog olmak niyetindeydi. Bu yetimlerin terbiyesinde, makine kullanmanın lüzumu ve faydası üzerinde de duruluyordu. Makinelerin faydasını belirten temsili piyesler oynamakta, makineyi öven şiirler okutulmaktaydı.

Çocuklarda en çok göze çarpan şey, dürüstlük, doğru sözlülüktü. Bu özellikleri öğütlerle değil, içinde yaşadıkları çevreden, havadan almaktaydılar. Buna karşılık, onlarda kadınlara karşı kayıtsız şartsız bir sevgi hissi uyandırılıyordu. Her kadında bir çeşit kutsallık bulunduğu fikri aşılıyordu. Bu üzerinde en çok durulan hususlardan biriydi. Maksat, Anadolu erkeklerinde kadına karşı saygı ve sevgi hissi uyandırmak, bu hissi kuvvetlendirmektir. Anadolu kadınlarının umumi hayatta oynadıkları rolün ne kadar hayati olduğunu ve ne büyük angaryalara koşulduğunu biliyorlardı. Nihayet, küçük çocuklara, ihtiyarlara, zayıflara bakmak, onlarca dini bir vazife sayılıyordu. Bunu anlamak için, onları bir kadınla konuşurken veya herhangi bir iş yaparken görmek elverir. Elinde bohça veya herhangi bir eşya olan bir kadın gördüler mi, hemen koşup ona yardım ederlerdi. Bir köşede, bir gün Kazım Paşa ile çay içerken, bu çocukların bir kısmı ile konuştum. On üç yaşlarında, kara gözlü bir oğlan Kazım Paşa'nın yanında nasıl yaşadıklarından, neler yaptıklarından bahsediyordu. Ana babasını kesmişler ve cesetlerini ölü yığınları üzerine atmışlar. Kendisi şaşkın bir vaziyette sağa sola koşmuş, nihayet, bir ağacın altına düşüp bayılmış. Kendisini Kazım Karabekir Paşa bulup kurtarmış. Küçük yaşta beri iyi ellerde büyümüş bir aile çocuğu intibaini veriyordu. Şimdi, bunca serbestlikve sevgi havası içinde yaşayan bu çocuğun asık suratlı bir mektep hayatına alışması ne kadar güç olur diye düşündüm.

O gün Kazım Paşa'dan ayrıldığım vakit, fikirlerinin bir çok nesilleri yetiştirip besleyecek güçte bir insan olduğunu anladım. Çünkü o bana, Türkiye'deki büyük olayların meydana çıkardığı müstesna simalardan biri gibi göründü.

Mudanya Mütarekesi 22 Eylül 1922'te imzalanmıştı. İtilaf Kuvvetleri, İstanbul hükümetini Lozan Konferansı'na çağırılmışlardı. Tevfik Paşa Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak, müşterek bir hat ve hareket teklifinde bulunmuştu. Bu teklif, Meclisi, bir başka Türk hükümetinin mevcudiyetini hatırlatma süretiyle asabiyete sevk etmekle kalmıyor, aynı zamanda, bir memlekette iki hükümetin varlığı gibi anormal bir duruma son vermeye

kitap

de adeta onu mecbur bırakıyordu. Büyük Millet Meclisi 24 saat zarfında hazırlanmıştı. 1922 senesi Ekim ayında, Mustafa Kemal Paşa, Dr. Adnan'ın bu tarihi celseye başkanlık etmesini rica etmişti. Mebusların büyük bir kısmının imzaladıkları ve padişahlıkla halifelğin birbirinden ayrılması, saltanatın ilgası, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete aidiyeti prensibini ve dolayısıyla Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu hususta söz sahibi olduğu esasını taşıyan bir önerge kabul edildi.

Akşam saat sekizde Dr. Adnan bana telefon etti.

"Alo, Halide. Saltanatı ilga edip Ankara hükümetini kurduk. Paşa ile arkadaşlar bunu kutlamak için bu geceyi Çankaya'da geçirmemi istiyorlar. Haberin olsun."

Sessiz ve ıssız vademle ben derin uykumuzdan bir otomobil gürültüsüyle uyandık. Gözlerimi açtım ve saate baktım. Saat sabahın dördüydü ve Dr. Adnan kapıdan içeriye girmişti.

"Halide, gözlerini aç da beni dinle!" dedi.

Gözlerimi açtım ve dinledim. Son endişelerini ve o gece Mustafa Kemal Paşa'nın evinde bunlardan nasıl kurdulduğunu anlattı. Pek sevinçliydi. Yeni hükümetin şerefine bir hayli şampanya içmişti. Yeni hükümetin adını ağzına alınca, hararetle "İnşallah payidar olur" dedi. O zaman, bunun kendisi için ne kadar kıymetli olduğunu anladım. Bu hükümetin kuruluşunda halka karşı mesuliyet taşıyanlardan biri olarak kabul ediyordu kendisini. Büyük şan ve şerefli bir geçmişi olan altı asırlık bir Türk müessesesini ortadan kaldırmış bulunuyorlardı. Bu müessesenin başındaki padişah soysuzlaşmış ve halka ihanet etmiş olduğu için yok olmuştu. Şimdi, yeni bir hükümet, yalnız halkın kanı ile kazandığı istiklâli korumakla değil, aynı zamanda, bütün hürriyetler, halkın hürriyet haklarını da, her ne bahasına olursa olsun, muhafaza etmekle mükellefi. Bir zaman için istiklal, hürriyet olmadan da ayakta durabilirdi. Ama kötü bir idare ve her şeyden önce istibdat, halkın gelişmesine ve mesut olmasına engel olurdu. Bu sefer, eski tarihin tekerrür etmemesi lazımdı.

Adnan, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafındaki bazı adamların Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi kimselere karşı el altından yaptıkları menfi propagandadan büyük bir üzüntü duyuyordu. Bunlar, İsmet Paşa müstesna, ahlaki ve siyasi meziyetleri olan milli simaları kötölemeye çalışıyor gibiydiler. Ona öyle geliyordu ki, memleket bütün değerli kimselerin bir tarafa atıldığını ve eski günlerdeki gibi dalkavukların milleti sömürdüğü bir diktatörlük rejimine doğru sürükleniliyordu.

Adnan korkularını, şüphelerini Mustafa Kemal Paşa'ya açık yüreklilikle, düpedüz söylemişti. Ona:

"Yanınızdaki adamların Ali Fuat ve diğerleri aleyhinde böyle ulu orta konuşmalarına nasıl müsaade edersiniz? Bu değersiz adamlara ne çeşit bir hükümet kurmak tavavvurundasınız?" demişti.

O zaman, Mustafa Kemal Paşa gayet samimi ve açık olarak konuşmuştu. Bu adamların dediklerine kulak asmadığını söylemişti.

"Onlar birer maşadır, hiç bir zaman benimle hakiki arkadaşlarım ve kardeşlerim arasına giremezler" demişti.

Adnan, Paşa'nın sözlerini bir senet telakki etmişti. Anlaşmazlığa, her çeşit cebir ve şiddete, istibdada yer verilmeyeceğine inanmıştı. İsmet Paşa'yı zaten bir ermiş telakki ediyordu. Doğru yolda kalacaktı ve Paşa geçmişin hatalarını tekrarlamayacak kadar dirayetli ve akıllıydı.

Bu, mesut bir geceydi Adnan'ın hayatının en mesut gecesi. Öyle bir an geldi ki, ben de onun bu inancını paylaşmak istedim. Elbetteki bunca sefalet ve dehşet sahnelerinden sonra, gelecek hiç bir zaman geçmiş kadar fena olamazdı.

Adnan'ın menfaat gözetmeden, pir aşkına çalıştığını, çırpındığını, en yüksek dürüstlük ve namus basamağında tutunup durduğunu yakından görmüştüm. Dirlik düzenlik içinde, kendi anavatanında yaşayıp ihtiyarlamayı, memleketinin yeni hayatına, saadetine katılmayı hak etmişti.

Önce, Ankara'nın Trakya yüksek komiseri Refet Paşa İstanbul'a geldi. İstanbul onu hararetle, coşkun bir gösteriyle candan karşıladı. Ateşle imtihanand sonra, bu, Türk milletinin bal ayı idi. Türk milleti, küçüğünden büyüğüne kadar kendisine hizmet etmiş olanlara minnettarlığını cömertçe gösteriyordu. Refet Paşa bu geçiş devresinde, İstanbul'da, tabii olarak beliren güçlüklerin hepsiyile, büyük bir başarı ve dirayetle başa çıkıyordu. Fakat, Aralık ayında Trakya'ya gitmesi gerekiyordu. Meclis'ten üç ay izin almış ve başkanvekilliğinden istifa etmiş olan Dr. Adnan'a İstanbul'da bulunan Yabancılar karşı Ankara hükümetinin mümessilliği teklif olundu. Tatilini, nasıl olsa İstanbul'da geçireceği için, bu vazifeyi kabul etti.

Böylece, nihayet, doğup büyüdüğümüz şehre gidecektik.

İzmit Körfezi'ni ve zeytinliklerin mavi sulara vurmuş akislerini, körfezi çevreleyen o güzelim yeşil tepeleri görünce, iki yıl önce buralardan ayrılışımı hatırladım. İçimde sanki iki asırlık bir ıstırap ve hasret yer etmişti. Bayraklar, çiçekler, çiçekler, alaylar, mızıka ve halk gelip geçti. Bu halkın kendi günü, kendi zaferiydi. Bunu mükaddes bir şey olarak kabul ettik. Onlarla beraber Babıâli'ye kadar yürüdük.

Babıâli'de çay içtik ve onu takip eden sahne benim için adeta bir sinema şeridi gibiydi. Nihayet, evimiz, Mahmure Abla'nın evi, iki yıl önceki ev. O da bambaşkaydı. Duvarlar badanalı, ortalık çiçekle dolu, ışıklar yanıyor. Oradaki son sahneyi tahayyül etmek için derin düşünmek lazımdı. Odanın pencerelerine battaniyeler asılıydı, ışıklar sönmüştü ve orada idama mahkûm bir kadın vardı. Fakat, o kadın artık geçmişe karışmıştı.

Mahmure Abla'nın boynuna kollarımı doladım. Çocukluk günlerinde olduğu gibi birbirimize sarıldık.

EPILOG

Mensup olduğum millet, istiklâlini tarihin en asil ve zor bir ateş imtihanından sonra kazanmıştı. Fakat, diğer bir ideale de kavuşması gerekti. Böyle bir ideale kavuşmak için, insanlar tarihte sehpalarda, zincirler içinde ölüp giderler, sürgünlerde ömürlerini geçirirler. Onların imtihanını yalnız çekenler bilir. Onların savaşını hiçbir zaman alkış takip etmez. Alelade, mütevazı askerler gibi gelip geçerler. Bu, tek başına kazanılmak için mücadele edilen gaye hürriyet imtihanıdır.

İstiklal Savaşı'nın imtihanında en başta telakki edilen ve sembol olan Mustafa Kemal Paşa vardı. İşte bundan dolayı onun devrinde eziyet çekmişlerin bile, kalblerinde daima bir yeri vardır. O, sonu gelmeyen hürriyet alanındaki çabalarının bir sembolüdür. Türk milleti de diğer hür dünya milletleri gibi hür olacaktır. Burada Henry W. Nevinston'un şu sözlerini alıyorum:

"Hürriyet denilen şey, biliyoruz ki, tıpkı aşk gibi her gün yeniden kazanılması gereken bir şeydir. Nasıl her gün aşk istersek ve aşkı kaybedersek, hürriyeti de öyle ister ve kaybederiz. Hürriyet kavgası hiç bir zaman bitmez, alanı hiç bir zaman sükûn bulmaz."

C'in Kültür Hizmeti

- Atatürk
- c Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri
Bülent Tanör
- c Kurtuluş (Türkiye 1918-1923)
- c Kuruluş (Türkiye 1920 Sonraları)
Prof. Dr. Sina Akşin
- c Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I
- c Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi II
Prof. Dr. Macit Gökberk
- c Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk
Yunus Nadi
- c Türkiye'yi Sokakta Bulmadık
Falih Rıfık Atay
- c Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)
Bâki Öz
- c Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük
Sabahattin Selek
- c Milli Mücadele (Büyük Taarruz'dan İzmir'e)
İsmail Arar
- c Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı
Prof. Dr. Niyazi Berkes
- c 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I
- c 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz II
Ceyhun Atuf Kansu
- c Devrimcinin Takvimi
Paul Dumont-François Georjon
- c Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)
Ali Fuat Cebesoy
- c Sınıf Arkadaşım Atatürk I
- c Sınıf Arkadaşım Atatürk II
Abdi İpekçi
- c İnönü Atatürk'ü Anlatıyor
Paul Dumont
- c Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev
Kılıç Ali
- c İstiklâl Mahkemesi Hatıraları
Prof. Dr. Niyazi Berkes
- c Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler I
- c Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler II
S. İ. Aralov
- c Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I
- c Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları II
Sabahattin Selek
- c İsmet İnönü'nün Hatıraları

- Nurer Uğurlu
c Atatürk'ün Yazdığı Geometri Kılavuzu
George Duhamel
c Yeni Türkiye Bir Batı Devleti
Bülent Tanör
c Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları
Prof. Dr. Suna Kili
c Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli
Falih Rıfkı Atay
c Atatürk'ün Bana Anlattıkları
Reşit Ülker
c Atatürk'ün Bursa Nutku
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
c İslamcılık Cereyanı - I
c İslamcılık Cereyanı - II
c İslamcılık Cereyanı - III
M. Şakir Ülkütaşır
c Atatürk ve Harf Devrimi
Kılıç Ali
c Atatürk'ün Hususiyetleri
Mustafa Kemal
c Anafartalar Hatıraları
Ecvet Güresin
c 31 Mart İsyanı
Doğan Avcıoğlu
c 31 Mart'ta Yabancı Parmağı
Metin Toker
c Şeyh Sait ve İsyanı
Süleyman Edip Balkır
c Eski Bir Öğretmenin Anıları
Yunus Nadi
c Birinci Büyük Millet Meclisi
Kemal Sülker
c Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu
Prof. Dr. Neda Armaner
c İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nurculuk
Fazıl Hüsnü Dağlarca
c Destanlarda Atatürk, 19 Mayıs Destanı
Yunus Nadi
c Mustafa Kemal Paşa Samsun'da
İsmet Zeki Eyuboğlu
c İrticanın Ayak Sesleri
Nuri Conker
c Zâbit ve Kumandan
Mustafa Kemal
c Zâbit ve Kumandan ile Hasbihal
İsmet Zeki Eyuboğlu
c İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nakşibendilik
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
c Ermeni Meselesi-I
c Ermeni Meselesi-II
Talât Paşa
c Hatıralar
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
c Hürriyet'in İlanı
İsmet İnönü
c Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi
ve Lozan Antlaşması-I
c Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi
ve Lozan Antlaşması-II
Sami N. Özerdim

kitap

c Yazı Devriminin Öyküsü

Mustafa Kemal

c Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları

c Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları

Halide Edip Adivar

c Türkün Ateşle İmtihanı-I

c Türkün Ateşle İmtihanı-II